

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**CAVİT ORHAN TÛTENGİL'İN SOSYOLOJİK
DÜŞÜNCELERİ**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. H. BAYRAM KAÇMAZOĞLU

HAZIRLAYAN

SEDA ÖZBAY

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN SOSYOLOJİK DÜŞÜNCELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU

HAZIRLAYAN

Seda ÖZBAY

Malatya, 2019

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN SOSYOLOJİK
DÜŞÜNCELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU

Seda ÖZBAY

Jürimiz 02.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği/oy çokluğu) ile başarılı bulunarak Sosyoloji.....Anabilim,Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU
2. Doç. Dr. Recep ERCAN
3. Doç. Dr. Vehbi BAYHAN

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
.....tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü
onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU'nun danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **CAVİT ORHAN TÛTENGİL'İN SOSYOLOJİK DÛŞÛNCELERİ** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterildiğini belirtir, bunu onurumla doğrularım.

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Batı'da bir bilim dalı olarak ortaya çıkan sosyoloji, toplumların kendi sosyal yapısından hareketle yaşanan sürece ışık tutmuştur. Türkiye'de sosyoloji alanında birçok konu üzerine araştırma yapılmaktadır. Sosyolojiye ait bazı konular her ne kadar ele alınsa da üzerinde çok durulmamaktadır. Her toplum yaşadığı sorunları kendi sosyal yapısından hareketle incelemekte ve bu sorunlar üzerinde düşünen araştırmacılar da konuyu bu şekilde ele almaktadır. Türk toplumu, diğer toplumlarda olduğu gibi Batılılaşma ve Sanayi Devrimi ile birlikte değişim süreci içine girmiş ve bu süreç içerisinde ciddi sorunlar, toplumsal değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bunun sonucunda yaşanan uyum problemi, insanların sorun yaşamasına ve buhranlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Türkiye'de bu sorunlar üzerine düşünen, araştırma yapan ve görüş bildiren çok sayıda araştırmacı, yazar ve sosyolog olmuştur. Türk toplumunun temel sorunlarına eğilen ve çözüm önerilerinde bulunan sosyologlardan biri de Cavit Orhan Tütengil'dir. Tütengil, kırsal Türkiye sorunlarına eğilen, önemli analizler yapan ve sorunlar karşısında çözüm arayan bir sosyoloğumuzdur. Tütengil, ülkemizdeki sosyal sorunlarla, kırsal yapı, köy, göç, toplumsal değişim, kentleşme, az gelişme ve eğitim gibi konularla yakından ilgilenmiş, bu sorunları Atatürkçü düşünce bağlamında irdelemiştir. Tütengil, Türk toplumunun yaşadığı sorunları tek yönlü bakış açısıyla değil, sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel faktörler bağlamında çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendiren önemli sosyologlarımızdan biridir.

İşte, bu bağlamda, biz de tezimizde, Türk sosyolojisinin önemli simalarından biri olan Cavit Orhan Tütengil'in temel sosyolojik fikirlerini tahlil edip değerlendirmeye çalıştık. Bu tezin ortaya çıkmasında emeği geçen, tez süreci içerisinde yararlandığım kaynakları bulmam konusunda bana yardımcı olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Hacı Bayram Kaçmazoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tavsiyeleri, eleştirileri ve fikirleri ile bana yol gösteren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Sezgin Kızılcelik'e ve Doç. Dr. Ersan Ersoy'a teşekkür ederim.

Seda ÖZBAY

Haziran, 2019

ÖZET

Bu tezin ana konusu, Türk sosyolojisinde önemli bir kimliğe sahip olan ve az gelişmişliğe ilişkin düşünceleriyle tanınan Cavit Orhan Tütengil'in temel sosyolojik fikirlerini tahlil etmektir. Tütengil, Türk toplumunun yaşadığı sosyal problemlere eğilmiş, bu problemler üzerine kafa yormuş ve problemlerin çözümü noktasında çaba göstermiş değerli bir sosyoloğumuzdur. Tütengil'in düşüncelerinin temelinde Sanayileşmenin yanı sıra Batılılaşma düşüncesi etkili olmuştur. Tütengil, Sanayileşme ve Batılılaşma süreci içerisinde, ülkemizin yaşadığı sosyal sorunları tespit etmiş, bu sorunların sebepleri ve sonuçları üzerinde durmuştur. Tütengil, sosyolojik analizlerinde millî bir tavır sergilemiştir. Tütengil, Türk toplumunun yaşadığı sorunların Batı toplumlarından farklı olduğunu, bu nedenle Batılı anlayışlardan yola çıkarak sorunların çözülemeyeceğini vurgulamıştır. Bu veriler ışığında, tezde, Tütengil'in sosyolojik fikirleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimizde, ilk olarak, Tütengil'in hayatı, eserleri ve etkilendiği kişiler üzerinde durulmuştur. İkinci olarak, Tütengil'in yöntem anlayışı ele alınmış ve sosyal bilimler metodolojisi alanına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Tütengil, bütüncül bir yaklaşım sergilemiştir. Tezimizde, üçüncü olarak, Tütengil'in kırsal yapı ve köy konularına bakışı, kır ve köy kavramlarının tanımı, köy ve kent arasındaki farklılıklar, kırsal yapı sorunları, köyden kente göç, toplumsal değişme ve Türkiye'nin kırsal yapısı hakkındaki görüşleri irdelenmiştir. Tütengil, Türkiye'nin kalkınma sorunları, kır/kent ayrımı, göç gibi sosyal yapı ile ilgili sorunlar üzerine araştırmalar yapmıştır. Tütengil, araştırmasını yaparken Sanayileşme ve Batılılaşma sürecinden hareket etmiştir. Dördüncü olarak, tezimizde, Tütengil'in az gelişmişlik konusundaki görüşleri incelenmiştir. "Üçüncü Dünya" olarak nitelendirdiği az gelişmiş ülkelere yönelik önemli fikirler ortaya koymuştur. Beşinci olarak, tezimizde, Tütengil'in Atatürkçülüğe dair görüşleri ele alınmıştır. Tütengil, Atatürk'ün fikirlerinin canlı tutulabilmesi için ilk koşulun onu anlamak ve düşünce sistemini tamamlamaktan geçtiğini vurgulamıştır. Bu çerçeveden yola çıkarak görüşlerini ifade etmiştir. Tezimizde, altıncı olarak, Tütengil'in eğitim konusundaki düşünceleri bağlamında; eğitim ve üniversite sorunları, eğitimin Atatürkçü ilkeleri, eğitim-öğretimde öğretmenin rolü ve yaşadığı sorunlar, Köy Enstitüleri,

köydeki eğitim sorunlarının çözümünde aydınlara ve gençlere düşen görevler konusundaki fikirleri genel olarak değerlendirilmiştir. Son olarak, Tütengil'in kitle iletişim araçlarından biri olan gazeteciliğe ilişkin analizleri, başta Türkiye dışı Türk gazeteciliği olmak üzere, Türkiye'de basın ve gazeteciliğin geldiği son durum ve yaşadığı sorunlara ilişkin temel görüşleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cavit Orhan Tütengil, yöntem, kırsal yapı, köy, kent, göç, toplumsal değişme, az gelişmişlik, Atatürkçü düşünce sistemi, eğitim, Köy Enstitüleri, basın ve gazetecilik.

ABSTRACT

The main topic of this thesis is to analyze the basic sociological ideas of Cavit Orhan Tütengil, who has an important identity in Turkish sociology and is known for his thoughts on underdevelopment. Tütengil is a valuable sociologist who has focused on the social problems of Turkish society and has pondered on these problems and tried to solve the problems. In addition to industrialization, the idea of Westernization was the basis of Tütengil's ideas. In the process of industrialization and westernization, Tütengil identified the social problems of our country and focused on the causes and consequences of these problems. Tütengil showed a national attitude in his sociological analyzes. Tütengil emphasized that the problems of Turkish society are different from Western societies and therefore problems cannot be solved from the Western understanding. In the light of these data, Tütengil's sociological ideas were tried to be explained.

In our thesis, firstly, Tütengil's life, his works and the people he was influenced. Secondly, Tütengil's approach to method was discussed and his views on the methodology of Social Sciences were taken into consideration. Tütengil has taken a holistic approach. In our thesis, third, Tütengil's view on rural and rural issues, definition of rural and rural concepts, differences between rural and urban areas, rural problems, migration from rural to urban, social change and Turkey's views on rural structure were examined. Tütengil, Turkey's development problems, rural/urban separation, migration, such as the problems related to social structure has done research. Tütengil acted from the industrialization and Westernization process while conducting his research. Fourth, in our thesis, Tütengil's views on low development have been examined. He has put forward important ideas for the less developed countries he calls the "third world". Fifth, in our thesis, Tütengil's views on Atatürkism were taken into consideration. Tütengil emphasized that the first condition for keeping Atatürk's ideas alive was to complete the system of understanding and thinking. Based on this framework, he expressed his views. In our thesis, in the context of Tütengil's thoughts on education, the problems of education and university, the Kemalist principles of education, the role of teacher in education and its problems, village Institutes, The

opinions of intellectuals and youth on the problems of Education in the village are evaluated in general. Finally, Tütengil's analysis of journalism, one of the means of mass communication, has revealed the basic views of the recent situation and problems of journalism in Turkey, especially in Turkish journalism outside Turkey.

Key words: Cavit Orhan Tütengil, method, rural structure, village, City, migration, social change, less developed, Kemalist thought system, education, village institutes, press and journalism.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLENDİĞİ KİŞİLER	6
2. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN YÖNTEM ANLAYIŞI.....	30
3. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN KIRSAL YAPI VE KÖY KONULARINA BAKIŞI.....	53
3.1. Kır ve Köy Kavramlarına İlişkin Analizleri	53
3.2. Köy-Kent Arasındaki Farklılıklara İlişkin Açıklamaları	55
3.3. Kırsal Yapı Sorunlarına Bakışı	60
3.4. Köyden Kente Göç Konusuna İlişkin Fikirleri	62
3.5. Toplumsal Değişmeye İlişkin Fikirleri	66
3.6. Türkiye'nin Kırsal Yapısı Hakkındaki Görüşleri	70
4. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN AZ GELİŞMİŞLİĞE İLİŞKİN TEZLERİ.....	78
5. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEYE DAİR FİKİRLERİ.....	111

6. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ	131
6.1. Eğitim Anlayışı ve Eğitim Sorunlarına Bakışı	131
6.2. Üniversite Sorunları ve Eğitimin Atatürkçü İlkelerine İlişkin Görüşleri	137
6.3. Eğitim-Öğretimde Öğretmenin Rolü ve Sorunlarına İlişkin Fikirleri	139
6.4. Köy Enstitülerine İlişkin Görüşleri	142
6.5. Köydeki Eğitim Sorunlarının Çözümünde Aydınlara ve Gençlere Düşen Görevler Konusundaki Düşünceleri.....	147
7. BÖLÜM: CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN BİRİ OLAN GAZETECİLİĞE İLİŞKİN ANALİZLERİ.....	153
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	172
KAYNAKÇA.....	178

GİRİŞ

Türk toplumu tarihsel süreç içerisinde birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Özellikle Tanzimat'tan itibaren başlayan Batılılaşma ile birlikte toplumsal alanda ikilikler ortaya çıkmıştır. Söz konusu ikilikler toplumsal yapıda bunalımlara sebep olmuştur. Yaşanılan bunalımların çözülmesinde sosyolojiden yararlanılmıştır. Türkiye'ye Batı'dan aktarılan sosyolojinin gelişimi, Batı'nın siyasi ve toplumsal görüşleriyle paralellik göstermektedir. Sosyoloji, ülkemize sorunların çözümünde yardımcı olacak kuramları ve fikirleri aktarmak, Batılı kurumları tanıtmak amacıyla önemli roller üstlenerek getirilmiştir. Bu noktada birbirine zıt olarak görünen iki amaçtan söz etmek mümkündür: Batılılaşmayı sağlayacak sistemleri oluşturmak ve Batılı güçler tarafından yıkılma aşamasına getirilen devleti, milliyetçiliği başrole alarak kurtarmaktır.¹

Türkiye, 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı süreçte siyaseten hangi devleti ve devletleri örnek almışsa, ülkemizin bilim paradigması da o ülkelerden etkilenecek şekilde şekillenmiştir. 1950'lerden itibaren Türkiye'de ABD temelli sosyoloji anlayışlarının hâkim olduğu görülmektedir. Fakat o dönem içerisinde yalnızca Amerikan sosyoloji anlayışı değil, bununla birlikte diğer ülkelerin bilim paradigmaları da etkili olmuştur. Amerikan sosyoloji anlayışı, 1930'lu yıllarda zayıf bir ekol olarak temsilci bulsa da asıl rolünü, 1945 sonrasında ABD'nin dünya liderliğini elde etmesiyle oynamış ve egemen bilim paradigması olarak sosyolojideki yerini almıştır. Amerikan sosyoloji anlayışının ön planda olduğu dönem içerisinde Alman sosyoloji anlayışı ve onu temsil eden sosyologlara da rastlanılmaktadır. Aynı zamanda 1960'lı yıllarda Marksist sosyoloji anlayışının da etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin dış politikasında hangi ülke etkili ise bilim paradigmasında da o ülke etkili olmakta, diğer büyük devletlerde geçerli olan bilim anlayışları da zayıf şekilde de olsa temsil edilmektedirler. Bu bilgiler ışığında Türkiye'deki siyasi gelişmelerin bilimsel ve sosyolojik görüşleri etkilediği ve bunun siyasal-bilimsel boyutları ile Türkiye'ye yansıdığı görülmektedir. Türkiye'de

¹ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; "Türkiye'de Sosyolojinin 100 yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler", *Sosyoloji Konferansları* (iç.), Sayı: 52, 2015-2, s. 31.

sosyolojinin temelleri bu çizgide atılmış ve daha sonraki süreçte de aynı anlayışla devam etmiştir.²

Türk sosyolojisi, tarihsel birikimi sürecinde, dışa bağımlı olduğu ülkelerin siyasal tercihleri ve gelişmeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu gelişmeler Türk sosyoloji tarihinde zaman zaman yeniden biçimlenen dönemleri ortaya çıkarmıştır. Dönemler kendi içerisinde hem bir bütünlüğe hem de diğer dönemlerden ayrılan bazı özelliklere sahiptir.³ Batı'ya bağımlılığı arttırmak için ülkemize aktarılan sosyoloji, iki temel ekol çerçevesinde şekillenmiştir. Söz konusu ekoller, Batı sosyolojisinin önde gelen isimlerinden A. Comte ve E. Durkheim ile Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinden Ziya Gökalp tarafından temsil edilen Sosyolojizm ekolü ile F. Le Play, P. Descamps ve Türk sosyolojisinin önemli ismi Prens Sabahattin tarafından temsil edilen Science Sociale ekolüdür. Sosyolojinin Türkiye'ye gelip yerleşmesinde bu iki ekol etkili olmuş ve daha sonraki süreçte de sosyolojiyi şekillendirmiştir. Bu ekollerden Ziya Gökalp'in temsil ettiği Sosyolojizm ekolü ilk sırada yer almıştır.⁴

Türk sosyolojisinde 1930'ların sonlarına doğru Ankara ve İstanbul ekolleri şeklinde ikili bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp'ten etkilenip eklektik bir yaklaşımı benimseyen İstanbul ekolünün de kendi içinde bir ayrılma görülmektedir. Bu ayrılmalardan biri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken tarafından temsil edilirken, diğeri ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Z. Fahri Fındıkoğlu tarafından temsil edilmiştir. Bu iki sosyolog da eklektiktir. Fakat Hilmi Ziya Ülken'in eklektik sosyoloji anlayışı devam ettirilmezken, Z. Fahri Fındıkoğlu'nun sosyoloji anlayışı Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Mehmet Eröz, Orhan Türkdoğan, Mustafa Erkal gibi isimler tarafından sürdürülmüştür.⁵

İktisat Fakültesi içerisinde Türkiye'nin sorunlarına yaklaşımı ile ekol içindeki diğer hocalardan ayrılan fakat aynı kürsüde yer alan bir başka öğretim üyesi de Cavit Orhan Tütengil'dir. Tütengil, görüşleri ile farklı görünse de, gündeme getirdiği konular bakımından benzer özelliklere sahip bir düşündürdür. Az gelişmişlik konusuna ilişkin

² A.g.m., s. 31-31.

³ A.g.m., s. 39.

⁴ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; " İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyologları: Sosyal Siyasetçi, Milliyetçi ve Bütüncü Sosyoloji Ekolü", **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakârlık** (iç.), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 169.

⁵ A.g.m., s. 170-171.

yaptığı açıklamaları ve görüşlerini dayandırdığı Batıcı yorumları onu bu ekol içerisinde ele almanın yanlış olmadığını göstermektedir.⁶

Tütengil, Türkiye'nin toplumsal yapısını yakından inceleyen, Türkiye'yi kendine özgü bakış açısıyla yansıtmaya çalışan bir Türk aydınıdır. Tütengil, ortaya koyduğu görüşlerle Türkiye'nin günümüzde de yaşamaya devam ettiği sorunları anlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuş ve sorunlara ışık tutmaya çalışmıştır. Tütengil, evrensel kültürün en önemli bölümlerinden biri olan Batı kültürüne önem vermiş ve onu iyi anlamaya çalışmıştır. Eğitiminin bir bölümünü Fransa'da geçirmiş olması, onu Batı kültürünün önemli öğelerinden biri olan Fransız düşüncesiyle yoğurmuştur.⁷

Tütengil, entelektüel portresini şekillendirirken, Fransa'daki eğitim tecrübelerinden hareketle Batı düşüncesini referans almış, bu çerçevede Türk toplumuna ilişkin analizlerini yaparken Batı sosyolojisinin önde gelen Montesquieu, Bacon, Descartes, Comte, Durkheim, Marx, Hegel ve Le Play gibi isimlerinden etkilenmiştir. Ayrıca Tütengil, görüşlerini ortaya koyarken yabancı düşünürlerin yanı sıra Türk sosyolojisinin başat isimleri olan Prens Sabahaddin, Ziya Gökalp, Prens Lütfullah, Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'ndan etkilenmiş, bu kişiler üzerine çeşitli araştırmalar yapmıştır.

Tütengil'in bilimsel çalışmaları, Batı uygarlığının ve Türk kültürünün önemli kişileri hakkındaki incelemeleri ile başlamaktadır. Tütengil, tüm yaşamı boyunca çeşitli yerli ve yabancı düşünür ve bilim adamları hakkında incelemeler yapmaya özen göstermiştir. Bu çalışmalarının temelinde yatan temel amaç, incelediği kişiler yolu ile hem geçmişin hem de tüm insanlığın kültür öğelerini, kendi görüşleri ile irdeleyerek topluma aktarmaktır.⁸

Tütengil, üniversitenin sağır duvarları arkasından sorunları görebilen birkaç bilim adamından biridir. Tütengil, bütün özellikleriyle, toplumumuzda pek kolay yetişmeyen, üniversitelerimizde çok nadir yetişen aydın hocalardan biri olmuştur. Ölümü, yalnız bir bilim adamının ölümü değil, her şeyden önce büyük bir aydının ölümüdür. Tütengil, sürekli arayan ve sorgulayan, aydınlanan ve aydınlatan bir düşünür

⁶ A.g.m., s. 171.

⁷ KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 27.

⁸ A.g.e., s. 21.

olarak düşünce özgürlüğüne sınır getirmemiş, ilk günden itibaren özgürlük cephesinin içinde yer almış⁹ önemli bir isimdir.

Bir bilim insanı, sosyolog ve eğitimci olarak bu amaçtan yola çıkan Tütengil, yaşamı boyunca ülkesi için çalışmış, Atatürkçü düşünce çerçevesinde sorunlara çözüm arayışı içinde olmuştur. Bizim çalışmamızın temel amacı ise, Türkiye'nin yaşadığı sorunlar karşısında duyarsız kalmayan, önemli görüşler ortaya koyan fakat çok fazla ön plana çıkarılmayan Tütengil'in sosyolojik fikirlerini irdelemektir. Şimdiye kadar Tütengil üzerine çeşitli makaleler yazılmış olsa da herhangi bir yüksek lisans ve doktora tezi yapılmamıştır. Bu makaleler, Tütengil'i genellikle bir yönüyle incelemiştir. Bizim yaptığımız yüksek lisans tezinin genel çerçevesi ise Tütengil'i tüm yönleriyle incelemek olmuştur. Bu açıdan tezimiz Tütengil üzerine yüksek lisans düzeyinde yapılmış olan ilk çalışma özelliğine sahiptir.

Bu amaç doğrultusunda, tezimizi hazırlarken izlediğimiz yöntemde değinmek yerinde olacaktır. Tez, konusu gereği teorik (kuramsal) bir çalışmadır. Yazarın hayatına ve eserlerine ilişkin ciddi literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasını yaparken dijital ortamdan Sosyoloji Konferansları, Sosyoloji Dergisi, Amme İdaresi Dergisi, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi gibi yayınları tek tek tarayıp gerek Tütengil'in bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış olan makalelerine gerekse onunla ilgili çalışmalara ulaşılmıştır. Tütengil'in yazmış olduğu kitaplara ise kütüphaneler arası işbirliği aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu eserlerdeki bilgiler, yazar üzerine yazılmış olan çalışmalarla desteklenmiştir. Tez, Tütengil'in metinlerini derleyip yorumlama amacına dayalı bir çalışmadır.

Tütengil, çok yönlü bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Tütengil, ağırlıklı olarak, sosyal bilimlerde yöntem, kırsal yapı ve köy, göç, toplumsal değişme, az gelişmişlik, Atatürkçü düşünce sistemi, eğitim, Türk basını ve Türkiye dışında Türk gazeteciliği üzerine yoğunlaşmıştır.

Tezdeki bölümler Tütengil'in üzerinde durduğu temel konuları içermektedir. Yazarın görüşleri doğrudan ve dolaylı anlatım kullanılarak aktarılmıştır. Bunu yaparken temel kaynaklara başvurulmuş, açıklayıcı anlatım kullanılmıştır. Tütengil, bilimsel

⁹ TANİLLİ, Server; "Cavit Hoca'yı Anarken", Tütengil'e Saygı 1921-1979 (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 20-22.

birikime sahip bir sosyologdur. Bizim tezimizde de bilimsel ve açıklayıcı anlayıştan hareket ederek onun görüşlerine yer verilmiştir.

Bu bağlamda tezimiz, yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tütengil'in entelektüel portresi ele alınmış, ortaya koyduğu eserler ve etkilendiği düşünürler incelenmiştir. İkinci bölümde, Tütengil'in yöntem anlayışı ve onun bilimsel açıdan izlediği yöntem ve teknikler üzerinde durulmuştur. Tütengil, yöntem konusundan hareketle, kendine özgün bir sosyoloji anlayışı geliştirmiştir. Üçüncü bölümde, Tütengil'in kırsal yapı ve köy konularına bakışı ele alınmıştır. Bu doğrultuda, kır ve kent ayrımı, kırsal alandan kentsel alana göç, bu göç sonucunda yaşanan toplumsal değişimler ve tüm bu süreçlerden hareketle Türkiye'nin içinde bulunduğu kırsal yapı analiz edilmiştir. Dördüncü bölümde, Tütengil'in "Üçüncü Dünya" olarak adlandırdığı az gelişmişlik konusundaki fikirleri açıklanmaya çalışılmıştır. Tütengil, az gelişmiş ülkelerle ilgili görüşlerini ortaya koyarken gelişmiş Batı ülkelerinden yola çıkıp karşılaştırmalar yapmıştır. Tezimizin beşinci bölümünde, Tütengil'in Atatürk ve Atatürkçü düşünce sistemine ilişkin fikirlerine yer verilmiştir. Tütengil, gerek sosyal hayatında gerekse bilimsel hayatında daima Atatürk'ün çizdiği yoldan hareket etmiş, bu yolda ilerlemiş bir aydındır. Altıncı bölümde, Tütengil'in eğitim anlayışı, eğitim sorunlarına bakışı, eğitimde öğretmenlerin rolü, Köy Enstitüleri, eğitim konusunda aydınlara ve gençlere düşen görevler konusundaki görüşlerinden söz edilmiştir. Tezimizin son bölümünde ise, Tütengil'in kitle iletişim araçlarından biri olan basın ve gazeteciliğe ilişkin görüşleri, Türkiye dışı Türk gazeteciliği ve Türkiye'deki gazetelerin analiz edilmesine yönelik fikirleri irdelenmiştir. Sonuçta ise Tütengil'in Türk sosyolojisindeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir.

1. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN HAYATI, ESERLERİ VE ETKİLENDİĞİ

KİŞİLER

Cavit Orhan Tütengil, 17 Ocak 1921'de Tarsus'un Sebil köyünde doğmuştur. Babasının adı, Palabıyıklı Ali Rauf Tütengil, annesinin ismi ise Meryem'dir. Babası Kıbrıs kökenlidir. Annesi ev hanımıdır. Tütengil, biri vefat etmiş beş erkek, bir kız çocuğa sahip ailenin ikinci çocuğudur.¹ Tütengil'in babası Kıbrıslı bir öğretmendi. Babasının Kıbrıs'ta öğretmenlik yapması Kıbrıslı Rumlarca engellenmiş, bunun üzerine 1928'de Türkiye'ye gelip Sebil köyünde öğretmenliğe başlamıştır.² Annesi, Tütengil'e "Kaçkaç Çocuğu" demiştir. Güney bölgesi Kurtuluş Savaşı öncesinde Fransızlar tarafından işgal edilince halk yaşadığı yeri terk etmek ve kaçmak zorunda kalmıştır. Yerel deyimle olaya "Kaçkaç" denilmiştir. Tütengil, bu kaçkaç döneminde doğmuştur. O dönemde ekonomik bunalım ve yoksulluk, yaşam koşullarını büyük ölçüde etkileyen boyutlara ulaşmıştır. Devlet memurları ve öğretmenler üç ay maaş alamamışlar, Tütengil'in doğumunun hemen sonrasında maaşlarını alabildikleri için, annesi ve babası onu ailenin en kıymetli çocuğu olarak kabul etmişlerdir.³

Tütengil, babası Tarsus'a atanınca, ilkokul ve ortaokul öğrenimini bu ilçede tamamlamıştır. Çalışkan ve sorumlu bir öğrenci olan Tütengil, ortaokulu bitirdiği yıl devletin parasız yatılı okul sınavına girmiş ve sınavı kazanarak İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ne yerleşmiştir.⁴ Son sınıfa kadar düzenli giden öğrenimi son sınıfta aksamış, yatılı okuduğu lisede yatakhanelerin çok soğuk olması sebebiyle zatürreye yakalanmıştır. Bu yüzden o yıl mezun olamamış, bir yıl sonra, 1940 yılında Haydarpaşa Lisesi'ni bitirmiştir.⁵

Tütengil, Türk eğitim sisteminin Atatürk dönemindeki en önemli niteliklerinden biri olan parasız yatılı okul düzenini en iyi kullanan öğrencilerden biridir. Haydarpaşa

¹ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 13.

² KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 13.

³ CILGA, İbrahim; "Cavit Orhan Tütengil", **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 377.

⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 13.

⁵ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 377.

Lisesi'nden sonra da aynı yolu izlemiştir.⁶ Yükseköğrenim için sınava girmiş ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni liste birincisi olarak kazanmıştır. Babasının Siyasal Bilimleri çok istemesine karşılık Tütengil başka bir okula, Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümüne girmiştir.⁷ Dönemin önemli mesleği, öğretmenliktir. Atatürk döneminin genel havası, Tütengil'i de etkilemiştir. Ülküsü uğruna çalışacak, topluma Atatürkçü kuşaklar yetiştirecektir.⁸

Tütengil, aktif bir öğrenci olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. 1942 yılında öğrenciliği sırasında İstanbul'da arkadaşlarıyla birlikte "Değirmen" adlı fikir-sanat dergisini çıkarmışlardır. 1944'te Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak okuduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirmiştir. Tütengil, 1944 yılında ilk kez öğretmen olarak Antalya Lisesi'ne atanmıştır. Bir yıllık öğretmenlikten sonra askere gitmiş, askerliğini topçu olarak Erzincan'da yapmıştır. Askerlik dönüşü, Kecipirtepe Köy Enstitüsü'nde meslek dersi öğretmeni olarak görev almıştır. Daha sonra Antalya Aksu Köy Enstitüsü'ne atanmıştır.⁹

Tütengil, sürekli kendini geliştirmeye çalışan, kendini aşma tutkusunda olan bir öğretmendir. Bir yandan Antalya'da Aksu Köy Enstitüsü'nde öğretmenliği sürdürmüş, diğer yandan gelişmenin olanaklarını araştırmıştır. Bilgisini arttırmak için yurt dışında staj olanağı sağlayan yasadan yararlanmak istemiştir. İsteği 1950-1951 yılı için kabul edilmiş ve Tütengil Fransa'ya gitmiştir. Fransa'da Fransız kültürünü ve bilimini yakından tanımıştır. Daha sonra 1956'da doktora tezi olan *Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri* adlı kitabını Paris'te yazmaya başlamıştır. Tütengil, bu çalışmasıyla hem doktor olmuş hem de 1957 yılında Türk Dil Kurumu'nun Bilim Ödülü'nü kazanmıştır. Tütengil, Fransızca öğrenmek için Paris'in bir köyünde oturan Fransız bir ailenin yanında kalmaya başlamıştır. Fakat altı ay sonra, Fransızca'yı yeterince öğrenemediğini fark etmiş ve Fransızca öğreten bir okula devam etmiştir. Tütengil, hafta sonları, bu okulun Fransız kültürünü tanıtmak için düzenlediği gezilere katılmıştır. Böylece Batı medeniyeti ve bu medeniyetin değerleri, Tütengil'in içinde iyice

⁶ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 13.

⁷ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 377.

⁸ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 14.

⁹ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 377.

kökleşmiştir. Bu arada, Paris izlenimlerini Türkiye'ye yollamış ve bu yazıları “Varlık” dergisinde yayınlanmıştır.¹⁰

Tütengil, bir süre sonra, Fransa'da yeniden yer değiştirmiş ve Paris dolaylarında bir otele taşınmıştır. Böylece daha özgür ve daha yoğun bir Paris yaşamı sürdürmüştür. Paris'teki yaşamı sırasında, özellikle yurda dönüşü yaklaştığı zaman, komşu ülkelere de sık sık geziler yapmıştır.¹¹ Tütengil ve arkadaşları, Fransa'nın durumunu daha yakın bir ilgi ve merakla incelemeye koyulmuşlardır. Tütengil, gündüzleri Dökümantasyon Teknikleri Enstitüsü, Yüksek Kütüphanecilik Okulu, Arşivcilik Kursu, Sorbonne'de Fransız Uygarlığı dersleri gibi yerlerde ders ve konferanslar dinlemiş; geceleri ise alışıldığı gibi, dil kurslarını devam ettirmiştir. Tütengil, dil öğrenmekten başka, özel inceleme ve araştırmalar yapmış, İstanbul Üniversitesi'ni bitirme tezinin konusunu oluşturan Prens Sabahaddin'in kardeşi Prens Lütfullah ile Paris'te görüşmelerde bulunmuştur. Daha sonra ise bu konuyu, Vedat Günyol ile birlikte kitaplaştırmıştır.¹²

Tütengil, 1952'de Fransa'dan geri dönerek Aksu Köy Enstitüsü'ndeki görevine devam etmiştir. Yine aynı yıl, Aksu Köy Enstitüsü'ne meslek dersi öğretmeni olarak atanan Ankaralı Şükriye Urubay ile evlenmiştir. Bu evlilikten Tütengillerin üç çocuğu olmuştur.¹³ Tütengil ailesi uzun süre İstanbul Fatih'te oturmuşlardır. Daha sonra İstanbul Levent'te bahçeli bir ev sahibi olmuşlardır. Tütengil, çiçek, meyve ve sebze yetiştirmiştir. Bunları kazanç olarak değil, hobi olarak yapmıştır. Bunları yaparken arkadaşlarına çalışmalarını gösterip mutluluğunu dile getirmiştir. Evinde kendini görmeye gelen misafirlerine bahçeyi gezdirip, olgunlaşmaya başlayan meyvelerden ve açmak üzere olan çiçeklerden sunmaktan zevk duymuştur.¹⁴

1952 yılında Tütengil ve eşinin Aksu Köy Enstitüsü'nde çalışmaları sakıncalı görülerek, Diyarbakır'a atanmışlardır. Tütengil, Diyarbakır Lisesi'nde, eşi Şükriye Hanım ise bu ildeki Öğretmen Okulu'nda görev yapmıştır.¹⁵ Tütengil, Diyarbakır'da bulunduğu yıllarda, bu şehrin yetiştirmiş olduğu Ziya Gökalp, Sait Paşa, Süleyman

¹⁰ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 14-15.

¹¹ **A.g.e.**, s. 15.

¹² ACAROĞLU, M. Türker; “Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 17-18.

¹³ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 18.

¹⁴ YUND, Kerim; “Tütengil'den Anılar”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 29.

¹⁵ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 377.

Nazif, Faik Ali ve İshak Sükûti ile ilgili araştırmalar yapmıştır. 1953'te Diyarbakır'da öğretmenlik yaptığı yıllarda diğer öğretmen arkadaşları ve öğrencileri ile birlikte "Çizgi" dergisini yayınlamışlardır.¹⁶ Tütengil, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun başkanı olduğu Sosyoloji Kürsüsü'ne asistan olarak atanmıştır. 1958'de asistanlığa devam ederken ikinci üniversite olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirmiştir.¹⁷ Tütengil'in, otuz iki yaşında asistan olması, bazı çevreler tarafından gecikmiş olarak değerlendirilmiştir. Fakat Tütengil, güçlü iradesi, sabrı, zekâsı ve bilim aşkı ile bu gecikmeyi yendiğini herkese göstermiştir.¹⁸

Tütengil, 1960'da *İçtimaî ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları* adlı çalışmasıyla doçent olmuştur. 1962-1963 yıllarında İngiltere'de British Museum'da çeşitli çalışmalar yapmış ve İngiliz yaşamına ilişkin gözlemlerde bulunmuştur. Rıza Nur'un el yazması kitapları ile Ziya Gökalp'in Londra'da yayınlanan ilk yazısını bularak literatüre kazandırmıştır. 1970 yılında profesör olmuştur.¹⁹ Tütengil, üniversite öğretim üyeliği sırasında Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Almanya'ya gitmiştir. UNESCO Türk Millî Komisyonu Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Ayrıca Tütengil, Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu'nda uzun yıllar görev yapmıştır. Harp Akademisi ve Hacettepe Üniversitesi'nde dersler vermiştir. İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'ne başkanlık etmiştir.²⁰

Tütengil, bir eğitici, öğretmen, bilim adamı, düşünce yazarı, sosyolog ve sanatçıydı. Tütengil, o tarihlerde Cumhuriyet ve Dünya Gazeteleri'ne ve dergilere yazılar yazmıştır.²¹ Tütengil, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak 1950'de kurulmuş olan Gazetecilik Enstitüsü'nde uzun yıllar hem sosyoloji ve basın yayın tarihi derslerini okutmuş hem de bir süre müdürlük görevinde bulunmuştur. Meslekî eğitim-öğretim ve staj yaşamını iyi bilen Tütengil, 1957 yılından sonra İstanbul radyosunda, bazı gazete ve dergilerde yeni yayınları tanıtmıştır. 1970-1971 ders yılı

¹⁶ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 13-14.

¹⁷ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 16.

¹⁸ BUDAK, Muzaffer; "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 7.

¹⁹ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 14.

²⁰ A.g.m.

²¹ BUDAK, "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil", s. 7.

başında Gazetecilik Enstitüsü'nde gazete arşivciliği dersi verilmesini önermiştir.²² Ayrıca Tütengil, 1970-1971 ders yılı döneminde Hacettepe Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Fakültesi'ne bağlı Sosyoloji Bölümünde bir yıl "Köy Sosyolojisi" konusunda mezuniyet sonrası seminer yapmıştır.²³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun kurucusu bulunduğu Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği'ne üye olmuştur.²⁴ 1978-1979 ders yılında, Tütengil'in önerisi ve isteği üzerine, Gazetecilik Enstitüsü'nde, Dünya ve Türk Basın Yayın Tarihi dersi okutulmaya başlanmıştır. Enstitünün ders yılı sonlarında yapılan öğretmenler genel toplantısında, Tütengil daima elinde notlarla konuşmuş, yıl içindeki aksaklıkları ve düzensizlikleri dile getirmiş ve bunların düzeltilmesi için öneriler sunmuştur.²⁵

Tütengil'in dersleri, bilim seminerleri değerindeydi. Düzenli ve metotlu bir çalışması ve etkileyici anlatımıyla, öğrencilerin daha çok ilgisini çekmiş ve onları çalışmaya yönlendirmiştir. Tütengil, öğrencileri, ders kitaplarının dışındaki felsefe, sosyoloji, edebiyat ve sanat kitaplarına alıştırmış, sosyal incelemeler için görevlendirmiştir. Amacı kültürlü bir kuşak yetiştirmektir. Öğrencilerini iyi yetiştirmek, Türkiye'ye olumlu kişiler kazandırmak onun bir ilkesiydi. Öğrenci arkadaşları, en çok Doğu-Batı klâsiklerine ve mitoloji kitaplarına alıştırmıştır.²⁶

Tütengil, kitaplara, eski gazete ve dergi koleksiyonlarına, kütüplere ilgi duymuş, enstitüde çalışma odasındaki kitapların dışında, kendi evinde de özel bir kitaplığı olmuştur. Ayrıca, Tütengil, genel kitaplıklarda çalışmayı da sevmiştir. Önemli gördüğü yazıları kesip saklamış, kendi yazılarının hemen hemen hepsini dosyalamıştır. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Enstitüsü müdürü olduğu sıralarda orada özellikle kesiklerden oluşacak bir Belgeleme Servisi kurmayı düşünmüş, bu girişim maddi imkânsızlıklar yüzünden gerçekleşmemiştir.²⁷

İncelemeleri için enstitü ve fakülte kitaplıklarını yeterli görmeyen Tütengil, özellikle Beyazıt Devlet, İstanbul Belediye ve (Hakkı Tarık Us) kitaplıklarında

²² ACAROĞLU, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", s. 20-21.

²³ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 17.

²⁴ ACAROĞLU, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", s. 12.

²⁵ A.g.m., s. 21.

²⁶ BUDAK, "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil", s. 5-7.

²⁷ ACAROĞLU, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", s. 12.

çalışmalar yapmıştır. Tütengil, yönetim kurullarında uzun yıllar görev yaptığı Türk Dil Kurumu ve UNESCO Millî Komisyonu toplantıları için Ankara'ya her gidişinde Millî Kütüphane'ye uğramıştır. Özel kitaplarını, konularına göre, kendince bir sınıflandırma yapmıştır. Fiş yöntemiyle çalışmamış ama aradığı kitabı hemen bulabilmiştir. Dikkatli ve yöntemli bir çalışma düzeni kurmuş ve uygulamıştır. Derslerini yazılı olarak vermiş, sonra bu notlar çoğaltılmış ve kitap biçiminde yayınlanmıştır. Binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerinden bazıları sonraları tanınmış bilim, yazın ve sanat adamı olmuştur.²⁸

Tütengil'in eğitim ve öğrenim hayatının yanı sıra karakterine ilişkin özelliklerden bahsetmek mümkündür. Arkadaşı M. Türker Acaroğlu, Tütengil'in karakterine ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur: "Tütengil'in iyi bir özyapısı (karakteri) vardı. Yürekli, yiğit, istençli (iradeli), dayanıklıydı. İşleri, konuları, araştırmaları yarım bırakmaz, sonuna kadar izlerdi. Resmî görevi dışında iyi bir arkadaş, bağlı bir dost, nitelikli ve erdemli bir bilim adamıydı. Gerçekçi olduğu kadar idealist bir kişiliği vardı. İşleri hep iyiden alır, iyimser ve olumlu bir kimseydi. Geçimsiz, huysuz, saldırgan değil; tam tersi, iyi huylu, aşırılığa kaçmayan, ölçülü, ılımlı davranışlı ve düşüncede bir kişiydi. Bu bakımdan güvenilir, güven verici bir özyapıdaydı. Olaylara ve kişilere tepki biçimi birden, ansızın, beklenmedik, yani taşkınca olmazdı. İlimlilik, ölçülülük, seçkinlik onun ayırt edici niteliklerindendi. Duygu, tutku, düşünce yönlerinden ele alınması gereken bir kişiliği vardı. Kendine göre birçok özellikler gösterirdi, insanlara insancıl bir davranışı ve yaklaşımı, soylu bir görünüm ve duruşu vardı. Hemen hemen her köşeye girip çıkar, kendini kolayca tanıtır ve benimsetirdi. Tütengil, kendi değer ve yeteneğini bilen, olduğundan üstün görmeyen bir yaratılıştaydı. Neleri yapmaya yetkisi ve yeteneği vardır? Bunu bilip yapardı. Kendisine düşen iş ve görevleri hakkıyla başarırdı. Bilmediği konuları başkalarına danışmak, başkalarından yol yöntem sormak, akıl almak onun vazgeçemediği çalışma koşullarından biriydi. 'Kişi, noksanını bilmek gibi irfan olmaz' özdeyişini bilir, ona uyar, uygulardı. Dostlarının sevinçli günlerini görüp mutluluk duymak, onun göreneklerinden, alışkanlıklarından biriydi. Beklenmedik zamanda, ansızın gelip ziyaretçi olmaktan, insanı şaşırtıp sevindiren sürprizler yapmaktan hoşlanır, zevk alırdı, denilebilir. Dedikoduyu sevmez, başkalarının özel yaşamlarına karışmaz, söz edilen

²⁸ A.g.m., s. 20.

konudan uzaklaşarak olumsuz yönleriyle kişiler üzerinde pek durmazdı.”²⁹ Tütengil, sahip olduğu bu özellikleri bilim anlayışında da göstermiştir.

Tütengil, tam bir bilim adamıydı. Gösterişi sevmezdi, gerek özel yaşamında gerekse resmî yaşamında ciddiye. Zaman bilinci çok yüksekti. Bütün üretime dönük düşünür ve bilim adamları gibi, zamanın değerini çok iyi bilirdi. Çünkü onun için zaman, kafasındakileri ve araştırmalarının sonuçlarını topluma aktarmak için kullandığı çok kıt bir kaynaktı. Randevularına hiç gecikmez, gecikenleri de beklemezdi. Zaman bilinci bakımından az gelişmiş bir toplumun çok gelişmiş bir simgesiydi.³⁰ Tütengil, bilim aşığı olduğu kadar arkadaş canlısıydı. Öğrenim hayatı boyunca çok muntazam ve disiplinli çalışmasına karşın, kendisini görmeye gelenlere sürekli olarak candan bir ilgi ve sevgi göstermiştir. Tütengil, sessiz, sakin, fakat karşısındakine kararlı ve disiplinli bir izlenim vermiştir.³¹

Tütengil’in verdiği sözü tutmayan kişilere karşı güveni sarsılırdı. Laf olsun diye kuru vaatlerde bulunmak ve yerine getirilmeyecek bir konu veya bir eylem için söz vermek kolayca bağışlayamadığı kusurlardı. Kuramsal olarak savunduklarını pratikte göz ardı eden ve yaşamlarında uygulama özeni göstermeyen kişileri çok eleştirirdi. Tütengil, öğrencileriyle ilişkilerinde önce bir öğretmen ve baba, sonra çok yakın bir dost olurdu. Kim olursa olsun, yeteneğini sezdiği bir kişinin gelişmesi için uğraşır, elinden gelebilecek yardımı esirgemezdi. Tütengil’in kendisine özgü yanlarından biri de, özel günlerde geçmişin muhasebesini, geleceğin plânlamasını yapmasıdır. Bunun nedeninin, geçmişte yapılmış hataları gözden geçirerek düzeltmek ve geleceğe daha sağlam girmek olduğunu söylemiştir.³²

Tütengil, tüm bu özelliklerinden dolayı Türk toplumu için yadırganacak bir tipti. Çoğulcu demokratik düzene geçen toplumumuzda eski değer yargıları silinerek, kapkaççı, gününü gün eden kişiler giderek saygın hâle gelmiştir. Çalışkan, ilkelerine sadık ve idealist kişilere akılsız gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Böyle bir ortamda Tütengil, doğru bildiğini kendi yararını sarsacak durumda bile savunan, ilkelerinden

²⁹ A.g.m., s. 23-24.

³⁰ KONGAR, Emre; “Cavit Orhan Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 8.

³¹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 18.

³² TÛTENGİL, Şükriye; “Eşim Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. XII-XV.

ödün vermeyen bir kişi olarak yadırganmıştır. Ulaştığı her aşamaya güçlüklerle varması ve türlü engellerin önüne dikilmek istenmesi bu yüzdendir. Hiçbir güçlük ve engelleme onu doğru bildiği yoldan ilerlemekten alıkoyamamıştır.³³ Tütengil, toplumdaki olumsuz davranışlar karşısında hiçbir zaman azim ve başarısından ödün vermemiş, daima istikrarlı bir şekilde yoluna devam etmiştir.

Tütengil, 7 Aralık 1979 günü sabah saat 08.30 da, evinden üniversiteye gitmek üzere çıktığında, durakta yakalamak için otobüse koşarken, insanlık dışı katillerin, demokrasiyi yıkmak, Türkiye'yi karanlıklara gömmek üzere plânladıkları ve uyguladıkları bir cinayet sonucunda öldürülmüştür. Öldürüldüğü sırada, Türkiye İş Bankası tarafından yayımlanacak olan *Atatürk'ün Halkçılık İlkesi* adlı bir kitabı yazıyordu. Yanında bulunan çantasında ise “Hınçer'in Bıraktığı Halk Kültürü Belgeliği” adlı makalesi vardı. Tütengil'in öldürülmesi ile Türk bilim yaşamı, en verimli çağlarından birinde, en değerli çocuklarından birini, zamansız kaybetmiştir.³⁴

Tütengil'in 1980 öncesi Türkiye'nin istikrarsızlaştırılması operasyonunda terörün hedefi olarak seçilmesinin nedenlerine bakıldığında, onun, bağımsızlık iradesini topluma yayması, halkçı-devletçi-devrimci ve sol bir politik kimliğe sahi olması; ılımlı, birleştirici, çalışkan ve üretken yapısı ile çevresinde sevilmesi ve çevresini etkileme potansiyeli taşıması gibi nedenler görülmektedir.³⁵

Tütengil'in ölümü üzerine çok sayıda sosyolog, araştırmacı, şair ve yazar önemli değerlendirmeler yapmışlardır. Bu isimlerin başında, Tütengil'in eşi, Şükriye Tütengil gelmektedir. Şükriye Tütengil, eşinin ölümü üzerine duygularını şu şekilde dile getirmiştir: “İnsanlık düşmanı, iyiye, doğruya tahammül edemeyen kişilerin planladığı ve beyinleri yıkanmış katillerin uyguladığı silahlı bir saldırıda, eşim, babamız Cavit Orhan Tütengil'i yitirdik. Ölümünün ardından kaybından duyduğumuz büyük acıdan bir ölçüde teselli olmak için, kendisinin dost ölümlerinin ardından yazmış olduğu yazılarda dile getirdiği, ölümün doğal bir olay olduğu, onun için gidenlerin ardından ‘ah, vah etmek’ yerine yapıcı ve kalıcı çalışmaların yapılması gerektiği öğütlerine de uyarak bir anı kitabı yayınlamaya karar verdik. Hem Tütengil'in bilime olan sarsılmaz inancını ve

³³ A.g.m., s. XII.

³⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 18.

³⁵ HATİPOĞLU, Atakan; “Cavit Orhan Tütengil'in Ulusal Eğitim Anlayışı”, **Öğretmen Dünyası Dergisi** (iç.), Sayı: 344, 2008, s. 15.

anılarını yaşatmak hem de Türkiye'nin yaşadığı korkunç günlerin ve olayların belgelemesini yapmak ve yarınlara ışık tutmak istedik. Bu çabamızda dostların ve değerli bilim adamlarının büyük destek ve yardımlarından güç kazandık.”³⁶ Şükriye Tütengil, eşi Cavit Tütengil'in 58 yıllık onurlu yaşamının haince düşünülmüş ve uygulanmış bir plânla sonlandırıldığını ama Tütengil'in ölmediğini, yetiştirdiği öğrenciler ve bıraktığı eserlerin tarihin malı olduğunu, Türkiye'de gerçeklerden ve güzelden yana düşünen beyinler oldukça yaşayacağını, tek tesellilerinin onu ölümsüz kılan yapıtlarının yeni baskılarıyla ölümünden sonra da okurlarına ulaşması olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Tütengil'e ilişkin görüş bildiren isimlerden biri de, M. Türker Acaroğlu'dur. Acaroğlu'na göre, “İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Müdürü Tütengil'in katledilmesi, bir gün sonra da cenazesine katılmak isteyenlerin engellendiği, hatta aile bireylerinin, dost ve arkadaşlarının dipçiklendiği ve yaralandığı, bir kişinin de öldüğü olaylı bir törenle toprağa verilmesi, yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada şaşkınlık, korku ve olağanüstü bir yığı ile karşılanmıştır. Sevenlerinin Zincirlikuyu mezarlığına giderek son insanlık görevlerini yapmalarına bile izin verilmemiştir. Oysa yitirilen büyük insan, kendisini tüm yaşamı boyunca Türk sosyolojisine, basın tarihine ve kültürüne adamıştır.”³⁸

Tütengil'in ölümünün ardından onun ile ilgili duygularını ve düşüncelerini dile getiren isimlerden biri de, Türk sosyolojisinin önemli bir siması olan Âmiran Kurtkan'dır. Kurtkan, Sosyoloji Konferansları'nın *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan* adlı 18. sayısında Tütengil'e ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Sosyoloji Konferansları'nın 18. kitabının acı kaderi Tütengil hocamızın hatırasına ayrılması oldu. Tütengil, her yıl Sosyoloji Konferansları'nın metinlerini titizlikle bir araya getirir, matbaa işlerini takip eder, konferansların kitap hâline gelmesinde kıymetli emeğini harcar ve katkıda bulunurdu. Tütengil hocamızın kaybı, sadece İktisat Fakültesi ve onun Sosyoloji Kürsüsü için söz konusu etmekle önemi belirtilebilecek bir kayıp değildir. Aslında, hangi sebepten ileri gelirse gelsin, hem bilim adamlarımızı öldürmeye kadar

³⁶ TÛTENGİL, Şükriye; “Sunuş”, *Tütengil'e Saygı 1921-1979* (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. IX.

³⁷ TÛTENGİL, Şükriye; “Eşim Tütengil”, s. XVI.

³⁸ ACAROĞLU, “Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri”, s. 11.

varan cüretin ilmî varlığımızı hırpalaması hem de insanları öldürmekle, düşüncelerin de yok edilebileceği hususunda mevcut hatalı zamanın maalesef bazı zihinleri istilâ etmiş olması, Türkiye'nin bu olayda su yüzüne çıkan iki büyük kaybıdır.”³⁹

Kurtkan, Tütengil'in ölümünden sonra onun fikirlerini devam ettireceklerini söylemiştir. Kurtkan'a göre, Tütengil, her türlü düşünceye medenî bir şekilde anlayış gösterebilen bir bilim adamıydı. Bu sebeple, Sosyoloji Konferansları'na gönderilen yazıların hiçbirine dil ve fikir yönünden müdahale etmez, yazarları serbest bırakırdı. Kurtkan, Tütengil'den sonraki konferans yayınlarında aynı anlayışı devam ettirmeye kararlı olduklarını belirtmiştir.⁴⁰ Kurtkan, bunun, tesadüfi bir sonuç olmadığına, fakat seçkin bir üyesini kaybeden Türk Sosyoloji âleminin bu büyük kayıp olayına karşı tepkisinin büyüklüğünden ileri gelen bir sonuç olduğuna inanmıştır. Kurtkan, Tütengil'in kadirbilir ailesine, değerli dostlarına ve Türk bilim çevrelerine sabırlar dileyip, kitabın, sosyolojik çalışma yapanlar için, Tütengil'in aziz hatırasını daima tazeleyen, iyi bir kaynak olmasını temenni etmiştir.⁴¹

Tütengil, 1950'lerden itibaren sosyoloji alanında ortaya koyduğu görüşler açısından üretken bir isimdir. Tütengil, iktisat ve sosyoloji alanının etkili simalarındandır. O, az gelişmiş “Üçüncü Dünya” ülkeleri kavramı ile tanınmaktadır. Tütengil, kırsal yapı, köy, kent, göç, toplumsal değişme, az gelişmişlik, Atatürkçülük ve eğitim konularına ilişkin kendine özgü görüşler ortaya koymuştur. Onun, az gelişmiş toplumlara ilişkin öne sürdüğü görüşler önem arz etmektedir.

Tütengil, Batı'ya, Batı kültür ve uygarlığına hayranlık duymuş, insanlığın ulaştığı büyük sonuçlar karşısında duygulanmış, bunları konuşmalarında ve yazılarında yaşamı boyunca belirtmekten çekinmemiştir. Güncel bir olaydan yola çıkarak, konuları bir sosyolog gözüyle Türkiye açısından incelemiştir. Yazılarını, yapıtlarını ve konuşmalarını ilginç kılan bu bakış açısidir. Sosyolojiyi halka yaymak, yaygınlaştırmak,

³⁹ KURTKAN, Âmiran; “Cavit Orhan Tütengil'in Ardından”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 1.

⁴⁰ A.g.m., s. 1-2.

⁴¹ A.g.m., s. 2.

halka mal etmek ve halkın anlayacağı bir duruma getirmek amacını taşımış ve bunda başarılı olmuştur.⁴²

Tütengil, ilerici bir aydın ve bilim adamı olarak geride, basılmış ve basılmamış bir dizi ürün bırakmıştır. Tütengil, bilim ve sanat yaşamına, 1942-1944 yılları arasında kurucularından olduğu “Değirmen” dergisinde çıkan (Cavit Orhan Öz) imzalı yazılarıyla başlamıştır.⁴³ Tütengil, ilk ürünlerini 1942 yılında, Prens Sabahaddin’in *Teşebbüsü Şahsi* adlı kitabı üzerine yaptığı çalışmasıyla vermiştir. 1942 ve 1943’te İstanbul Darülfünun Muallimlerinden Mehmet İzzet’in *Milliyet Nazariyeleri* adlı kitabı üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. 1943’te Prens Sabahaddin’in *Teşebbüsü Şahsi* adlı kitabı üzerinde Hüseyin Cahit ile tartışmaya girmiş ve ilgili yazıları “Değirmen” dergisinde yayınlanmıştır.⁴⁴

Tütengil, çok sayıda eser kaleme almıştır. Tütengil’in yazdığı kitaplar şunlardır: “*Ziya Gökalp Bibliyografyası* (1945), *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler* (1948), *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (1949), *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar* (1954), *Prens Sabahattin* (1954), *Montesquie’nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri* (1956), *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* (1956), *İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiye’nin Karayolları* (1961), *Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu* (1961), *Türkiye’de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği* (1963), *Köyden Şehire Göç Meselesi* (1963), *Doktor Rıza Nur Üzerine* (1965), *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz* (1966), *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı* (1966), *Köy Sorunu ve Gençlik* (1967), *Ağrı Dağı’ndaki Horoz* (1968), *Adapazarı’na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* (1968), *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967)* (1969), *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod* (1969), *Türkiye’de Köy Sorunu* (1969), *Az Gelişmenin Sosyolojisi* (1970), *100 Soruda Türkiye’nin Kırsal Yapısı ve Sorunları* (1975), *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak* (1975), *Temeldeki Çatlak* (1975), *Montesquieu, Siyaset ve İktisat Açısından Bir Yaklaşım* (1977), *Prens Lütfullah Dosyası* (1977).”⁴⁵

⁴² ACAROĞLU, “Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil’in Değeri”, s. 17-18.

⁴³ A.g.m., s. 13.

⁴⁴ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 378.

⁴⁵ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 44.

Tütengil, kitaplarının yanı sıra çeşitli dergilerde yayınlanan çok sayıda makale kaleme almıştır. Bu makalelerde ele aldığı konularla ilgili görüşlerinin bir kısmını bazı gazetelerde köşe yazısı olarak yayımlamıştır. Ayrıca, Tütengil, üzerine yazılan iki kitap⁴⁶ ve on altı adet makale⁴⁷ vardır.

Tütengil'in kitap ve makalelerinde üzerinde durduğu konulardan biri köydür. Bir köy öğretmenin oğlu ve bir araştırmacı olarak, köyde doğup büyümüş olan Tütengil, köy konusuna eğilmiş ve köy sorununa sosyolojik açıdan ağırlık vermiştir.⁴⁸ Köy sorunu ve buna bağlı olarak iç göç olgusu üzerine odaklanmıştır. Kırsal alan olgusu, kentleşme süreci, böylece birbirinden ayrılmaz iki inceleme konusu özelliği kazanmıştır. Tütengil, birbirine bağlı olan bu iki konuya da eğilmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş tarafından yayına hazırlanan: **Tütengil'e Saygı 1921-1979**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981; KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

⁴⁷ Bkz.; ACAROĞLU, M. Türker; "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 11-24; BAŞARAN, Mehmet; "Tütengil ve Köy Enstitüleri", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 23-27; BUDAK, Muzaffer; "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 5-9; BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 13-48; CILGA, İbrahim; "Cavit Orhan Tütengil", **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 377-419; ÇETİN Gamze ve GÜNAY Halis; "Sosyolojik Değerlendirme", **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 25-52; DİKEÇLİĞİL, Beylü; "Tütengil Hoca ile Yaşanmış Zamanlardan Birkaç Anı..." **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 15-19; EROL, Turan; "Anıların İzinden", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 10-19; GÜNİYOL, Vedat; "Tütengil", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 28-32; HATİPOĞLU, Atakan; "Cavit Orhan Tütengil'in Sosyolojik Bakışı", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 16, 2006, s. 55-77; HATİPOĞLU, Atakan; "Cavit Orhan Tütengil'in Ulusal Eğitim Anlayışı", **Öğretmen Dünyası Dergisi** (iç.), Sayı: 344, 2008, s. 15-18; KASAPOĞLU, Aytül; "Tütengil ve Bir Sosyal Tarih Çalışması", **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 20-24; KONGAR, Emre; "Cavit Orhan Tütengil", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 3-9; KURTKAN, Âmiran; "Cavit Orhan Tütengil'in Ardından", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 1-2; ÖZERDİN, Sami ve ÖZBEN, Perran; "Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Bibliyografyası", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 163-200; TANİLLİ, Server; "Cavit Hoca'yı Anarken", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 20-22; TEZCAN, Mahmut; "Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimi Kişiliği", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, s. 289-304.

⁴⁸ ACAROĞLU, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", s. 14.

⁴⁹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 22

Tütengil'in önem verdiği çalışmalardan bir diğeri, azgelişmişlik olgusudur. Azgelişmişlik Türkiye'yi de kapsayan bir sorundur. Bu nedenle, Tütengil kendi toplumunun sorunlarına yönelmiştir. Tütengil, azgelişmişlik olgusuna, gerek evrensel özellikler açısından gerekse Türkiye'nin içinde bulunduğu özel koşullar ve tarih açısından yaklaşmıştır. Böylece, sosyolojinin evrensel özellikleriyle kendi toplumuna özgü nitelikler arasında paralellik aramıştır.⁵⁰

Tütengil'in çalışmalarında ele aldığı konulardan biri de, eğitimidir. Eğitime ilişkin yazılarına bakıldığında, Türk eğitim sorunlarının tümüne yöneldiği görülmektedir. Onun için, Türkiye gibi geri kalmış ülkeler açısından eğitim önemli bir sorundur. İşe köye başlandığından eğitim yanında, ekonomik sorunu düşünmek gerekir. Türkiye, yüzyıllardan beri, Doğu ile Batı arasında bocalayan bir ülkedir. Tütengil'in deyimiyle "ikili yapılar" içindeyiz. Bir yandan, uygar dünyaya açılma özlemi çabası sürüp giderken, bir yandan da gerinin gerisi tutucu gelenekçi bir dünya saplantısı, çoğunluğu bilgisiz bilinçsiz bırakılmış insanlarımızı pençesine almış durumdadır.⁵¹ Tütengil, öğretmenlik yaptığı Köy Enstitülerine ilişkin yazdığı makalelerle Köy Enstitüleri üzerine ilgi çeken değerlendirmeler ortaya koymuştur.⁵² 1948'de Köy Enstitüsü öğretmeni iken, konuyla ilgili görüşlerini hazırlayıp İstanbul'da kendisi bastırmıştır. O dönemlerde öyküler de yazmış, hatta bunları *Çoban Ağlıyor* adlı bir kitapta toplamayı da düşünmüştür, ama bu kitap basılamamış, o da öykücülüğü bir süre sonra bırakmıştır.⁵³

Tütengil'in üzerinde durduğu konular arasında, Atatürk ve Atatürkçülük önemli bir yer tutmaktadır. Tütengil, her şeyden önce, kendi toplumunun sorunlarına ve özelliklerine eğilen bir bilim adamı olarak, yeni Türkiye'nin kurucusu olan Atatürk'ü ele almak zorunluluğunu duymuş bir yazardır. Fakat Tütengil'in Atatürk'e yaklaşımı, yalnızca tarihsel bir yaklaşım, bir birikim aktarma yaklaşımı değildir. Tütengil, Atatürk'e bugünkü Türkiye ve toplumumuzun güncel sorunları açısından yaklaşmıştır.⁵⁴ Ayrıca Tütengil, basın ve gazetecilik alanında somut ürünler ortaya

⁵⁰ A.g.e., s. 23.

⁵¹ GÜNYÖL, Vedat; "Tütengil", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 31.

⁵² CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 379.

⁵³ ACAROĞLU, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", s. 14.

⁵⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 23.

koymuş ve bu ürünlerle özgün belgeleri sergilemiştir. Aynı zamanda yöntem konusu üzerinde durmuş, kendine özgü yöntem anlayışı geliştirmiştir.

Tütengil, sosyolojik çalışmalarında Türk sosyologlarına önem vermiştir. Tütengil, bu çalışmalarıyla, özellikle kendinden önce Türk sosyolojisine katkıları olan Türk sosyologlarını incelemeye ve onları tanıtmaya çalışmıştır. Tütengil, Türk sosyolojisinde Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp'i sistemli olarak inceleyen sosyologdur. Ayrıca Tütengil, "Ziya Gökalp dışında çeşitli düşünür ve yazarları da incelemiştir. 1948 ile 1954 yılları arasında Prens Sabahaddin ile ilgili çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 1955'te Adnan Adıvar'ı, 1965'te F. Baade'yi, 1965'te Rıza Nur'u, 1977'de Hilmi Ziya Ülken'i ve yine 1977'de Prens Lütfullah'ı ele almış ve yazılar yazmıştır."⁵⁵

Tütengil, Türk sosyolojisine ilişkin görüşlerini ortaya koyarken birçok düşünürden etkilenmiştir. Tütengil'in fikirlerinin gelişiminde, Batı sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Montesquieu, Francis Bacon, René Descartes, Frédéric Le Play, Auguste Comte, Emile Durkheim ve Karl Marx; Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinden Prens Sabahaddin, Prens Lütfullah, Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken etkili olmuştur.

Tütengil, Aydınlanma Çağı'nın ünlü düşünürü olan Montesquieu'den etkilenmiş, onun baskıya karşı, siyasal özgürlüklerden ve parlamenter sistemden yana olan düşüncelerini kendine örnek almıştır. Tütengil, Montesquieu'nün fikirlerinin, Namık Kemal aracılığıyla Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye'ye etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Tütengil'e göre, Türkiye, Montesquieu'nün güçler ayrımı ilkesini ve parlamenter demokratik sistemini kabul ettiği gibi, her türlü engele rağmen sürdürmek kararlılığını göstermiş ve göstermektedir.⁵⁶ Tütengil, Montesquieu'yü, tüm yönleri, tüm yazıları ile ayrıntılı biçimde değil, yalnız siyasal ve iktisadî düşünceleri açısından ele almıştır. Montesquieu hakkındaki irdemelerini, siyasal ve iktisadî eksen çevresinde odaklaştırmıştır. Montesquieu'nün "çağdaşlaşma" çizgisindeki özel yeri, Türkiye'nin kurtuluşunu aynı çizgideki çağdaşlaşma modelinde gören Tütengil için, özel bir seçim

⁵⁵ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 378-379.

⁵⁶ KASAPOĞLU, Aytül; "Önsöz", 20. **Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 3.

nedeni olmuştur. Eleştirel yaklaşım, hoşgörü, iyi yüreklilik ve insanlık Tütengil'in o dönemin değerleri olarak belirlediği ilkelerdir. Montesquieu, bu değerlerin ortaya çıktığı döneme damgasını vurmuş bir düşünür olarak, Tütengil'in ilgisini çekmiştir.⁵⁷

Tütengil, Bacon ve Descartes'in fikirlerine önem vermiş, onların yöntem konusundaki görüşlerinden etkilenmiştir. Bacon, ancak tabiatı tanıyarak, onun kanunlarını bilerek tabiata egemen olunabileceğini belirtmektedir. Bacon, öğrenme yolunda önemli olanın yavaş adımlarla da olsa, önyargılardan kurtularak güvenilir gerçeklere ulaşmak olduğunu söylemiştir. Descartes da doğru bilgiye ulaşmada, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi en genel bilgiye ulaşılacağını savunmuştur. Ayrıca, peşin hükümlerden kaçınmanın doğru bilgiye ulaşmadaki öneminden bahsetmiştir. Tütengil, Bacon ve Descartes'in, toplumsal olaylara nasıl yaklaşılacağı ve bu olayların nasıl inceleneceği konusundaki görüşlerinden yararlanmışır.⁵⁸

Tütengil, benimsediği sosyolojik yaklaşımla ilgili olarak, özellikle Le Play'den etkilenmiştir. Le Play, genel olarak işçi aileleri ve aile tasnifi konularındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Ancak, Le Play'in bütüncül bakış açısına sahip olması ve monografi metodunu benimsemesi Tütengil'i büyük ölçüde etkilemiştir.⁵⁹ Türkiye'de ilk defa Prens Sabahaddin tarafından temsil edilen Le Play ekolünün daha sonraları bazı dergiler tarafından benimsenerek devam ettiğini söylemiştir.⁶⁰ Tütengil, yöntemini geliştirirken Batı sosyolojisinin önemli isimlerinden biri olan Le Play'den etkilenmiş ve onun monografi tekniğini benimsemiştir.

Tütengil'in etkilendiği önemli isimlerden biri, sosyolojinin isim babası Comte'dur. Tütengil, Comte'u anlatmaya onun yöntem konusundaki fikirlerinden başlamıştır. Comte'a göre, sosyolojinin kendine özgü yöntemi, tarihsel yöntemdir. Comte'un sisteminde "düzen" ve "ilerleme" karşılıklı olarak birbirini tamamlayan ve biri olmadan diğeri düşünülemeyen kavramlardır. Yine bugünü anlamının, geçmişin bilgisini gerektirmesi Comte'ta önemlidir. Tütengil, Comte'un bütün sosyolojik

⁵⁷ KONGAR, Cavit Orhan Tütengil, s. 28-29.

⁵⁸ ÇETİN, Gamze ve GÜNAY, Halis; "Sosyolojik Değerlendirme", 20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 33.

⁵⁹ A.g.m.

⁶⁰ TÜTENGİL, Cavit Orhan; "Prens Sabahaddin", Sosyoloji Dergisi (iç.), Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1947, s. 218.

araştırmanın “zaman boyutunu” gerektirdiği düşüncesinden etkilenmiştir. Bu etki, özellikle 1945-1960 yılları arasında yaptığı köy çalışmalarında görülmektedir.⁶¹

Tütengil, görüşlerini ortaya koyarken etkilendiği bir diğer isim, Durkheim’dir. Durkheim’in sosyal olguları tanımlama önceliğini Tütengil ön planda tutmuş, bir sosyal olguyu incelerken öncelikle onun tanımlanması gerekliliğinden hareket etmiştir. Yine Durkheim’in bir sosyal olgunun nedeninin yine bir sosyal olgu olduğu şeklindeki metodik görüşü ile tek faktörlü açıklamadan uzaklaşmış olması Tütengil’in araştırmalarına net bir şekilde yansımıştır.⁶² Tütengil, Durkheim gibi önce olguları tanımlamakta, sonra karşılaştırmalar yapmaktadır. Durkheim’in çalışmalarının mekânsal boyutta olmasına karşılık, Tütengil’in çalışmaları hem mekânsal hem zamansal boyuttadır. Tütengil’in Durkheim’dan pek çok konuda etkilenmesine rağmen, zaman boyutunda karşılaştırmalara da önem vermesi, onun Durkheim sosyolojisini aşmak istediğini ve bir ölçüde bunu başarmış olduğunu göstermektedir. Tütengil genel olarak, sosyolojik yaklaşımı konusunda Durkheim’dan oldukça etkilenmiştir. Bunun sonucunda holistik (bütüncül) yaklaşımı benimsemiştir.⁶³ Holistik yaklaşımın kurucusu Durkheim’dir. Ancak Tütengil, Durkheim gibi yalnızca mekânsal boyutta karşılaştırma yapmamış, onu aşarak tarihsel boyutta çalışmalar yapmıştır.⁶⁴

Tütengil, sosyolojinin temel isimlerinden biri olan, kapitalizme düşmanlığı ile bilinen Marx’ın görüşlerinden de etkilenmiştir. Marx’ın kuramı genel olarak, diyalektik yöntem ve tarihsel maddecilik üzerine kuruludur. Diyalektik yöntem, karşıtların birliği ve savaşımı ilkesine dayanmaktadır. Yani Marx’a göre, ilerleme karşıt şeyler arasındaki çatışmayla mümkündür. Tarihsel maddecilik ise, diyalektik metodun tarihe uygulanmasıdır. Tarih, sınıflar arasındaki iktisadî mücadelelerin tarihidir. Tütengil’in benimsediği diyalektik anlayış, düzene dayalı bir karşıtların birlikteliği görüşünü içerdiği için Marx’ın çatışmacı kuramından farklılaşmaktadır.⁶⁵

Tütengil, Batı sosyolojisinin önde gelen isimlerinin yanı sıra, Türk sosyolojisinin önemli simalarından Prens Sabahaddin, Prens Lütfullah, Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri

⁶¹ A.g.m.

⁶² BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 17

⁶³ ÇETİN ve GÜNAY, “Sosyolojik Değerlendirme”, s. 33.

⁶⁴ A.g.m., s. 36.

⁶⁵ A.g.m., s. 34-35.

Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken'in görüşlerinden etkilenmiş ve onlar hakkında incelemeler yapmıştır. Tütengil, ülkesinin görkemli tarihinin bilincinde olan bir aydındır. Sosyolojik çalışmalarını bu tarihin üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Toplumsal, tarihsel ve kültürel köklerimizi araştırarak, bu hazineden yararlanma yoluyla geleceği biçimlendirebileceğimize inanmıştır.⁶⁶

Türk sosyoloji tarihinde fikirleriyle etkili olan isimlerin başında Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp gelmektedir. Türk sosyolojisi, bu iki ismin görüşleri ekseninde şekillenmiştir. Türk sosyolojisine ilişkin ortaya koyduğu görüşler ile öne çıkan isimlerden biri Prens Sabahaddin'dir. Fakat Prens Sabahaddin Türk sosyoloji tarihinin işlenişinde ve bu alana ait araştırmalarda sürekli geri planda kalmıştır. Prens Sabahaddin, ülkemizde, bir Fransız sosyoloğu olan F. Le Play'in temsilcisi olarak tanınmış ve değerlendirilmiştir.⁶⁷ Prens Sabahaddin, Türkiye'de Le Play'in "science sociale" (sosyal bilim) ekolünün ilk temsilcisi olmuştur.⁶⁸ Prens Sabahaddin'in sosyolojik görüşleri "science sociale" ekolü, siyasal görüşleri de âdemi merkezîyet etrafında toplanmıştır.⁶⁹ Prens Sabahaddin, sosyal bilim ekolüne dayalı sosyoloji görüşlerini siyasete aktarmış; toplumu değiştirmek ve kurtarmak adına arayışlara girişmiştir.⁷⁰ Prens Sabahaddin, politikacı olmaktan ziyade bir sosyolog ve terbiyecî gözüyle, çökmekte olan bir toplumu kurtarmanın imkân ve şartlarını araştırmıştır.⁷¹ Prens Sabahaddin'in ülkenin kurtuluşu için iddia ettiği çözüm önerisi; Batıcı, Osmanlıcı, muhafazakâr-liberal bir düzeni içermektedir. Ona göre, Türkiye'nin sosyal yapısı kamucu yapıdan bireyci yapıya, merkezîyetçi yönetim biçiminden âdemi merkezîyetçi yönetim biçimine dönüştürülmelidir.⁷² Prens Sabahaddin, kamucu toplum yapısından bireyci toplum yapısına geçildiğinde birçok sorunun çözüleceğine inanmaktadır. Komitecilikle, hükümet ve parlamento değişmeleriyle yeni bir hükümdar veya siyasi partinin iktidarı ele almasıyla, bir memleketin kurtulamayacağını ısrarla

⁶⁶ KONGAR, "Cavit Orhan Tütengil", s. 5.

⁶⁷ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29-33.

⁶⁸ ERKUL, Ali; "Prens Sabahattin", **Türk Toplum Bilimcileri 1**(iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 108.

⁶⁹ KAÇMAZOĞLU, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, s. 35.

⁷⁰ KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 247.

⁷¹ TANYOL, Cahit; "İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 4-5, 1947, s. 153.

⁷² KAÇMAZOĞLU, **Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e**, s. 257.

söylemesi bakımından, bugün de iyi niyetli politika ve devlet anılarına rehberlik etmek şerefini muhafaza etmektedir.⁷³ Prens Sabahaddin gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde ortaya koyduğu görüşlerle birçok düşünür üzerinde etkili olmuştur. Bu düşünürlerden biri de Tütengil'dir.

Tütengil, Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinden Prens Sabahaddin'den etkilenmiştir. Tütengil, Prens Sabahaddin'in görüşlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Tütengil, Prens Sabahaddin ile ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapmış ve makaleler yazmıştır. Tütengil, Prens Sabahaddin'i Türk sosyolojisine yaptığı katkılar bağlamında değerlendirmiştir. Tütengil, Prens Sabahaddin'in öne çıkardığı bireyci toplum yapısından, âdemi merkeziyet anlayışından bahsetmiş ve etkilenmiştir.

Tütengil'e göre, Prens Sabahaddin, II. Meşrutiyet döneminde fikir ve aksiyon adamı olarak birinci planda yer işgal etmiş, ortaya koyduğu görüşleriyle Tanzimat'tan itibaren Batılılaşma aşamasının önemli bir ismi olarak öne çıkmıştır.⁷⁴ Tütengil, Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyete kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı değişme sürecini Prens Sabahaddin'in görüşlerinden hareketle ele almıştır.⁷⁵ Tütengil, Tanzimat dönemi içerisinde fikir adamlarının ortaya çıktığından ve bunların "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adı altında gizli faaliyet gösterdiklerinden söz etmiştir. Daha sonra bu fikir adamlarının Avrupa'ya kaçtıklarını, Prens Sabahaddin'in yalnız görünüş olarak değil, duyuş ve düşünüş olarak da "Avrupa'ya doğru" nun yeni bir devamı olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ Tütengil, Prens Sabahaddin'in Avrupa'dan memlekete dönüncüye kadar baskı ile mücadele ettiğini söylemiştir. Bir taraftan farklı gruplar arasına işbirliği yapmaya çalışırken diğer taraftan Türk davasını Batı dünyasına tanıtmak için fırsatlardan yararlanmasını bilmiştir.⁷⁷

Tütengil, Prens Sabahaddin'in yaşam tarzını ve toplumun yapısını değiştirmek konusundaki görüşleriyle birlikte, onun liberal eğitim Batılılaşma anlayışından etkilenmiştir. Prens Sabahaddin, Yeni Türkiye'yi yaratacak eğitim anlayışını ileri sürmüştür. Liberalist eğitim anlayışına bağlı olan Prens Sabahaddin, bir siyaset adamı

⁷³ TANYOL, Cahit; "İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin", s. 153.

⁷⁴ TÛTENGİL, "Prens Sabahaddin", s. 176.

⁷⁵ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 23.

⁷⁶ TÛTENGİL, "Prens Sabahaddin", s. 177.

⁷⁷ A.g.m., s. 189.

olmaktan çok bir fikir adamı ve eğitimcidir. Tütengil, öncelikle Prens Sabahaddin'in Batılılaşmaya verdiği önemden söz etmiştir. Prens Sabahaddin'in Osmanlı'yı Avrupalı ülkelere uyarlama ve gelişme için reformların gerekli olduğu gibi düşünceleri Tütengil'e son derece ilerici görünmüştür. Tütengil, Prens Sabahaddin'i hem Türkiye'nin kurtuluş yollarını arayan bir ıslahatçı hem de Le Play'in fikirlerinin ülkemizdeki temsilcisi olarak görmektedir. Ayrıca Prens Sabahaddin'in benimsemiş olduğu natüralist ve pozitivist çerçeveye Tütengil'in bakış açısıyla da uyumaktadır. Tütengil'in Prens Sabahaddin ile benzerlik gösteren diğer bir görüşü de üretilen fikirlerin hayata geçirilmesi gerektiği fikridir. Bu açıdan aksiyonla fikrin birbiriyle iç içe oluşuna Prens Sabahaddin iyi bir örnek teşkil etmektedir.⁷⁸

Tütengil'e göre, Prens Sabahaddin'in fikirleri arasında üzerinde ısrarla durulan bazı noktalar hakkında bugünde hâl çare aramaktadır. Bunlardan birkaçı aile, okul ve terbiye, toprak meselesi, bürokrasi ve memur rejimi gibi konulardır.⁷⁹ Tütengil, Türkiye'de ilk defa Prens Sabahaddin tarafından temsil edilen Le Play ekolünün daha sonraları bazı dergiler tarafından benimsenerek devam ettiğini söylemiştir. Türk düşüncesi, sosyal ilişkileri bir gözlem ve inceleme konusu yapmak bakımından Prens Sabahaddin'in yolundadır. Prens Sabahaddin ekolü Türk düşüncesine objektif bir yöntem kazandırmakla tarihî vazifesini tamamlamıştır. Genç nesiller memlekete giden yolun, fikirle aksiyonun bağdaştığı alanın bu süreçten geçtiğini duydukları nispette üzerlerine düşen görevi daha büyük bir başarı ile yerine getirebileceklerdir.⁸⁰

Tütengil, Prens Sabahaddin'i, ilerici, Türkiye'nin kurtuluş yollarını arayan bir reformist olarak görmüş ve onun fikirlerini önemsemiştir. Tütengil için de toplumun ilerlemesi ve gelişiminde, sorunları tespit edici ve çözüm önerileri sunucu bilimsel araştırmalara dolayısıyla fikirlerin üretilmesine ve bunun hayata geçirilmesine gerek vardır. Tütengil, Prens Sabahaddin ve Le Play konularındaki çalışmalarında onların monografi yöntemini (teknikini) önemsemiş ve kullanmıştır. Özellikle Tütengil, "Köy Sorunu" çalışmasında bu tekniğin kullanılmasının önemini vurgulamıştır.⁸¹ Prens Sabahaddin'in uygulamalı sosyolojiyi benimsemesi gibi, Tütengil de sosyolojik

⁷⁸ ÇETİN ve GÜNAY, "Sosyolojik Değerlendirme", s. 40-41.

⁷⁹ TÜTENGİL, "Prens Sabahaddin", s. 217.

⁸⁰ A.g.m., s. 217-218.

⁸¹ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 24.

fikirlerin uygulamaya geçirilmesini savunmuştur. Tütengil, Prens Sabahaddin'in uygulamalı sosyolojinin doğuşuna katkıda bulunduğunu, monografi yönteminin (teknığının) önemini gösterdiğini ve sosyolojik çalışmalarda yöntemin gerekliliğini savunduğunu ifade etmiştir.⁸² Tütengil, sosyolojimizin önemli simalarından biri olan Prens Sabahaddin'in Türk toplumuna ilişkin ortaya koyduğu fikirlerden etkilenmiş ve onun uygulamaya dönük çalışmalarını örnek almıştır.

Tütengil'in etkilendiği isimlerden biri de Prens Sabahaddin'in kardeşi, Prens Lütfullah'tır. Son Osmanlı Prensini Atatürk hakkındaki olumlu değerlendirmelerinin yanı sıra, rejim hakkındaki umutsuzluğu son derece ilgi çekici ve önemlidir. Tütengil, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün yaşadığı ve bir süre yaşamak zorunda olduğu sıkıntılara gerçekçi yorumlar getiren son Osmanlı Prensi Lütfullah'ın düşüncelerinden etkilenmiş, bu düşüncelerini yayınlamak, önemli bir görev ve sorumluluğu yerine getirmiş ve bu çabası ile tarihe ışık tutarak son derece nesnel bir kimliğe sahip olduğunu da sergilemiştir.⁸³

Tütengil'in sosyolojik görüşlerini geliştirip ortaya koyarken etkilendiği önemli isimlerden bir diğeri, Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinden biri olan Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyolojiyi başlatan kurucu isimlerden biridir. Ziya Gökalp, yaşadığı dönemin ve Cumhuriyet devrinin en etkin düşünürüdür. Ziya Gökalp, döneminde ve sonrasında ele aldığı konularla hep gündemde kalmayı başarmış ya da izleyicileri tarafından gündeme getirilmiş bir sosyologdur.⁸⁴ Ziya Gökalp, Batıcı sosyoloji bloğunun zeminini döşemede ve sağlamlaştırmada daha etkin bir konum üstlenmiştir. Çünkü Ziya Gökalp, ülkemizde Batıcı sosyolojinin temellerini atan ve onun baş mimarı olan kişidir.⁸⁵

Tütengil, Türk sosyolojisinin başat siması olan Ziya Gökalp'in temel görüşleri hakkında incelemeler yapmış, makaleler yazmış ve benimsemiştir. Tütengil, Ziya Gökalp ile ilgili çalışmalarına önce kaynakça araştırması biçiminde başlamıştır. Bu kaynakça çalışması geliştikçe araştırmaları da derinleşmiş ve sonunda Ziya Gökalp konusunda birçok bilinmeyen noktanın aydınlanmasına giden bulguları ortaya

⁸² ÇETİN ve GÜNAY, "Sosyolojik Değerlendirme", s. 41-42.

⁸³ KASAPOĞLU, "Önsöz", s. 5-6.

⁸⁴ KAÇMAZOĞLU, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 9.

⁸⁵ KIZILÇELİK, Sezgin; *Sosyolojinin Neliği*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 144-145.

koymuştur. Ziya Gökalp hakkındaki incelemelerine, değerli düşünürün yaşamına ve kaynakçasına ilişkin pek çok noktanın bilinmediğini işaret ederek başlayan Tütengil, doğum tarihinden ölümüne kadar birçok önemli noktanın karanlıkta kaldığını öne sürmüştür. Ziya Gökalp'i ele alış biçimi, hem gerçeğe ulaşmak isteyen bir bilim adamının titizliğini hem de kendi düşüncelerini topluma aktarmak isteyen bir düşünürün tutumunu yansıtır.⁸⁶ Tütengil, Ziya Gökalp'in Türk düşünce tarihindeki yerini araştırırken, onun 48 yıllık hayat döneminde yer alan çeşitli toplumsal olaylar, büyük savaşlar ve siyasi cereyanların onun fikir örgüsüne nasıl tesir ettiğini belirtmiştir. Ona göre, Ziya Gökalp'in önemi onun toplumsal meselelere duyarlılığında ve bu duyarlılık kapsamında yaptığı çalışmalarda yatmaktadır.⁸⁷ Tütengil, Ziya Gökalp'in dil, din, kadın ve iktisat konularına ilişkin ortaya koyduğu görüşlerini analiz etmiştir. Bu görüşlerini ortaya koyarken Ziya Gökalp ile ilgili bazı makaleler yazmıştır.⁸⁸

Tütengil, Ziya Gökalp'i; değişik gazetelerde yayınlanmış olan ilk yazıları, şiirleri, kadınlar hakkındaki fikirleri ve ekonomiye ilişkin ortaya koyduğu görüşleri açısından, temel kaynaklara başvurarak incelemiştir.⁸⁹ Ziya Gökalp, kadın haklarından, dil sorununa kadar önemli konularla ilgilenmiş bir düşünürdür. Tütengil de Ziya Gökalp'in görüşlerinden yararlanarak bir bakıma kendi düşüncelerini aktarma fırsatını bulmuştur. Özellikle kadın-erkek eşitliği konusundaki düşünceleri bu bakımdan ortakır.⁹⁰ Ziya Gökalp'in yaşamı konusunda titiz bir araştırma yapan Tütengil, belli konulardaki görüşlerini aktarırken de, Ziya Gökalp hakkındaki incelemelerinden yararlanmıştır.⁹¹

⁸⁶ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 33-34.

⁸⁷ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 25.

⁸⁸ Bkz.; TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi İctimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1949; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ziya Gökalp'in İlk Yazıları", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Sayı: 12, 1952, s. 145-154; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ziya Gökalp'in Yazılarına Görülen Değişik İmzalar ve Takma Adlar", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 9, 1954, s. 164-168; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ziya Gökalp'in Diyarbakir Gazetelerindeki İlk Yazıları", **Türk Mecmuası** (iç.), Cilt: 11, 1954, s. 153-156; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ziya Gökalp Üzerine Notlar", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 10-11, 1955, s. 101-105; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşü", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 5, 1964, s. 122-141; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Öğretimi ve Ziya Gökalp", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 19-20, 1964, s. 274-279; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Gökalp'e İlişkin Yeni Notlar", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 14, 1976, s. 171-193.

⁸⁹ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 414.

⁹⁰ ÇETİN ve GÜNAY, "Sosyolojik Değerlendirme", s. 42-43.

⁹¹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 33-34.

Tütengil'e göre, Ziya Gökalp kendi tabiriyle bir toplum mimarıdır. Ziya Gökalp'in "fert yok cemiyet vardır" formülünün bugünün bireyci ve özgürlükçü dünyasında ağırlığını kaybettiğini düşünen Tütengil, Balkan Savaşı sonrasında askerî, siyasi ve fikrî hamlelerinde bu formülün büyük yer tuttuğunu, kurtarıcı bir özellik kazandığını vurgulamıştır.⁹² Tütengil, araştırmaya yönelmenin, Türkiye'nin oluşumundaki yerini almanın üniversite seviyesindeki sosyoloji öğretiminin baş meselesi olduğundan söz etmiştir. Ziya Gökalp'in öne sürdüğü "sosyolojinin millîleştirilmesi" görüşünü amacına ulaştırmak, çıkmazlardan kurtulmanın da biricik yoludur.⁹³ Türk düşünce dünyasında yeni bir sayfa açan Ziya Gökalp, pozitivizme dayanarak ülkemizde yeni bir oluşumda oldukça başarılı olmuştur. Ziya Gökalp; toplumcu, dayanışmacı, ilerlemeci ve lâik bir sosyologdur. Bu özellikleri ile Batı tipi bir toplum modeli oluşturmaya çalışmıştır. Tütengil'e göre, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı "Türkçülüğün en büyük adamı" olarak görüp, imkânlar ve gerçekler dünyasına ulaşan Ziya Gökalp, Yeni Türkiye'nin fikir mimarlarından biri olarak saygı ve sevgilerimize lâyık olmaya devam edecektir.⁹⁴

Tütengil'in Prens Sabahaddin, Prens Lütfullah ve Ziya Gökalp dışında Türk sosyolojisi içerisinde etkilendiği ve üzerinde durduğu önemli isimlerden biri Hilmi Ziya Ülken, diğeri ise Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Tütengil, 1974'te Türk sosyolojisinin iki seçkin temsilcileri olan Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu kaybettiğimizi belirtmiştir. Tütengil, aynı yıl doğan, değişik öğrenimlerden sonra benzer ya da farklı öğretim kurumlarında bir yandan öğretim görevlerini yürütürken, bir yandan da geniş yayınları ve çıkardıkları fikir dergileriyle toplumumuzu büyük ölçü de etkileyen iki hocanın ölümüyle ilgili üzüntüsünü dile getirmiştir.⁹⁵

Tütengil'e göre, Türk sosyolojisini yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da temsil eden iki büyük sosyoloğun özelliklerini ve hizmetlerini ortaya koymak sosyolojimiz açısından önemlidir.⁹⁶ Ülken, çok yönlü bir insan olarak karşımıza

⁹² BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 25.

⁹³ TÜTENGİL, Cavit Orhan; "İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Öğretimi ve Ziya Gökalp", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 19-20, 1964, s. 279.

⁹⁴ TÜTENGİL, "Ziya Gökalp'in İlk Yazıları", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Sayı: 12, 1952, s. 151.

⁹⁵ TÜTENGİL, Cavit Orhan; "Fındıkoğlu Özel Sayısı İçin", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 3-4.

⁹⁶ A.g.m., s. 4.

çıkılmaktadır. Öğretim üyesi, denemeci, romancı, yazar, çevirmen, ressam ve dergi yöneticiliği onun kendine özgü kişiliğinin değişik yanları olarak görülmektedir. Öte yandan, öğretim üyesi olarak felsefe, sosyoloji, ahlâk, mantık, bilim ve sanat yapıtlarına yönelik çevirmenliği de çok yanlılığının alt kümelerini oluşturmaktadır.⁹⁷ Tütengil, Türk sosyolojisinin farklı alanlarında yaptığı çalışmalarla karşımıza çıkan Ülken'in çok yönlü bir tavır sergilemesinden etkilenmiştir.

Ayrıca Tütengil, Ülken'in sosyoloji tarihimizdeki önemini vurgularken, onun lâiklik konusundaki fikirlerine değinmiştir. Tütengil'e göre, Atatürk Devrimi'nin çok önemli saydığı ve özellikle Müslüman ülkeler için üzerinde durulmasını istediği bir görüş, lâiklik ilkesidir.⁹⁸ "Türkiye'nin son yarım asırda geçirdiği buhranlı ve sarsıntılı tarihinin en önemli hadisesi, tereddütsüz lâikliğin ilânıdır. Çünkü bu başarılı teşebbüs, teokratik ve çökmüş bir Ortaçağ İmparatorluğu yerine, modern bir devletin doğuşu, skolâstik zihniyet yerine modern zihniyetin kabulü, Türkiye'nin kalkınması ve çağdaş bir cemiyet olması için atılan en önemli adım demektir. Atatürk'ün İstiklâl Savaşı'nda, istilâcı bir dünyaya karşı sömürge olma tehlikesinde olan bir dünyayı müdafaa etmesi, nasıl yalnız Türkiye'nin kurtuluşu olarak sembol vazife ve değerini taşımakta ise, Atatürk İnkılâplarının en önemli noktalarından biri olan lâikliğin kabulü de, yeni devlet, kanun ve hayat anlayışının bütün Doğu'ya yayılması ve Doğu'yu uyandırması bakımından bir sembol ve davet gibi görülmesi gerekir."⁹⁹ diyen Ülken'in laiklik konusundaki fikirleri Atatürkçü düşüncenin önemli savunucularından biri olan Tütengil'i de etkilemiştir.

Tütengil, Ülken'in yanı sıra entelektüel kimliğini oluştururken, Türk sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biri olan Fındıkoğlu'nun fikirlerinden etkilenmiştir. Tütengil'e göre, Fındıkoğlu'nun içinde yaşadığı ve yakından tanıdığı yurt köşeleri, çeşitli konularıyla ilgisini çekmiş, araştırma ve yazılarında gönül gözüyle baktığı bu konulara öncelik vermiştir. Yurt dışı ve yurt içi gezilerinde görüp düşündükleri de gazete ve dergilerde yer alan yazılarının bir bölümünün ortak çizgisidir. Özellikle Anadolu kentlerinde yayınlanan gazete ve dergilerde çıkan yazılarında bir

⁹⁷ TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Ülken Üzerine Notlar", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 17, 1979, s. 36.

⁹⁸ TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Hilmi Ziya Ülken'in Anısına", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 117.

⁹⁹ A.g.m., s. 118.

gözlemden yola çıkarak sorunları ele aldığı dikkati çeker. Okuttuğu her dersin kitabını yazmış, kongrelere sunduğu tebliğleri yayınlamış, yararlı gördüğü kitap ve yazıları dilimize çevirmiştir. Böylece sosyoloji, metodoloji, kooperatifçilik, estetik, ahlâk felsefesi ve ahlâk tarihi, sosyoloji tarihi, basın tarihi, iktisat tarihi, eğitim ve öğretim, sosyalizm, folklor ve etnografya konularını kuşatan yüzü aşkın kitap, tebliğ ve inceleme Fındıkoğlu imzasını taşımaktadır.¹⁰⁰ Tütengil, söz konusu çalışmalara imza atan ve sosyoloji alanında kendine özgü fikirleriyle öne çıkan Fındıkoğlu'ndan etkilenmiştir.

Tütengil, Fındıkoğlu'nun basın tarihimize aydınlık getiren çalışmalarından bahsetmiş ve örnek almıştır. Ona göre, Fındıkoğlu'nun basın hayatımızla iki yanlı ilgisi olmuştur. 1924 yılından başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde sürekli olarak yayında bulunduğu görülmektedir. Bu gazete ve dergiler arasında Anadolu'nun ücra köşelerinde çıkanlar da vardır. Fındıkoğlu bibliyografyasında 1958 sonuna kadar yayınladığı telif veya tercüme yazılarının yer aldığı gazete ve dergiler, basın hayatımızla olan ilgisinin ilk yanını göstermeye yeterlidir.¹⁰¹ Tütengil'e göre, her büyük düşünce adamı gibi Fındıkoğlu da yaşadığı çağın olaylarını etkilemiş, ele aldığı her konuyu toplumsal gerçeklerimizle ilişkilendirmiş ve sosyal konulara duyduğu ilgiyle düşünce tarihimizde kendine özgü bir yer almıştır.¹⁰²

Sonuç olarak Tütengil, sosyolojimize önemli katkılarda bulunmuş bir düşünürümüzdür. O, Türkiye'nin toplumsal yapısını yakından inceleyen ve kendine özgü bakış açısıyla yansıtmaya çalışan bir Türk aydınıdır. Tütengil, toplumumuzun temel problemleri üzerine kafa yormuş, sorunların kaynağını araştırmış ve çözüm arayışı içinde olmuştur. Tütengil, Türk sosyolojisine ilişkin görüşlerini ortaya koyarken başta ailesi olmak üzere, Batı ve Türk sosyolojisinin önde gelen düşünürlerinden etkilenmiştir. Tütengil, haince öldürülmesine rağmen eserleri güncelliğini korumakta, ortaya koyduğu görüşler hala yaşamaktadır.

¹⁰⁰ TÜTENGİL, Cavit Orhan; ERÖZ, Mehmet ve ERKAL, Mustafa; "Fındıkoğlu'nun Ölümü Üzerine Kürsü Mensuplarının Yazdıkları", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 106-107.

¹⁰¹ TÜTENGİL, Cavit Orhan; "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 24-25.

¹⁰² TÜTENGİL, ERÖZ ve ERKAL; "Fındıkoğlu'nun Ölümü Üzerine Kürsü Mensuplarının Yazdıkları", s. 108.

2. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN YÖNTEM ANLAYIŞI

Tütengil, bir sosyolog olarak, yöntem sorunu üzerinde durmuştur. O, sosyal bilimlerde araştırma, yöntem ve teknikler üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyal bilimlerde araştırma yapmanın en önemli noktalarından biri yöntem sorunudur. “Yöntem sorunu, bilim dalının en önemli niteliklerinden birini belirler. Tütengil, sosyal bilimleri geliştirmeye yönelik yöntem çalışmaları bakımından Türk sosyolojisine önemli katkılar yapmıştır.”¹ Tütengil, metodoloji ile ilgili temel kaynaklara, yöntem konusundaki genel görüşlere, başlıca yöntem ve araştırma örneklerine, araştırmanın yürütülmesi ve yazılması sürecine yer vermiştir. Tütengil’in yöntemli çalışması, onun yöntem sorununa eğilmesine ortam hazırlamıştır.

Tütengil’in yöntem konusundaki görüşlerini daha iyi anlayabilmek için, öncelikle onun yöntem denilince ne anladığını ve hangi araştırma tekniklerine öncelik verdiğini bilmek gerekir. Tütengil, Latince “methodus” kelimesinden gelen ve birçok dilde kullanılan “metot” kelimesinin dilimizde önce “usul” kelimesiyle kullanıldığını belirtmiştir. Bugün metot kelimesinin yanı sıra yöntem kelimesi de kullanılmaktadır. Tütengil’e göre, yöntem konusunu, teorisini ve uygulamalarını ele alan bir bilim dalı olarak “metodoloji” dilimizde bir süre “usuliyat” biçiminde yer almış, sonraları ise “metodoloji” ve onun yanı sıra “yöntembilim” şeklinde yaygınlık kazanmıştır.²

Tütengil, metodolojiyi, yöntem konusu üzerinde odaklaşan bir bilim olarak tanımlamıştır. Metodoloji, yöntem konusunun teorik ve pratik boyutlarına açıklık getirmektedir. Tütengil, yaptığı çalışmalarda yöntem konusuna pratik boyut açısından yaklaşmaktadır. Tütengil, ele aldığı çalışmalarda pratik yani uygulamalı yöntemlere

¹ KONGAR, Emre; “Cavit Orhan Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayıma Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 5.

² TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod**, Ayko Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1981, s. 14.

ağırlık vermiştir. Ona göre, öğretim alanında yöntembilim konusu teorik yanı ile ele alınmaktadır. Pratik yan ihmal edilmektedir.³

Tütengil'in yöntem konusunu ele alışında görülen teorik boşluk, onu, sosyoloji alanında ortaya çıkmış olan metodolojik sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. İlk aşamada yöntem ve teknik gibi metodolojik kavramların tanımları verilmediği için bu kavramların kapsamaları ile bu kavramlar arasındaki ilişkiler gibi konular kapalı kalmaktadır. Yöntem ve teknik gibi temel kavramların anlamlarının ve aralarındaki ilişkilerin açıklık kazanmamış oluşu, Tütengil'i metodolojik açıklamalarda bir kavram kargaşasına itmiştir.⁴

Tütengil'e göre, bazı yükseköğretim kurumlarında başlı başına bir ders olan "Metodoloji" konusunun değişik açılardan ve öğretimin amacına uygun olarak işlendiği görülmektedir. Teorik yanlara ağırlık verilmesi ortaklaşa bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ortak özellik ise bizim kaynaklarımızın ve çeşitli yöntemlerin Türkiye'de ihmal edilmekte oluşudur. Tütengil, ihmal edilen yanları ortaya çıkarmak ve teoriye yer vermek amacıyla yöntem konusuna yönelmiştir. Tütengil, bir araştırmacı için gerekli olan ön bilgileri, ayrıntılara girmeden, küçük bir hacim içinde, konuya ilgi duyanlara vermek istemiştir.⁵

Tütengil, yöntem konusunu bilimsel olarak incelerken, üniversite ve araştırma ilişkisine değinmiştir. Üniversiteler, özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayın birlikleridir. Önemli olan konulardan biri, üniversitelerin araştırma görevi, diğeri ise araştırma için gerekli olan özgür düşünce ortamıdır.⁶ Tütengil, üniversitelerin araştırma görevlerini şu şekilde açıklamıştır: "Üniversitelerin başlıca özelliklerinden biri, araştırma birlikleri olmalarıdır. Üniversiteler araştırma görevlerini yerine getirirken ulusal, yabancı ya da uluslararası benzer kurumlarla işbirliği yaparlar. Hükümetçe istenecek inceleme ve araştırmaları

³ CILGA, İbrahim; "Cavit Orhan Tütengil", **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 382.

⁴ A.g.m., s. 382-383.

⁵ TÜTENGİL, **Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod**, s. 14.

⁶ A.g.e., s. 15.

yerine getirirler. Araştırma ve inceleme sonuçlarını gösteren yapmak da üniversitelerin görevleri arasındadır.”⁷

Tütengil, üniversitelerin başlıca özelliklerinden birinin de araştırma niteliği olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, üniversitelerin görevleri arasında yer alan araştırma ve inceleme niteliği, bilime bir katkıda bulunmanın yolu olarak daha geniş alanların ilgisini çekmektedir. Çeşitli kuruluşların yanı sıra kişilerin de bilime bir katkıda bulunmak veya bilimin verilerini hayata uygulamak amacıyla araştırma yapmaları ve yaptırmaları konuyu günümüz Türkiye’inde ön plana çıkarmıştır. Bir kültür mirası olarak bize kadar gelen bilgilerden yararlanmak, temel kaynakları bilme ve başvurma kitaplarını kullanma ölçüsünde mümkün olabilir.”⁸

Tütengil, inceleme ve araştırma yapan bir kişinin belli konularda daha önce yapılmış olan çalışmaları bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için de temel kaynakların ve başvurma kitaplarının neler olduğunu öğrenmek gerekir. Tütengil, temel kaynaklar ve başvuru kitaplarını dört bölüm içinde ele almıştır. Bunlar; yayınlar (bibliyografyalar), hayatlar (biyografiler), kavramlar ve terimler (ansiklopediler sözlükler), sayılar (istatistikler).⁹ Tütengil, bu kaynaklara çeşitli örnekler vermiştir. Özellikle sosyal ve ekonomik araştırmalarda istatistiksel kaynaklar önem kazanmaktadır. Bir araştırmada varılan sonuçları istatistiklerin aracılığı ile daha önceki yıllardaki durumlarla veya çeşitli ülkelerle kıyaslamak imkân dâhiline girmektedir. Böylece resmî ve özel istatistikler konusunda bilgi sahibi olunabilir.¹⁰

Tütengil, bilimsel bilgi üretebilmenin birinci koşulunun özgürlük ortamı olduğunun bilincindedir. Bu nedenle de bilimsel özgürlük konusunda ödün vermez bir kişiliğin simgesi durumuna gelmiştir.¹¹ Tütengil, üniversitelerin önemli araştırma merkezleri olduğunu belirtmiş, araştırmaların gerçekleşmesi için de özgür düşünce ortamının öneminden söz etmiştir. Ona göre, her türlü araştırma özgür düşünce ortamını zorunlu kılar. Gerçeklere yönelmek, objektif metotlarla yapılan inceleme ve araştırma sonuçlarını kamuoyuna açıklamak ancak özgürlük ortamı içinde mümkündür.

⁷ A.g.e., s. 16.

⁸ A.g.e., s. 130

⁹ A.g.e., s. 32-33

¹⁰ A.g.e., s. 56.

¹¹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 45.

Demokratik bir ülkede araştırma konularına sınır çizilemeyeceği gibi, araştırma sonuçlarının da gizli tutulması düşünülemez. Fakat araştırmalarda hareket noktası olan hipotezler ile kullanılan yöntemler tartışılabilir.¹²

Tütengil, diğer ülkelere oranla Türkiye’de araştırma giderlerinin düşük olduğunu söylemiştir. Araştırmacılar maddi ve manevi yönden özendirilmediklerinden, araştırma sonuçlarını yayma ve duyurma imkânlarının sağlanmadığından, yönetici ve karar verme yetkisine sahip kişilerin araştırma sonuçlarından yeteri kadar yararlanmadıklarından yakınmaktadırlar.¹³

Tütengil, araştırma konusunda hem toplumdaki sorunları hem de toplumun çeşitli kurum ve yasalarının araştırma karşısındaki durumlarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu kurum ve yasalar arasında doğal olarak üniversiteler ve anayasa başta gelmektedir. Tütengil, üniversitede bir öğretim üyesi olarak, üniversitelerin toplumun gelişmesindeki yerine yürekten inanmıştır. Bu yerin doldurulması işlevini ise, öğretim ile birlikte büyük ölçüde araştırmaya bağlamıştır.¹⁴ Tütengil, araştırmanın yanı sıra konuyla ilgili olarak araştırmacı ihtiyacından bahsetmiştir. Tütengil, araştırmanın önem kazanması ve geniş alanlarda kullanılmasıyla birlikte Türkiye’de araştırmacı ihtiyacının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ona göre, bunun için her ne kadar belli bir formasyon gerekli olsa da araştırmacı araştırma içinde yetişir. Üniversite çevrelerinin de bu ihtiyacın karşılanmasında yeni görevler yüklenmesi beklenir.¹⁵

Tütengil’in kendi tarihimizdeki çağdaşlaşma ve akılcılık mirasını araştırmaya yöneldiği görülmektedir. Gelenekçiliğin kalıplarını kırarak toplumu çağdaşlaştırmanın doğal bir parçası olarak, metafizik düşünce tarzlarıyla mücadele etmek ve toplumu aklın düzenlemesi gerektiğini savunmak Tütengil’in sosyolojisinde öne çıkan unsurlardır. Tanzimat’a bakışında karşımıza çıkan olumlu tutumun kaynağında, söz konusu akılcılığın köklerini Tanzimat döneminde bulması yatmaktadır.¹⁶

¹² TÛTENGİL, *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod*, s. 16-17.

¹³ *A.g.e.*, s. 24.

¹⁴ KÖNGAR, Emre; *Cavit Orhan Tütengil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 44.

¹⁵ TÛTENGİL, *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod*, s. 22.

¹⁶ HATİPOĞLU, Atakan; “Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Bakışı”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi* (iç.), Sayı: 16, 2006, s. 58-59.

Tütengil, yöntem sorununu ele alırken, belirli bir yöntemsel bütünlüğü ve içsel işleyişi sergileyemediği için açıklamalar, teknik ve uygulama sınırlılığında anlam kazanmaktadır. Bu eğilim de temelde, pozitivist bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir.¹⁷ Tütengil'in yöntem anlayışında pozitivist yön ağır basmaktadır. Tütengil, pozitivist bakış açısını benimsemiş, pozitivist düşünürlerden etkilenmiş ve onlardan yola çıkarak kendine özgü bir yöntem anlayışı sergilemiştir. Tütengil'in çalışmalarının geneline bakıldığında, pozitivist-rasyonalist bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Bu bakış açısı kendisini en çok az gelişmişlik ve köy sorunu üzerine yaptığı çalışmalarında dışa vurmuştur. Örneğin, az gelişmişliğin farklı sosyal yapılar arasındaki bir çatışmanın sonucu olduğu şeklindeki saptaması, gelişmiş ülkelerdeki çatışmanın varlığını dışarıda bırakmaktadır. Bu noktada bir ülkenin kalkınmasında araştırmaya önem vermenin belirleyiciliğine dikkat çekmiştir.¹⁸

Tütengil'in önemli özelliklerinden biri, bir araştırmanın planlama ve varsayım aşamasında, hipotez ve kuram açısından "monist" yani "tekilci" bir tutuma karşı olmasıdır. Ona göre, monist sistemler, gerçeği, bütün sosyal olayları açıklamakta yeterli değildir. Monist görüşler, olayları tek taraflı açıklamaktadır. Tek nedenli açıklamalar yetersiz ve eksik kalmaktadır. Bu bakımdan Tütengil'in yöntem anlayışı çoğulcudur.¹⁹ Ona göre, "Bir sosyoloji mensubunun gerçeği bulmaya çalışırken mevcut imkân ve verilere göre türlü tekniklerden faydalanmak istemesi tabii karşılanmalıdır. Hareket noktaları ve dayandıkları temel görüşler ne kadar farklı olsa da gerçeğin aranmasında bütün yöntemler birbirinin tamamlayıcısı ve yardımcısıdır."²⁰ Tütengil, bir sosyoloğun gerçeği ararken, farklı ve çeşitli yöntemlerden yararlanabileceğini, bunları aynı anda, birbirini bütünleyici olarak kullanabileceğini belirtmiştir.²¹ Tütengil'in metodolojik konulara ilişkin görüşlerindeki belirgin olmama niteliği, onun yöntem anlayışını da etkilemiştir. Tütengil, kendi çalışmalarında tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkmış olan her yaklaşımı kullanmak eğilimindedir. Tütengil'in yöntem konusundaki çoğulcu

¹⁷ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 385.

¹⁸ HATIPOĞLU, "Cavit Orhan Tütengil'in Sosyolojik Bakışı", s. 57.

¹⁹ ÇETİN, Gamze ve GÜNAY, Halis; "Sosyolojik Değerlendirme", 20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 35.

²⁰ TÜTENGİL, Cavit Orhan; *İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961, s. 159-160.

²¹ KONGAR, Cavit Orhan Tütengil, s. 51.

yaklaşımı, tekçi yaklaşım anlayışına ve sistem oluşturma çabalarına karşı olan eleştirilerinden kaynaklanır.²²

Yaşadığı dönemdeki birçok sosyolog gibi Tütengil de, tek bir sosyolojik ve metodolojik yaklaşımın Türkiye'nin toplumsal yapısının anlaşılıp açıklanmasında yeterli olmadığını düşünmüş ve yöntem-yaklaşım sınırlamalarına karşı çıkarak, bütüncül bir yaklaşım sergilemiştir. Sanayileşmiş Batı toplumlarında geliştirilen kuramsal ve kavramsal çerçevelerin Türkiye'nin özgün koşullarına denk gelmemesi yüzünden, bu durum aslında makro tarihsel çalışmaların yanı sıra, mikro ampirik araştırmalar yapan sosyologların çoğu kez yaşadıkları bir gerçekliktir.²³

Tütengil'in çalışmalarında pozitivist ve holistik yönler ağır basmakla birlikte, zaman boyutunda tarihsel karşılaştırmalar da yapmıştır.²⁴ Tütengil, bilimsel etkinliğinde alan araştırmalarına dönük bir eğilim ortaya koymakla birlikte, sosyolojik araştırmanın objesini tarihsel boyutu içinde ele alması gerektiğini savunmaktadır.²⁵ Tütengil'in yöntem anlayışında, diyalektik yaklaşımın izlerine de rastlanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin sürekli ikili yapılar ve çatışma içinde olduğuna işaret etmesi açısından diyalektik bir bakış açısına sahiptir.²⁶ Tütengil'e göre ikili yapılar Marx'taki gibi birbirleriyle çatışan yapılar değil, aksine bir arada ve uyum içinde şekillenen yapılardır. Toplumsal olay ve olguları karşılıklı ilişki bütünlüğü içinde ele alırken bu ilişkilerde değişmelerin ve çatışmaların olduğunu vurgulaması açısından diyalektik tutumunu sergilemiştir. Özellikle az gelişmiş toplumların açıklanmasında, ikili yapıların ve çatışmaların varlığından bahsetmiştir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye, resmî ve gayri resmî yapılarını bir arada barındırmaktadır. Bu durumun da Türkiye için temel sorun olduğunu vurgulamıştır. Kemalist düşüncelere verdiği önem onu tarihsel maddeci yorumlarından öte, çok faktörlü açıklamalara yöneltmiştir.²⁷

Tütengil, yöntem sorununu iki ayrı aşamada ele almıştır. Birinci aşama olarak, ünlü düşünürlerin ve okul sahibi yazarların, düşünme ve araştırma yöntemlerini

²² CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 384.

²³ KASAPOĞLU, Aytül; "Önsöz", 20. **Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 6.

²⁴ A.g.m.

²⁵ HATIPOĞLU, "Cavit Orhan Tütengil'in Sosyolojik Bakışı", s. 56.

²⁶ KASAPOĞLU, "Önsöz", s. 6.

²⁷ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 20.

incelemiştir. İkinci aşamada ise genel bir yöntem belirlendikten sonra, bu yönteme uygun olarak yapılan veri toplama ve sunma teknikleri üzerinde odaklaşmıştır. Yaptığı çalışma, gerek kapsamı gerekse verdiği örnekler açısından sosyal bilimlerde önemini korumaktadır. Tütengil'in yöntem konusundaki çalışmasının önemi, Türkçe'de bu konudaki kaynakları, tanıtıcı özellikleriyle okuyucuya sunmasıdır. Tütengil, yalnız ilkeleri okuyucuya aktarmakla yetinmeyen bir yazardır. Ortaya koyduğu ilkeleri, gerek açıklama gerekse uygulamaya ışık tutma açısından örneklerle anlatmaya çalışmıştır.²⁸

Tütengil, doğru düşünmenin yöntemleriyle birlikte, doğru sonuçlara ulaşacak bir araştırmanın koşullarını belirlemeye çalışmıştır. Bir yandan deneysel yöntemin erdemlerini belirlerken, diğer yandan sağlıklı düşünmenin mekanik ve teknik yönlerini de tek tek saymıştır.²⁹ Tütengil, Türkiye'de yöntem tartışmalarının iyi yapılabilmesi için sosyolojinin önemli isimlerinden Bacon, Descartes, Comte, Le Play, Marx, Durkheim gibi düşünürlerin yöntem konusundaki görüşlerinin değerlendirilmesi ve bu görüşlerden yararlanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bir yandan konunun teorik yanları üzerinde durmuş, diğer yandan bazı yöntem terimlerine ilişmek fırsatını bulmuştur. Tütengil, konuya Rönesans döneminin önemli bir ismi olan Bacon ile başlamıştır. Bunun nedeni ise, Aristo mantığına ilk tepkilerin bu filozof-sosyolog tarafından gelmiş olmasındandır.³⁰

Tütengil, Bacon'ın temel görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: “Tabiata egemen olabilmek için önce onu tanımak gerekir. Ancak kanunlarını bilerek tabiata egemen olabiliriz. Doğru yolda yürüyen bir topal, yoldan çıkan iyi bir koşucuyu geçer.”³¹ Tütengil'e göre, Bacon'ın görüşlerinden çıkan sonuç; egemenliğin bilgiden doğduğu, kanunları bilinerek tabiatın yenilebileceği, öğrenme yolunda önemli olanınsa, yavaş adımlarla da olsa, güvenilir bir biçimde doğru yolda ilerlemek gerektiğidir. Bacon, tabiatı bize tanıttak metodun, tümevarım metodu olduğunu öne sürmüştür. Gözlem ile başlayan tek olayların incelenmesi suretiyle genel bir yargıya ulaşmak yeni bilgiler edinmenin tek yoludur.³²

²⁸ KONGAR, Cavit Orhan Tütengil, s. 38.

²⁹ A.g.e., s. 47.

³⁰ TÛTENGİL, Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, s. 61.

³¹ Francis Bacon'dan aktaran; TÛTENGİL, Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, s. 61.

³² TÛTENGİL, Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, s. 61-62.

Tütengil, yeniçağ felsefesinin kurucusu ve babası sayılan Fransız filozofu Descartes'ın metodoloji konusundaki görüşlerinin önemli olduğunu söylemiştir. Tütengil, Descartes'ın *Metot Üzerine Konuşma*'da ileri sürdüğü kurallardan bahsetmiş ve bu kuralları şu şekilde dile getirmiştir: “Birincisi, doğruluğunu apaçık bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek, yani acele hüküm vermektен ve peşin hükümlere sapanmaktan dikkatle çekinerek, verdiğim hükümlerde ancak kendisinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeyleri bulundurmak. İkincisi, inceleyeceğimiz güçlüklerden her birini, mümkün olduğu kadar ve daha iyi çözümlenmek için bölümlere ayırmaktır. Üçüncüsü, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi, azar azar en bileşiklerinin bilgisine kadar yükselmek için, hatta tabiatları gereğince birbiri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu farz ederek, düşüncelerini bir sıraya göre yürütmektir. Sonuncusu da, hiçbir şeyi unutup ihmal etmediğimden emin olmak için, her tarafta birçok sayışlar ve tekrarlar yapmaktır.”³³ Tütengil, akli iyi kullanmak ve bilimlerde doğruyu bulmak için öne sürülen bu dört kuralın, metodolojinin genel ilkeleri arasında sayılabileceğini ifade etmiştir.³⁴

Tütengil'e göre, Descartes'ın sisteminde metodolojik şüphenin önemli bir yeri vardır. Bunu anlayabilmek için de şüphenin aşamalarını bilmek gerekir. Şüphenin ilk aşaması, “metotsuz şüphe” denilen kendiliğinden doğan şüphedir. Günlük yaşantımızda bunun çeşitli örnekleriyle sık sık karşılaşılır. “Septik şüphe”, şüphenin ikinci aşamasıdır. Şüphe etmek için şüphedir. Şüphenin üçüncü aşamasında karşımıza çıkan “metodik şüphe” ise doğruyu bulmak için düşünülen, istenilen bir şüphedir. Tütengil, metodik şüphenin, bir yoklama, güvenilir adımlarla gerçeğe ulaşma aracı olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Tütengil, yöntem konusunda, sosyolojinin kurucusu ve isim babası olan Fransız sosyoloğu Comte'un yöntem konusundaki fikirlerinin esas alınması gerektiğini belirtmiştir. Tütengil, Comte'un bazı görüşlerini özetleyerek, sosyolojinin kendine özgü yöntemi saydığı “Tarihsel metot” üzerinde durmuştur. Tütengil, Comte'un sosyolojik yönteminin “Tarihsel metot” olduğunu söylemiştir. Sosyal olayların birbiri ardı sıra

³³ A.g.e., s. 65.

³⁴ A.g.e., s. 68.

³⁵ A.g.e., s. 67-68.

gelmesi ve bugünü anlayabilmenin geçmiş bilgisini (dün) zorunlu kılması sosyoloğu bu yöntemi kullanmaya götürmektedir. Sosyolojik araştırma, sosyal kurumların gelişmesinin araştırılmasıdır. Her sosyoloji araştırması zaman boyutunu gerektirir. Çünkü günümüzün karmaşık sosyal olayları, tarihsel geçmişlerinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Bugünü anlamak için dünü bilmek şarttır.³⁶

Tütengil, Comte'un temel görüşleri arasında bulunan "Üç Hâl Kanunu"na yönelik eleştirilere değinmiştir. Tütengil'e göre, Comte'un bilimlerin gelişmesinden insanlığın ilerlemesine kadar her olaya uyguladığı bu üçlü dönem toplumsal ve bireysel açıdan değerlendirilebilir. Toplumlar aynı basamakları düz bir çizgi halinde aşmadıkları gibi, aynı toplumun çeşitli kesimlerinde "Üç Hâl Kanunu"nun bir arada bulunması da mümkündür. Çocukluktan olgunluğa doğru bireysel gelişmede de Comte'un basamaklarını görenler olmuştur. Fakat bu alanda da bir bütünlük yerine, pozitif açıklamaların yanı sıra teolojik veya metafizik açıklamalara da yer veren, konulara ve psikolojik durumlara göre farklı açıklamalar söz konusudur. İleri sürülen tüm eleştirilere rağmen "Üç Hâl Kanunu"nun büyük bir etkisi olmuştur.³⁷

Tütengil, Fransız sosyoloğu Frederic Le Play'in görüşlerine önem vermiştir. Tütengil'e göre, Le Play, yetiştiği çevre ve maden mühendisi olarak yaptığı gezilerin sosyolojik görüşlerini geniş ölçüde etkilediği bir simadır. Çeşitli örneklerle ortaya koyduğu monografi yöntemine (teknğine) Le Play'i götüren temel görüşler önemlidir.³⁸ Tütengil, Le Play'in ısrarla üzerinde durduğu monografi metodunu (teknğini) ondan hareketle tanımlamış ve çalışmalarında kullanmıştır.

Tütengil'in yöntem konusunda görüşlerine önem verdiği düşünürlerden biri de, Alman iktisatçı ve filozof olan Karl Marx'dır. Tütengil, Marx'ın "Diyalektik yöntem" ve "Tarihsel maddecilik" konularına ilişkin görüşlerini önemli bulmuştur. Diyalektik yöntem içerisinde temel yasası değişme olan evren, karşıt şeylerin sonu gelmez savaşının sürüp gittiği bir alandır. Her şeyin yaratıcısı bu karşıt şeyler arasındaki savaştır. Tez-antitez-sentez üçlüsüne dayanır. Marx'ın etkisi altında kaldığı Hegel için de gelişmenin başlıca ilkesi varlığı içinde bulunduğu çelişmedir. Hegel'e göre, bütün

³⁶ A.g.e., s. 73.

³⁷ A.g.e., s. 74.

³⁸ A.g.e.

varlığın gelişme biçimi “Geist” adını verdiği “ide”nin , “ruh”un gelişmesidir. Başka bir ifadeyle, maddelerdeki değişimleri de ruhun değişimleri tayin etmektedir. Marx, yöntem olarak benimsediği Hegel’in görüşlerini tersine çevirip “ruh”un yerine “madde”yi koyarak kendi evren anlayışına ulaşmıştır.³⁹ Marx’a göre de “Düşüncenin ve evrenin sürekli değişme halinde olduğu doğrudur. Fakat fikirlerdeki değişimlerin eşyadaki değişimleri tayin ettiği doğru değildir. Aksine, bize fikirleri veren eşyalardır ve eşyalar değiştiği için fikirler de değişmektedir. Yani Hegel için düşünce maddeden önce gelirken, Marx için madde düşünceden daha önce gelir.”⁴⁰

Tütengil’e göre, diyalektik yöntemin tarihe uygulanması demek olan tarihsel maddecilik ise Marx’ın şu görüşlerine dayanmaktadır: “Fikirlerin arkasında ‘sosyal sınıflar’ vardır. Tarih, sınıflar arasındaki iktisadi mücadelelerin tarihidir. Başka bir ifadeyle, tarihi açıklayan sınıfların mücadelesidir. Bu mücadelenin arkasında da iktisat bulunur. Zaten sınıfları tayin eden de iktisadi faktördür.”⁴¹ Tütengil, yöntem konusuyla ilgili olarak Marx’ın temel görüşlerinin sosyal bilimlerde önemli bir yer işgal ettiğini vurgulamıştır.

Tütengil, son olarak, yöntem konusuyla ilgili önemli fikirlere sahip olan Fransız sosyoloğu Emile Durkheim’in görüşleri üzerinde durmuştur. Tütengil, öncelikle Durkheim sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan “sosyal olgu”nun öneminden bahsetmiştir. Sosyal olguların araştırılmasında Durkheim’a göre öncelikle “gözlem” ile ilgili kurallar ele alınmalıdır. Tütengil, Durkheim’in sosyal olgu kavramından hareketle ortaya koyduğu görüşlerinin sosyal bilimlerdeki araştırma tekniklerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Kısacası, Tütengil, özellikle Bacon ve Descartes’in toplumsal olayların nasıl ele alınıp, incelenebileceği yönündeki düşüncelerinden etkilenmiştir. Bacon’ın öğrenmede önyargılardan uzaklaşmaya verdiği önem ile Descartes’in doğruya ulaşmadaki sistematik ilerleme ve peşin hükümlerden uzaklaşma gerekliliği düşüncesini kendi çalışmalarına da yansıtmıştır. Comte’un sosyolojik araştırmanın “zaman boyutundan” uzak ele alınmaması gerektiği düşüncesini çalışmalarına aktarmıştır. Le Play’in

³⁹ A.g.e., s. 78.

⁴⁰ A.g.e.

⁴¹ A.g.e., s. 79.

bütüncül bakış açısı ve monografi metodu (teknîği) Tütengil'i de etkilemiştir. Bu metodu (teknîği) köy araştırmalarında kullanmıştır. Diğer taraftan az gelişmişlik üzerine yaptığı çalışmalarda bu etkileri görmek mümkündür. Marx'ın yönteminde hâkim olan diyalektik yaklaşım, Tütengil'in özellikle az gelişmişliğin açıklanmasındaki çabalarında sergilenmektedir, ancak o bu diyalektiğin temeline Marx gibi tarihsel maddeciliği koymamıştır. Tütengil'in çatışmacı görüşü düzene dayalı bir karşıtların birlikteliğidir.⁴²

Tütengil'in üzerinde durduğu önemli konulardan biri de, başlıca yöntem ve araştırma örnekleridir. Tütengil, araştırmaya ilgi uyandırmak, bunun için de araştırma tekniklerinin yanı sıra araştırma örneklerine de yer vermek amacını taşımıştır. Çünkü araştırma konusunda teorik ve pratik yanlar bir bütünün ayrılmaz parçaları niteliğindedir. Ona göre, Türkiye'de yapılmış araştırma örnekleriyle tanıtılan başlıca yöntemler, bir yandan ülkemizde yapılan çalışmalara ilgi çekmeye çalışırken, bir yandan da güçlüklerle karşılaşacak araştırmacılara yol gösterici olarak sunulmuştur. Tütengil, araştırma ve yöntem konularına ilişkin görüşlere yer verdiği kitabında, genel ve karmaşık bilgiler yerine, Türkiye gerçeğine bağlı ve Türkçe kaynaklara dayalı somut ve yalın bilgilere yöneldiğini ifade etmiştir.⁴³

Tütengil'in ele aldığı ilk yöntem (teknik) örnekleme yöntemi (teknîği) dir. Örnekleme yöntemi (teknîği), bütün bir kitle yerine, onun bütün özellikleri hakkında bilgi verecek temsili bir parçanın seçilip incelenmesine dayanır. Bu durum büyük kitleler yerine ondan seçilecek bir parçanın incelenmesi sebebiyle zamandan, emekten ve paradan tasarruf sağlar.⁴⁴

Tütengil'e göre, iyi bir örneklemenin başlıca iki koşulu vardır. Bunlardan ilki, örneklerin temsil kabiliyeti olmasıdır. İkincisi ise, örneklerin yeterli sayıda olmasıdır. Tütengil, örnek grubunun seçilmesinin, “kotalar yolu” ve “tesadüfler yolu” olmak üzere iki yolla mümkün olabileceğini ifade ederek, bu yolları şu şekilde açıklamıştır: “*Kotalar yolu (Keyfi örnekleme)*, örnek grubun kotalar yolu ile seçilmesi iki evrede gerçekleşir. Önce, bir model teşkil edilir. Model teşkil edilirken dikkat edilecek en önemli nokta, ana kitle için geçerli olan çeşitli kategorilerden model teşkilinde yararlanmaktır. Bu

⁴² BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 17.

⁴³ TÛTENGİL, *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod*, s. 131.

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 89.

kategoriler arasında, bireysel veya ailevî kategoriler (cinsiyet, yaş grupları, medeni durum ve çocuk sayıları), sosyal ve meslekî kategoriler (meslek çeşitleri), mesken kategorileri (kırsal-kentsel yerleşme, meskenin durumu), bölgesel ve ekonomik kategoriler sayılabilir. Kotalar yolunda ikinci evre, her anketçiye, soruşturma yapacağı kişilerin kotalar halinde dağıtılmasıdır. Kotalar yolu, olumlu ve olumsuz yanları ile eleştirilebilir. Bu tekniğin olumlu yanları basit ve hızlı oluşu, az masrafla sonuca varılmasıdır. Buna karşılık, kotalar yolu, kolayca kaçmaktan doğacak bazı sakıncaları da içinde barındırmaktadır. Bu sakıncalar arasında, anketçinin mensup olduğu gruplardan seçim yapma eğilimi, en alt ve en üst durumda bulunanlar yerine orta durumda bulunanlarla konuşulması yer almaktadır. Anketçileri önceden iyi eğitmek suretiyle bu sakıncaları önlemek mümkün olabilir. Kotalar yolu, ana kitleyi her bakımdan doğru olarak ifade eden modelin titizlikle seçilmesine bağlıdır. *Tesadüfler yolunda (İhtimali örnekleme)* ise teşkil edilen örneğin temsili olması büyük sayılar kanununa ve ihtimaller hesabına dayanır. Örnek grubun bu yolla seçilebilmesi için bir liste, fiş veya repertuara ihtiyaç vardır. Büyük kitle ile ilgili bir listenin temin ve tanzim edilmesinden sonra, örnek grubun sayısı da göz önünde bulundurularak, her on isimden biri veya her sayfadaki ilk isim gibi bir yol izlenerek, tamamen tesadüfi bir biçimde örnek grup teşkil edilir. Örnek grubun teşkilinden sonra anket çalışması başlar. Bunun için ilk adım anket sorularının hazırlanmasıdır.”⁴⁵

Tütengil, aynı konular etrafındaki soruların, dağınık bir biçimde sorulmayarak kendi aralarında gruplandırılmaları, başka bir ifadeyle “soru bataryaları” şeklinde ortaya konulmalarının daha uygun olacağını vurgulamıştır. “Soruların hazırlanması sırasında dikkat edilmesi gereken bir başka husus da soruların kısa, açık ve anlaşılır olmasına dikkat etmektedir. Bu hususların ne ölçüde gerçekleştirilebileceğini tespit etmek ve bir anketin ne kadar zamanda yapılabileceğini anlamak için küçük ölçüde bir denemenin yapılması gerekmektedir. Ancak bu denemeden sonra soru listeleri kesin biçimini alır. Kesin biçimini alan soru listelerinin hazırlanmasından sonra anketin uygulanması aşamasına gelinir. Bu da doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yolla gerçekleştirilmektedir. *Doğrudan doğruya cevaplandırılacak sorular* için iki yol vardır: Hazırlanan anket soruları posta ile deneklere gönderilerek cevapları rica edilir. İkinci yol da, denekleri bir araya toplayarak kendilerine dağıtılacak anket sorularına yazılı olarak cevap vermelerini

⁴⁵ A.g.e., s. 89-92.

istemektir. *Dolaylı olarak soruların cevaplandırılması* ise bir anketçinin aracılığı ile olmaktadır. Öteki iki yolun daha ucuz ve kolay olmasına karşılık ortaya çıkardığı çeşitli sakıncalar, nispeten güç ve pahalı olan bu üçüncü yolun tercih edilmesine sebep olmuştur. Burada, anketçi, sorduğu her soruya verilen cevabı anket listesine işaretlemektedir. İşlerin zamanında, doğru ve düzenli olarak yapılması anketçilerin bir ön eğitimden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Anket uygulandıktan sonra sıra sonuçların tespitine gelir. Cevapların toplandıktan sonra denetimi ve sayımı yapılır. Bunu cevap kategorilerinin ortaya konulması izler. Daha sonraki işlem, her soru kâğıdındaki cevapların I.B.M. kartlarına işlenmesidir. Artık, makineler aracılığıyla kısa sürede tasnifi tamamlayarak her soruya verilen cevapları sayılar halinde elde etmemiz mümkündür. Bu sayıların oran olarak ifadesi (%’ler) ve çizelgelerin düzenlenmesi bizi sonuca bir adım daha yaklaştırır. Araştırmaya başlarken öne sürülmüş olan varsayımların tartışılması, gerekirse daha önce yapılmış olan araştırmalarla karşılaştırılarak ‘örnekleme yöntemi’ bir sonuca ulaşmış olur.”⁴⁶

Tütengil’in Le Play ve onun Türkiye’deki temsilcisi olan Prens Sabahattin aracılığıyla üzerinde durduğu tekniklerden biri de “monografi yöntemi” (tekniği) dir. Tütengil, monografi yöntemini (tekniği), bir örneğin tasviri (betimsel) bir biçimde araştırılması olarak tanımlamıştır. Bunun için ele alınan örneğin temsil kabiliyeti olması, başka bir deyişle tiplerin araştırılması gereklidir. Monografi yöntemini (tekniğini) kullananların izlediği yol, temsil gücü olan tek bir konudan kanunlara doğru yükselmek olduğu için tümevarım yoludur. Yöntemi (tekniği) uygulayan sosyal bilimciler, sosyal yapının incelenmesi için coğrafi çevre, aile yapısı, diğer ailelerle işbirliği vb. unsurları göz önünde bulundurmışlardır. Monografi yöntemi (tekniği), sadece “tek” olayları incelemekle yetinmemekte, olayların birbirleri üzerindeki karşılıklı etkilerini aramaktadır. Sosyal kanun, genelliği ve her yerde geçerli olduğu ortaya konulan bir tepkiden başka bir şey değildir.⁴⁷

Tütengil’e göre, bugün karma yöntemlerle yapılan ve ortak özelliği bir konu üzerinde derinlemesine bir araştırma olan çalışmalara da “monografi” adının verildiği görülmektedir. Monografilerin ortak yanı belli bir konuyu ayrıntıları ile ele alıp

⁴⁶ A.g.e., s. 92-93.

⁴⁷ A.g.e., s. 76-77.

incelemektir. Monografi, tasvirî bir çalışma olabileceği gibi bazı varsayımların doğrulanması için girişilen bir araştırma da olabilir. Tütengil, monografi tekniğinin, günümüzde yaygınlık kazanarak bir konuyu derinlemesine ele alan, araştırmalarda kullanılan bir yöntem olma özelliği kazandığını vurgulamıştır. Bir yandan, önceden düzenlenmiş soru listelerine dayanan monografi yöntemi, anketlerin yanı sıra yazılı kaynaklara dayanırken, diğer yandan tarihsel yaklaşım ve karşılaştırma tekniğini kullanmaktadır. Böylece, monografinin dar şemalarını aşarak ve konunun gerektirdiği başka tekniklerden de yararlanarak monografik çalışmalara yöneldiği görülür.⁴⁸

Tütengil, monografi yönteminin (tekniğinin) belde (köy-şehir) monografileri, kuruluş incelemeleri (sendika, parti, baskı grubu vb.), bireysel durumların incelenmesi ve bir özel durum etrafında yapılan, “örnek olay” şeklinde üç türünün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Tütengil’e göre, günümüzde bu üç monografi türünün geniş bir uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Sosyologların ve sosyal bilimcilerin ilk iki monografi çeşidini sıkça kullanmalarına karşılık, “örnek olay” adı verilen monografik çalışmalar özellikle işletmeciler ve pazarlama araştırmacıları arasında yaygındır.⁵⁰

Tütengil, Türkiye’de sosyal bilimler alanında monografi yönteminin (tekniğinin) özellikle “köy” konularına uygulandığını söylemiştir. Le Play Okulu’nun Türkiye’deki temsilcilerinin monografi yöntemini (tekniğini) yalnızca tanıtmakla kalmadıklarını, bu yöntemi köy incelemelerinde de kullandıklarını belirtmiştir. Bu bakımdan Prens Sabahattin’den sonra akla gelen ilk isim Mehmet Ali Şevki’dir. Tütengil’e göre, monografi yöntemiyle (tekniğiyle) yapılan araştırmalara verilebilecek ilk örnek Dr. Sadri Aran’ın *Evedik Köyü-Bir Köy Monografisi* adlı kitabıdır. Bu monografide, Evedik köyünün tabiat şartları, köyün idari ve sosyal yapısı, ulaşım ve taşıma ağı, el sanatları ve tarımsal faaliyetlere ilişkin bir çalışma planı izlenmiştir. Monografi yöntemiyle (tekniğiyle) yapılan araştırmalara gösterilebilecek ikinci örnek ise, Dr. İbrahim Yasa’nın *Sindel Köyü’nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı* adlı kitabıdır.⁵¹

Tütengil, monografiyle ilgili araştırmalar yapmanın Türkiye için öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. Tütengil, her alanda memleketi tanımaya, bunun için de

⁴⁸ A.g.e., s. 98-99.

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ A.g.e., s. 100-101.

monografi çalışmalarına geniş yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, sorunlara bütüncül bakış açısıyla bakabilmek, bütünü kavrayıp kesin sonuçlara varmak, toplumu meydana getiren küçük parçaları yakından inceleyip tanımakla gerçekleşebilir.⁵² Bu çerçevede Tütengil, 1954 yılında monografi çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalardan biri *İhsaniye Köyü İncelemesi ve Keçiler Köyü İncelemesi*'dir.⁵³ Tütengil, yerinde yapılan gözlemlerle birlikte, bir plan çerçevesinde incelemiştir. Tütengil, köyün incelenmesi yanında, bu incelemenin memleketi tanımak için gelecek nesillere yol gösterici olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Tütengil, idari bakımdan bu iki köye yönelik araştırmalar yapmıştır. Tütengil, köyün coğrafi özelliğine, nüfus yapısına, tarımsal alanlarına, sağlık işlerine, dini hayatına ve eğitim yapısına ilişkin bilgiler vermiştir.

Tütengil'e göre, Le Play ve Prens Sabahaddin devamcılarının ve buna ilave olarak farklı araştırmacılar tarafından yapılan monografilerin memleketi tanımak bakımından oynadığı büyük rol küçümsenemez. Monografik araştırmalar bir organizasyona bağlandığı gün, mevcut sosyal sorunlar yarı yarıya kolaylaşacaktır.⁵⁵

Tütengil, monografinin yanı sıra Prens Sabahaddin'den hareketle "sosyal bilim" yönteminden ve mesleki topluluklardan bahsetmiştir. Doğa bilimlerinde sınıflamanın sağladığı faydalar bilinmektedir. Sosyal sınıflama da büyük faydalar temin etmekten geri kalmaz. Doğada bir şekilden diğerine geçmek mümkün olmadığı hâlde bir sosyal oluşumdan diğer bir sosyal oluşuma geçilebilir. Bilimde hiçbir şeyin tesadüf olmadığını, her olayın kendisine sebep olan başka bir olaydan, yani bir sonucun bir sebepten doğduğu görülmektedir. İnsanı idare eden birtakım kanunun varlığını kabul etmek gerekir. Sosyal bilim yardımıyla sosyal hayatın muğlak ve bilinmeyen yönlerini aydınlatmak mümkündür.⁵⁶

Tütengil, sosyal bilimlerde toplum içerikli araştırmaların nasıl yapılacağını araştırmıştır. Konu ile ilgili görüşleri şöyledir: "Sosyal bilimleri toplumsal

⁵² TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954, s. 3.

⁵³ Bkz.; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "İhsaniye Köyü İncelemesi", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 9, 1954, s. 37-59; TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Keçiler Köyü İncelemesi", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 10-11, 1954, s. 36-43.

⁵⁴ TÛTENGİL "İhsaniye Köyü İncelemesi", s. 37.

⁵⁵ TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Prens Sabahaddin", **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1947, s. 217-218.

⁵⁶ A.g.m., s. 209-210.

sorunlarımıza uygulamaktan bir meslek doğmuştur. Önce cemiyetin topluluktan meydana geldiğini bilmelidir. Tanzimat döneminden beri çoğalan yeniliklerimiz tarafından yalnız, ilerleme şartı olarak özgürlük, meşrutiyet, eğitim, ahlak ve Batılılaşma ihtiyacı daima ileri sürülmüştür ve hâlen sürülmektedir.”⁵⁷

Tütengil’e göre, “mesleki topluluklar, Türkiye’nin nasıl kurtarılabileceğini, kurtulması için izlenmesi gereken en sakın ve en doğru yolları tespit etmektedir. Düşüncelerimiz nazarında asıl sosyal meselemiz sadece bir eğitim meselesinden ibarettir. Bunun için de Batı’nın üstünlüğü bir üstünlük fikri, toplumumuzun hâlinin de bir cahillik eseri olduğu kabul edilmelidir. Sosyal olaylar bilimsel bir yöntem ile incelenerek aralarındaki ilişkiler anlaşılmadan, sosyolojinin ortaya koyduğu görüşlerden yararlanılmadan doğru bir yol bulmak mümkün değildir. Sosyal çevremizi bireysel yöntemlerle düzen ve yenilemeye çalışmalıyız.”⁵⁸

Tütengil’in önem verdiği tekniklerden bir diğeri, istatistiktir. Tütengil, özellikle sosyal bilim araştırmalarında nicelik ilişkilerinin önem kazanmasıyla birlikte daha sık kullanılmaya başlanılan yöntemin (tekniğin) “istatistik yöntemi” (tekniği) olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Tütengil’e göre, istatistik yöntemi (tekniği), nitelik yanı ağır basan monografi yönteminin (tekniğinin) karşıtı ve tamamlayıcısı olarak “bütün”ün ortaklaşa özelliklerinin sayılarla tespiti çalışmasıdır. Böylece, çok sayıda monografinin yapılması sonucu, ulaşılabilecek bütünün bilgisine, anketlere dayandırılan istatistikle de ulaşılmış bulunmaktadır.⁶⁰ Tütengil, istatistik yönteminin (tekniğinin) kullanılışı ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Birim olarak seçilen aile, konut, okul, köy gibi bir konuda, araştırmanın amacına uygun anket sorularının hazırlanması ile işe başlanır. Yurt ölçüsünde soru listelerinin dağıtılması ve doldurulması devlet örgütleri ile işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Toplanan bilgilerin dökümü yapılarak belli sayılara, hesaplamalar sonucu oranlara ulaşılır. Varılan sonuçların çizelgeler halinde belirtilmesi, grafik ve şekillerle, haritalarla ortaya konulması, yöntemin inandırıcılık gücünü artırmaktadır. Belli konular arasında çeşitli ilişkiler kurularak sebep-sonuç bağı araştırılmaktadır.”⁶¹

⁵⁷ A.g.m., s. 210.

⁵⁸ A.g.m., s. 211.

⁵⁹ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 18.

⁶⁰ TÛTENGİL, *Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod*, s. 104.

⁶¹ A.g.e., s. 103-104.

Tütengil'e göre, istatistik yöntemine (teknikğine) verilebilecek ilk örnek köy monografilerini tamamlayan bir çalışma olarak ortaya çıkan *Köy İstatistiği*'dir. İstatistik yöntemiyle (teknikğiyle) Türkiye'de yapılmış olan araştırmalara verilecek ikinci örnek, Amerikalı sosyolog George ve Barbara Helling tarafından resmî istatistiklerin ışığı altında hazırlanan *Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy* adlı çalışmadır. İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından çevirisi yayımlandıktan sonra eserin İngilizce aslı da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayınlarında yer almıştır.⁶² Tütengil de, istatistik yöntemini çalışmalarında kullanmıştır. *İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak* ve *Adapazarına Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması* adlı çalışmalarında, anketten elde ettiği sonuçları istatistik yönteminden (teknikğinden) yararlanarak ortaya koymuştur.

Tütengil, sosyal bilimlerde kullanılan yöntemlerin (tekniklerin) örnekleme, monografi ve istatistik yöntemlerinden (tekniklerinden) ibaret olmadığını söylemiştir. Ona göre, “karma yöntemler” bir yana bırakılsa bile, özel konulara yönelen veya araştırma konularına özel açılardan bakan yöntemler (teknikler) de vardır. Bu özel bakış açısı, karşılaştırmaya da yer vererek, araştırılan konuyu uluslararası planda incelemek amacını taşımaktadır. Aynı zamanda Tütengil, Türkiye'de bazı yöntemlere (tekniklere) ilişkin örneklerin olmadığını ifade etmiştir. Tütengil, bu yöntemler (teknikler) arasında öncelikle “Benzer olayların karşılaştırılması” adı verilen araştırmalara değinmiştir. Bu araştırmalarda, aynı özellikteki olayların zaman ve mekân içindeki karşılaştırılması yapılmaktadır. Aynı olayın çeşitli görünüşlerini ortaya koyan ve derinleştirilmiş bir araştırmaya imkân veren bu yöntemin (teknikğinin) başlıca kullanılışları arasında “Bölge araştırmaları” denilen araştırmalar gelmektedir. Belli bir siyasi ve sosyal bütünü uluslararası alandaki yerini ve rolünü izah etmede kullanılan “uluslararası ilişkileri tahlil metodu”nun başlıca özelliğini, konuyla ilgili çeşitli disiplinler arasındaki işbirliği teşkil etmektedir. Aynı zamanda, araştırmaya konu olan coğrafi alanın seçimi de önem kazanmaktadır. Tütengil, söz konusu araştırmalara Türkiye'den örnek veremeyişimizin nedenini, ilgi alanımızın ülke sınırlarını aşmamasına ve imkânlarımızın sınırlı oluşuna bağlamıştır. Ona göre, dünya sorunlarına ilgimiz arttıkça, başka bir ifadeyle Türkiye

⁶² A.g.e., s. 105-106.

uluslararası alana açıldıkça ve araştırmaya ayrılan kaynaklar çoğaldıkça bu tür araştırmalara Türkiye’den de örnek göstermemiz mümkün hâle gelecektir.⁶³

Tütengil’in üzerinde durduğu, çalışmalarında öne çıkardığı bir diğer araştırma türleri ise “saha ve seçim araştırmaları”dır. Saha araştırmaları, sosyal bilimlerde kullanılan, çeşitli tekniklerle bir araya getirilen bilgilere dayandırılan araştırmalardır. Tütengil, aynı zamanda seçim araştırmalarının öneminden bahsetmiştir. Ortak özelliğinin, coğrafya temeline dayalı karşılaştırmalı bir araştırma tekniğine bağlı kaldığı görülen seçim araştırmalarında, belli bir seçim çevresinde veya yurt ölçüsünde, oyların siyasi partiler arasındaki dağılışı açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu tür araştırmalarda seçim sonuçlarının ve seçim dönemleri arasında ortaya çıkan değişmelerin haritalar üzerinde belirtildiği görülmektedir. Seçim araştırmaları, taşıdıkları güncel değer ve ön tahminlere olanak hazırlamaları nedeniyle demokratik ülkelerde alanı genişleyen çalışmalardan biri olmuştur.⁶⁴

Tütengil’e göre, tüm bu yöntemler (teknikler) içinden bir tercih yapmak söz konusu değildir. Her konu araştırma yöntemini bir ölçüde belirlemekte, araştırmanın amacı ve maddi imkânlar araştırmacıyı bir karara götürmektedir. Yapılan araştırmanın değeri kullanılan tekniğe değil, araştırma boyunca gösterilen dikkat, objektiflik ve gerçeği arama aşkına bağlıdır. Bu nedenle, araştırmada ele alınan varsayımlar olaylar tarafından doğrulanmadıkça yenileriyle değiştirilmeli, başka bir ifadeyle olayların doğruluğundan değil, varsayımların doğruluğundan şüphe edilmelidir.⁶⁵

Tütengil’in üzerinde durduğu diğer bir konu, araştırmalarda önemli bir yeri olan varsayımdır. Tütengil, sosyal bilimlerde araştırma metodu yazarlarının varsayımı nasıl tanımladıklarını şu şekilde aktarmıştır: “Varsayım neyi aramakta olduğumuzu anlatır. Bilgiler toplandıkları, sıralandıkları ve aralarında bağlantı kurulduğu zaman bir teori haline gelmiş olurlar. Teori spekülasyon değildir; gerçekler üzerine kuruludur. Bir teorinin içindeki çeşitli gerçekler mantık yolu ile incelenmeye tâbi tutulabilir ve teoride ifadesini bulmuş olan bağlantılardan başka bağlantılar da tümdengelim yolu ile çıkarılabilir. Tümdengelim yolu ile elde edilen bu önermelere *varsayım* adı verilir. Bir

⁶³ A.g.e., s. 108-110.

⁶⁴ A.g.e., s. 110-120.

⁶⁵ A.g.e., s. 121.

varsayımın bakış yönü ilerisidir. Varsayım, güvenilirliği kontrol edebilmek için teste tâbi tutulabilen bir önermedir. Varsayım, sağduyuya uygun veya ona aykırı olabilir; varsayımın doğru veya yanlış olduğu ortaya çıkabilir. Fakat varsayım deney yolu ile kontrol edilmeyi gerektirir. Varsayım, bilimin sistemleştirilmiş şüpheciliğinin bir örneğidir. Varsayımlar kontrol edildikten sonra kabul edilir veya edilmezler.”⁶⁶

Tütengil’e göre ise varsayım, olayları sorguya çekmek ve gerçeğe ulaşmak için öne sürülmüş olan tekliflerdir. Her araştırma, önceden tasarlanıp ortaya konulmuş bazı varsayımların gerçek olup olmadıklarını, geçerlik derecelerini, gün ışığına çıkarmak amacını taşımaktadır. Doğa bilimlerinde varsayımların gerçekleşmesi “deney” sonunda mümkün olduğu halde sosyal bilimlerde varsayımların gerçekleşmesi “mukayese metodu” ile mümkün olabilmektedir.⁶⁷

Tütengil, sosyal bilimlerde araştırma yapanların mutlaka gerçekleştirmeleri gereken önemli koşullardan birinin, Bacon, Descartes ve Durkheim tarafından ısrarla üzerinde durulan önyargılardan kurtulmak olduğunu söylemiştir. Tütengil’e göre, zihinlerinde yer etmiş bir önyargı ile olayların karşısına çıkacak olanlar, araştırmalarına bu önyargıları kattıkları sürece geçerli bir sonuç elde edemezler. Her türlü araştırma özgür düşünce ortamını zorunlu kılar. Fakat hepsinden önemli olan hakikati arama aşkıdır.⁶⁸

Tütengil, yöntem konusuna ilişkin önemli bir aşama olan araştırmanın yürütülmesi ve yazılması aşamasına değinmiştir. Tütengil, öncelikle gözlemin öneminden bahsetmiştir. Hangi teknikle yapılırsa yapılsın her türlü araştırmanın temelinde bilinçli bir ilgi yatmaktadır. Bu bilinçli ilgi araştırmanın başında ve sonunda yer alan gözlemi ifade etmektedir.⁶⁹ Bütün araştırmalarda ilk adım, belli konulara ve olaylara ilgi ile bakmak anlamına gelen “gözlem” aşamasıdır. Ona göre, gözlem, çevremizde olup bitenlere yakından ilgi duymanın bir başka adıdır. Aynı zamanda, “Şahsi araştırma metodu” adı verilen ve konu ile ilgili bilgilerin bizzat tecrübe yapmakla, bibliyografya incelemekle, bireysel temas ve haberleşme ile toplanan

⁶⁶ William J. Goode ve Paul K. Hatt’dan aktaran; TÜTENGİL, **Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod**, s. 93-94.

⁶⁷ TÜTENGİL, **Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod**, s. 93-94.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 123.

⁶⁹ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 19.

çalışmanın temelinde de “gözlem” bulunmaktadır. Araştırma tekniklerinin en ilkel ve en modern biçimi olarak nitelendirilen gözlem, dün olduğu gibi yarın da öneminden bir şey kaybetmeyecektir.⁷⁰

Tütengil, araştırmada gözlemin önemini vurgulama noktasında şu sözleri aktarmıştır: “Bilim gözlemlerle başlar ve en son olarak vardığı sonuçların geçerliğini ispatlamak için yine gözlemlere başvurmak zorunda kalır. O hâlde, sosyolog, dikkatli bir gözlemci olabilirse, araştırmalarına çok daha fazla bilgi sahibi olarak başlayacak, araştırma konusunun sosyal davranışlar olduğunu unutmaması ihtimali azalacak ve vardığı sonuçları daha kolay bir şekilde ve devamlı olarak kontrol edebilecektir.”⁷¹ Tütengil’e göre, gözlem tekniğinin en önemli katkısı, araştırmacının ilgi alanına ilişkin neden-sonuç bağlantılarını çıkarabilecek sonuçların gözlemleriyle bulup sezinebilmesidir. Onun temel kabulü, bilimin gözlemle başlayıp gözlemle sonuçlanmasıdır. Bu nedenle sosyolog, dikkatli gözlemler yapacak şekilde kendini yetiştirmelidir.⁷²

Tütengil, bilimsel araştırmalarda araştırmacının izlemesi gereken aşamalardan söz etmiş ve bu aşamaları şu şekilde dile getirmiştir: “Konunun kararlaştırılması, varsayımlar, araştırmanın yöntemi, eğitim ve ekip çalışması, malzemenin birleştirilmesi ve işlenmesi.”⁷³ Tütengil’e göre, araştırmanın konusu tarafımızca kararlaştırılabileceği gibi bize teklif de edilebilir. Her iki durumda da öğrenilmesi istenen bir konu mevcuttur. Her araştırma, ele alınan varsayımların geçerli olup olmadığını ortaya koymak amacıyla taşımaktadır. Gözlemler ve olaylar arasındaki ilişkiler sonunda beliren varsayımlar ancak araştırmacıların tanıklığı ile itibar kazanır. Ortada, varsayımlar yoksa araştırmayı gerekli kılan bilimsel amaç da yok demektir. Araştırmada uygulanacak yöntem, büyük ölçüde araştırmanın konusuna ve eldeki olanaklara göre tayin edilmektedir. Konu, çoğu zaman yöntemini kendisiyle birlikte getirir. Diğer yandan, “insan” ve “maddi” imkânlar da teknik seçimini etkilemektedir. Aynı zamanda, günümüzde araştırma bir ekip işi olmuştur. Araştırmada görev alanları, özellikle anketçileri yetiştirmek bir ön eğitimi gerekli kılmaktadır. Araştırmanın başarı şansı araştırmada görev alanların bilgili ve dikkatli çalışmalarına bağlıdır. Saha araştırması, araştırmaya katılanların çevre

⁷⁰ TÛTENGİL, *Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod*, s. 125-126.

⁷¹ Aktaran; TÛTENGİL, *Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod*, s. 125.

⁷² BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 19.

⁷³ TÛTENGİL, *Sosyal Bilimler Araştırma ve Metod*, s. 126.

koşullarından ileri gelen özellikleri de göz önünde bulundurmalarını gerektirmektedir. Araştırmanın hazırlık döneminden başlayarak çeşitli yollarla elde edilen malzemenin (materyal) bir araya getirilmesi, kodlanması ve işlenmesi araştırmanın yürütülmesinin son aşamasıdır. Önce, mülakat ve anketler sonunda derlenen bilgilerle yazılı kaynaklardan ve belgelerden elde edilenler birleştirilir. Yapılan seçme ve ayıklama sonunda, kullanılacak malzeme tespit edilerek işlenir ve değerlendirilir. Bu aşamaların sonunda araştırma raporu yazılmaya başlanır.⁷⁴ Tütengil'e göre, araştırmanın yazılmasına bir "taslak plan" ile başlanır. Bu plan kesin değildir, gereken değişikliklere uğrayarak son biçimini alır. "Giriş" veya "Önsöz" de amacın belirtilmesi, uygulanacak yöntemin ve ele alınacak varsayımların açıklanması, elde edilen sonuçların ortaya konulması ve tartışılması, dipnotlarda ve sonda başvuru kaynaklarının (bibliyografya) işaret edilmesi "plan"ın ortaklaşa yanları arasında sayılabilir.⁷⁵

Tütengil, araştırmanın yazım sürecinde, araştırmacıların dikkat etmeleri gereken noktaları belirterek, her araştırmacının bu süreci izlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, araştırmanın yazılmasına bir taslak ile başlanır. Bu plan kesin değildir ve gereken değişikliklere uğrayarak son biçimini alır. Giriş kısmında amacın belirtilmesi uygulanacak yöntemin ve ele alınacak varsayımların açıklanması, elde edilen sonuçların ortaya konulması ve tartışılması, dipnotlarda ve sonda başvuru kaynaklara işaret edilmesi plânın ortaklaşa yanları arasına sayılabilir.⁷⁶

Tütengil, yazılı kaynakların belirtilmesi ve araştırmanın yayınlanması aşamasında kendine özgü geliştirdiği yöntem ile ilgili şu noktalara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir: "Bir kitabın kayıtlara esas olacak adı 'iç kapak'ta yazılı olmalıdır. Bir bibliyografik künye, yazarın soyadı ile adlarının ilk harflerini, yayının tam adını, basım yerini ve yılını, kaçınıcı baskı olduğunu, sayfasını ve yayınlayanı ortaya koymalıdır. Süreli yayınlar söz konusu edildiği vakit, yazar, yazı ve yayın adından başka, süreli yayının cilt, sayı ve sayfa sayıları ile yayın tarihinin de belirtilmesi gerekir. Bir yazardan aynen alınan tümce veya bölümler 'Tırnak işareti' içinde gösterilir. Aktarmaların bir değişikliğe uğratılmadan yapılması, düzeltilen yanlışların, metne tarafımızdan yapılan eklerin veya gerekli görülen açıklamaların 'Köşeli ayraç' [] içinde

⁷⁴ A.g.e., s. 126-127.

⁷⁵ A.g.e., s. 127-128.

⁷⁶ A.g.e., s. 128.

verilmesi icap eder. Bir sözü açıklamak veya başka karşılıklarını vermek için de ‘Ayrıç’ () kullanılır. Kaynak göstermeden başka bir yazarın fikirlerini aynen veya küçük değişikliklerle tekrarlamak, fikir hırsızlığı demektir. Bir kaynağa daha sonra yeniden işaret etmek gerekirse bibliyografik künyeyi tam olarak vermek gerekmez. Eğer dipnotlarda araya başka bir yayın girmemişse ‘Aynı kitap’, ‘Aynı yazı’, eğer araya başka bir yayın girmişse ‘Adı geçen eserin kısaltılmışı olan ‘A.g.e.’ kullanılmalıdır. Zamandan ve yerden tasarruf için kelime süreli yayınlarla uzun adlı kitapların uygun bir biçimde kısaltılması, örneğin ‘Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi’ yerine (SBFD) ve uzun adlı bir kitap yerine de baştaki iki üç kelimedenden sonra üç nokta konulması yerinde olur. Kısaltmaların, kelimelerin baş harflerini bir araya getirerek yapılması halinde bunun ‘Kısaltmalar’ başlıklı bir sayfada belirtilmesi ihmal edilmemelidir. Her araştırmanın vazgeçilmez öğelerinden biri olan ‘Bibliyografya’ bölümü, kullanışlı bir düzenleme içinde sonda veya her bölümün sonunda yer almalıdır. Bibliyografya kaynakları belirtilmeyen bilimsel bir çalışma düşünülemez. Araştırmanın kitap biçiminde yayımlanması sırasında sona çeşitli ‘dizin’ (index)lerin konulması da kitaptan yararlanmayı kolaylaştırır. Bu dizinler yazar ve yer adları, konu gibi çeşitli açılardan düzenlenebilir. Diziner ayrı başlıklar altında uygulanabileceği gibi topluca da düzenlenebilir. Alfabetik olarak hazırlanacak dizinler kitapta aranılan hususların hangi sayfalarda yer aldığını kolayca bulmaya yarar.”⁷⁷

Tütengil, yöntem konusunda pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Tütengil, yöntem kavramını teknik kavramı yerine kullanmıştır. Birer araştırma tekniği niteliğinde olanları araştırma yöntemleri adı altında saymıştır. Örnekleme, monografi ve istatistik gibi araştırma tekniklerini yöntem olarak nitelendirmiştir.⁷⁸ Kısacası, Tütengil, yöntem ile teknik kavramlarını birbirine karıştırmıştır.⁷⁹ Bu da yöntem konusunda bir kavram kargaşasına yol açmıştır.⁸⁰ Kongar, Tütengil’in bilimsel yetişme dönemine bakıldığında, bunun anlayışla karşılanması gereken bir özellik olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

⁷⁷ A.g.e., s. 127-128.

⁷⁸ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 383.

⁷⁹ Biz metinde Tütengil’e rağmen doğrusunu yaparak, onun “yöntem” olarak kullandığı kelimeleri teknik olarak kullandık.

⁸⁰ ÇETİN ve GÜNAY, “Sosyolojik Değerlendirme”, s. 36.

⁸¹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 52.

Sonuç olarak, Tütengil, çalışmalarında yöntem konusunu göz ardı etmemiş, kendine özgü bir yöntem anlayışı geliştirmiştir. Tütengil, pozitivist bakış açısını benimsemiş, çalışmalarında bu anlayışı esas almıştır. Ancak Tütengil, tarihsel boyuta verdiği önemle pozitivist anlayışı aşmıştır. Tütengil, belirli kalıplara sıkışıp kalmaya karşı çıkmış ve farklı tekniklerden yararlanmıştır. Bu açıdan Tütengil'in yöntem anlayışı çoğulcudur. Tütengil, ikili yapılara değinmiş ve bu yapıları ele alırken karşılaştırmalar yapmıştır. Marx'ın diyalektik yaklaşımından yararlanmıştır. Fakat Tütengil, söz konusu ikili yapıları, Marx'ta olduğu gibi, birbiriyle çatışan yapılar şeklinde değil, bir arada ve uyum içinde bulunan yapılar biçiminde ele almıştır. Tütengil, "Türkiye'nin toplumsal yapısının anlaşılmasında ve sorunlarının tespit edilmesinde birçok yaklaşımın ve tekniğin bir arada kullanılabileceğini, tek bir yaklaşımın yeterli olamayacağını vurgulamıştır. Bu anlamda Tütengil'in eklektik bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Tütengil, inceleme ve araştırma yapan bir kişinin, öncelikle konusuyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan çalışmaları bilmesi gerektiğini belirtmiştir."⁸² Tütengil, sosyal bilimlerde araştırma yapan bilim adamlarının, çalışmalarını yaparken daha önceki bilimsel çalışmalardan yararlanmakla birlikte, ülkemizin toplumsal yapısını göz önünde bulundurmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, Batı'nın bilimsel yöntem anlayışı Türk toplum yapısına uygulanamaz. Çünkü her toplumun kendine özgü bir yapısı vardır. Toplamların yaşadığı sorunların çözümünde bu farklılık göz ardı edilmemelidir. Bilimin çıkış noktası, teoriyle birlikte uygulamalı çalışmalar yaparak, sorunları çözmektir. Tütengil de bir bilim adamı olarak, bu amaç doğrultusunda hareket etmiş ve metodunu geliştirirken, teorik ve pratik çalışmalara yer vermiştir. Tütengil, gelecek kuşaklara ışık tutmak adına bu anlayışını yaşatmaya çalışmıştır.

⁸² BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 19.

3. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN KIRSAL YAPI VE KÖY KONULARINA

BAKIŞI

Tütengil'in üzerinde durduğu konulardan biri de, kırsal yapı ve köydür. O, kırsal alan çalışmalarına önem vermiştir. Kırsal kesimde araştırmalar yapmış ve araştırma sonuçlarını kendine özgü bakış açısıyla değerlendirmiştir. Tütengil, kentlerde artan sorunlarla birlikte kırsal alan sorunlarına eğilmemiz gerektiğini belirtmiştir. Köy olgusunu sosyal bir sorun olarak ele alan Tütengil, köy sorununu, sosyal, siyasal, ekonomik, idari, hukuki ve fizikî açıdan izah etmeye çalışmıştır.¹ Tütengil, doğa ile ilişkileri bakımından toplumların gelişim aşamalarını sıralamış ve köy yerleşmelerinin özelliklerini dile getirmiştir. Tütengil'e göre, toplumlar, gıda toplayıcılık aşamasından sonra tarımcı göçebelik aşamasına geçmişlerdir. Bu aşamada bitki ve hayvan yetiştirme bir arada yürütülmüştür. Toprağa yerleşme aşamasında köyler kurulmuş, gelişme olanaklarına kavuşan köyler kasaba hâlini almış, giderek kentler ve büyük kentler ortaya çıkmıştır.² Tütengil, Türkiye'nin kırsal yapısı ve köy ile ilgili görüşlerini, köy, kır ve kent kavramlarının analizleri, kırsal ve kentsel arasındaki farklılıklar, köyden kente göç ve toplumsal değişme çerçevesinde ortaya koymuştur.

3.1. Kır ve Köy Kavramlarına İlişkin Analizleri

Tütengil, öncelikle köy, kır, kırsal ve köysel sözcükleri üzerinde durmuştur. Tütengil, köy ve kır sözcüklerini şu şekilde tanımlamıştır: "Köy, halkı belli bir toprak bütününe işleyen, kır yerleşmesi düzeninde konutlar topluluğudur. Kır ise, şehir dışı, çoğu boş ve geniş yerdir. Kentlerin dışında kalan alanlarla yerleşmeleri dile getiren kır sözcüğü köyü de kapsamaktadır. 'Köysel' köye ilişkin olan anlamına gelmektedir. Kır, kır sorunlarına ve yerleşmelerine ilişkin anlamına gelen kırsal terimi ise, 'kentsel

¹ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 39.

² TÜTENGİL, Cavit Orhan; **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 10.

olmayan' biçiminde tanımlanmaktadır. Kırsal Türkiye denilince, sosyolojik bakımdan köylük yerlerin oluşturduğu Türkiye kesimi anlaşılmaktadır.”³

Tütengil, köy kavramının hem idari hem de sosyal anlamı olduğunu belirtmiştir. Tütengil, köyün idari tanımının Türkiye’de çok tartışıldığını, nüfusu 2000’e kadar olan ve belediye teşkilatının bulunmadığı yerleşim birimlerinin köy olarak tanımlandığını, ancak 2000 ölçüsüne bağlı kalmanın yanıltıcı olabileceğini ifade etmiştir.⁴

Tütengil’in köy ile ilgili olarak değerlendirdiği kavramlardan biri de köycülüktür. Kentte yaşadığı halde köy ve köylü sorunlarına yakın ilgi duyan aydın tip, köy kalkınmasının, ülkenin kalkınmasında temel ve başlangıç olduğu görüşünü savunmaktadır. Tütengil’e göre, köycü, köy sorunlarını kendine iş edinen, köylerin ve köylülerin yararına çalışan kimsedir. Köycülük ise, köy sorunlarıyla ilgilenme anlayışı ya da köyü kalkındırma çalışmasıdır. Konuya ilgi duyan aydınlar, köycülük anlayışlarını farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. Köy sorunlarını sürekli olarak ele alan yazarlar, köycülük anlayışına temel olmakla kalmamış, etkili de olmuşlardır.⁵

Tütengil’e göre, Türkiye’de doğru olarak köy tanımlamasının yapılmasında yerleşim hayatına ilişkin sosyal gerçeklikleri doğru tahlil etmek ve belirlemek gerekmektedir.⁶ Tütengil, bu çerçevede, yerleşim birimlerinin sosyal yapıyı nasıl etkilediğini incelemiştir. Ona göre, Türkiye’deki yerleşmeler bir veri olarak ele alındığında, nüfus ögesine bağlı kalınarak yerleşme birimlerini başlıca üç bölümde toplamak mümkündür. Bunlar sırasıyla, nüfusu 2 bine kadar olan “köyler”, nüfusu 2 bini aşan ve 20 bine kadar ulaşan “kasabalar” ve nüfusu 20 binin üstündeki “kentler”dir. Sosyo-ekonomik ve kültürel bir nitelemeye dayandırılan köy-kasaba-kent üçlüsü, yönetim basamaklarıyla her zaman koşutluk göstermez. Bu yüzden, uygulama alanında çok sınırlı olarak kalsa da, kural dışı olan birtakım durumlar ortaya çıkabilir. İlçe hatta il merkezi olduğu hâlde kırsal alanlarla birlikte ele alınması gereken yerleşmeler olabilir.⁷

Tütengil, köy yerleşiminin özelliklerini araştırmış ve bu özellikleri şu şekilde izah etmiştir: “Başlangıçta köy, bir akrabalık zümresiydi. İlk köyler, her şeyden önce

³ A.g.e., s. 7.

⁴ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 39.

⁵ TÜTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 77-79.

⁶ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 39.

⁷ TÜTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 12.

iktisadi üretim bakımından olduğu gibi, din ve sosyal ilişkiler bakımından da başlı başına bir sosyal birlikti. İktisadi fonksiyonu ticaret değil, hayvancılık ve tarımcılıktır. Köy yerinin seçiminde, duruma göre kuyu ve kaynak, su baskınlarından korunma, savunma ihtiyacı ve özellikle de toprağın verimliliği etkili olmuştur. Tarımsal faaliyet; çiftçilik, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve arıcılık biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Kırsal alanlarda doğa egemenliğini sürdürürken, kentsel alanlarda bilgi ve teknoloji, toplumun doğa üzerindeki egemenliğini güçlendirmektedir. Bunun bir sonucu olarak, kırsal yerleşmelerdeki kaderci dünya görüşünün yerini kentsel yerleşmelerde özgürlükçü dünya görüşü almaktadır.”⁸

3.2. Köy-Kent Arasındaki Farklılıklara İlişkin Açıklamaları

Köy ve kent arasında belirgin bir şekilde karşımıza çıkan farklılıklar mevcuttur. Kırsal alan ile kentsel alan arasındaki bu farklılıklar sosyal yapıyı açıklarken önem arz etmektedir. Tütengil’in köy tanımlamasındaki en önemli vurgusu, sosyolojik olarak köy ve kent yaşamı arasındaki farklılıkları sergileyebilmekte yatmaktadır.⁹ Tütengil’e göre, köy yerleşiminin ana özelliğini, köydeki iktisadi faaliyetlerin, sosyal ilişkilerin, insan ve tabiat arasındaki ilişkilerin tarım temeli üzerinde cereyan etmesi teşkil etmektedir. Buna karşılık kasaba ve şehirlerde hâkim olan iktisadi faaliyetler ve sosyal ilişkiler, ticaret ve sanayi kesimlerini kuşatmaktadır. Bu ölçütten hareketle, tarım faaliyetlerinin damgasını vurduğu küçük kasabaları da köy koşulları içindeki yerleşme noktaları arasında saymak yerinde olacaktır. Tarım faaliyetleri, yerleşim hayatının sosyal ve iktisadi özelliklerini belirlemektedir. Tarım faaliyetine göre, yerleşim yerindeki yaşam tarzından kaynaklanan kapalılık, geleneğe ve göreneğe bağlılık farklılık göstermektedir. Bu farklılık köy ile bir Anadolu kasabası arasında çok belirgin değilken, köy ile şehir arasında kendini göstermektedir.¹⁰

Tütengil, kırsal/kentsel ayrımının niçin yapıldığına ve bu ayrım için öne sürülen ölçütlere değinmiştir. Günümüz toplumları küçük köyden büyük kente kadar uzanan değişik yerleşim birimlerinde bulunmaktadır. Yerleşim birimleri, başta nüfus etkeni olmak üzere, iktisadi faaliyetler ve doğa ile ilişkileri açısından kendine özgü nitelikler

⁸ A.g.e., s.10-11.

⁹ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 39.

¹⁰ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Köy Sorunları ve Gençlik**, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayınları, İstanbul, 1967, s. 6-7.

taşıyan iki yaşayış biçimini ortaya çıkarmaktadır. Bu yaşayış biçimleriyle yerleşme birimleri arasındaki ilişkiler, ortak özelliklerin anlatımını kolaylaştırmak bakımından kırsal ve kentsel ayrımını gerekli kılmıştır. Böylece, bir topluma yaklaşma ve onu inceleme, ikili bir sınıflamaya varan iki bakış açısını karşımıza çıkarmaktadır. Her ülkede, kent yaşantısının yanı sıra, kent-dışı bir yaşantı da vardır. Toplumlara yerleşme açısından bir bakış olan “Kır Sosyolojisi” ve “Kent Sosyolojisi” kırsal/kentsel ayrımını gözetmektedir.¹¹

Tütengil’e göre, kırsal/kentsel ayrımı için ileri sürülen ölçütlerin başında, önemli bir oranda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, dayanışma ve örgütlemeyi etkileyen nüfus ögesi gelmektedir. Ülkelerin tarihsel gelişimi, yüz ölçümü ve nüfus yoğunluğu, yararlanılabilir toprak alanları, kır/kent yerleşmelerini ayıran nüfus ölçüsünü çok değişik bir biçimde belirlemektedir. Nüfus ölçüsünün yanı sıra, tarım kesiminin ve tarım dışı kesimlerin iktisadi faaliyeti etkilemesi, kırsal/kentsel ayrımı bakımından önem taşımaktadır. İktisadi faaliyetin niteliği, dünya görüşünü ve örgütlemeyi belirlediği için, kır ve kent yerleşmeleri ayrımı daha çok açıklık kazanmaktadır.¹²

Tütengil, Türkiye’de kırsal/kentsel ayrımının neye dayandığının temelini araştırmıştır. Ona göre, 1975 Türkiye’si geçiş halindeki bir toplumun iki önemli görüntüsünü vermektedir. Bunlar; tarım toplumundan sanayi toplumuna, kırsal yapıdan kentsel yapıya ve işleyişe yönelmedir. Bu geçiş, aynı zamanda bir kalkınma süreci olmuştur. Kökeninde hızlı nüfus artışı bulunan köyün itişine ve kentin çekişine bağlı iç göçlerin yanı sıra, beş yıllık kalkınma planları, bölge planlama çalışmaları ve bir ölçüde de toplum kalkınması ile bu geçiş etkilenmektedir. Türkiye’de kırsal/kentsel ayrımı iktisadi faaliyetin niteliği, iş bölümü ve dayanışma biçimleri, sosyal örgütler, toplumun temeli olan ailenin yapısı ve işleyişi, dünya görüşü açılarından değişik iki toplum yapısını ortaya koymaktadır. Tarımsal faaliyetlerin ağırlığını koruduğu kırsal alanlarda mekanik işbölümü ve cemaat ruhunun canlı tuttuğu bir dayanışma ve sosyal örgütler, ailenin geniş ölçüde etkilediği gelenekçi bir dünya görüşü karşımıza çıkmaktadır. Kentsel alanlarda ise, sanayi ve hizmetler ağırlık kazanmakta, organik işbölümü ve sosyal örgütlemeye dayalı dayanışma biçimleri aileyi arka plana iterek yenilikçi dünya görüşünü beslemektedir. Aile bölünmüş, çekirdek aile gelişmiş ve aile dışındaki

¹¹ A.g.e., s. 7-8.

¹² A.g.e., s. 8-9.

kurumlar toplumda daha etkin rol oynamaya başlamışlardır. İki ayrı toplum yapısına bağlı bu özellikler, yerleşme yeri bakımından köylük alanlar da diyebileceğimiz kırsal yerleşmelerde ve kentlerde somutluk kazanmaktadır. Nüfusu 10 binin altında kalan yerleşme birimleri, yönetim bakımından üstün bir statü kazandıklarında bile, kırsal yaşantının özelliklerini korumaya devam etmektedir. Nüfusu 10 bini aşan yerleşme birimleri ise, hızla gerileyen tarım kesiminin yerini alan sanayi ve hizmet kesimiyle, artan nüfus yoğunluğunun, kitle haberleşme ve ulaştırma araçlarının, eğitim, sağlık ve hizmetlerde görülen düzey değişikliğinin ve sonuç olarak da kişiliğin gelişmesine yol açan işbölümüne dayalı organik dayanışmanın verimlerini yansıtmaktadır. Böylece, ikili iktisadi ve sosyal yapılar, köylük yerlerde ve kentlerde kendine özgü biçim almaktadır.¹³

Tütengil, köy hayatı ile şehir hayatı arasındaki önemli farklardan birini, köyde yaşanan hayatın düşük standartlı olmasına bağlamıştır. Bu düşük standartlar köydeki yerleşim yerinden aile hayatına kadar toplumsal hayatın her alanında kendisini bize göstermektedir. Diğer yandan, uygarlığın nimetlerinden yararlanma bakımından da köy yerleşmeleriyle şehir yerleşmeleri arasında büyük bir farklılık ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Nüfus, belediye örgütü, il veya ilçe merkezi olma etkenlerine bir ölçüde bağlı görünen kırsal/kentsel ayrımının temelinde, toplumda egemen olan iktisadi faaliyetin, işbölümünün niteliğinin ve örgütlenme derecesinin bulunduğu görülmektedir. Bir yerleşmenin yönetim basamaklarındaki yeri, dolaylı olarak yerleşmenin nüfusunu sayıca ve nitelikçe etkilemekten geri kalmadığı gibi, işbölümü ve örgütlenme bakımlarından da itici bir güç olabilmektedir. Fakat esas olan, tarımın payının iktisadi faaliyetler içinde gerileyerek öteki fonksiyonların gelişmesi ve çeşitlenmesidir. Kasaba ile şehir arasında belirginlik kazanan fark, kasabada kentsel fonksiyonlardan yalnız birinin geliştiği hâlde, kentin birden fazla şehirsal fonksiyonun gelişmesi ile ortaya çıkmakta oluşudur. Başka bir ifadeyle, kasabada sadece ticaret ve ikametgâh sahaları bulunmasına karşılık, şehirde ticaret merkezi, sanayi bölgesi ve ikametgâh sahaları vardır.¹⁵

Tütengil, ayrıca, köy ve kenti nüfus, eğitim ve meslekî konum açısından değerlendirmiştir. Tütengil, köy yerleşmelerinde nüfusun yapısını incelemiş ve nüfusun

¹³ A.g.e., s. 8-10.

¹⁴ A.g.e., s. 6-7.

¹⁵ TÛTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, s. 54.

yaş dilimine göre farklılıklar gösterdiğini ifade etmiştir. Ona göre, doğum ve ölüm oranları açısından doğal nüfus artışında da köy yerleşmeleri bazı özelliklerle dikkat çekmektedir. Kırsal Türkiye’de doğum ve ölüm oranları kentsel Türkiye’ye kıyasla yüksektir. Doğum oranındaki büyük fark, köylük yerlerdeki doğal nüfus artışını kentsel Türkiye’ye kıyasla oldukça yükseltmektedir.¹⁶

Tütengil, 1965 Genel Nüfus Sayımında nüfusun cinsiyete göre dağılımını ve köylerde eğitim durumunu incelemiştir. Toplam nüfusta erkekler kadınlardan daha fazladır. Nüfusu 10 binden az olan yerler cinsiyet bakımından farklı bir bölünmeyi gözler önüne sermektedir. Kırsal Türkiye’de kadın nüfus erkek nüfustan daha fazladır. Kentsel Türkiye’de ise erkek nüfus kadın nüfustan fazladır. Kırsal/kentsel ayrımında cinsiyet bakımından ortaya çıkan ve nüfusu 10 binden az olan yerleşmelerde kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olmasına yol açan ana etken, kırsal alanlardan kentlere yönelen göçlere erkek nüfusun daha çok sayıda katılmasıdır. Bunun bir sonucu olarak, kentsel nüfusta erkek oranı çoğalırken, kırsal nüfusta azalmaktadır.¹⁷

Tütengil, 1950 yılından itibaren kır ve kent nüfuslarının değişim gösterdiğinden bahsetmiştir. Ona göre, sürekli artış gösteren ülke nüfusuna bağlı olarak, kır ve kent nüfusları da sayıca artış göstermeye devam etmektedir. 1950-1955 döneminde toplam nüfus içindeki kırsal nüfus geriledikçe, kentsel nüfus da aynı oranda ilerlemiştir. Tütengil, aynı zamanda dünya nüfusunun artış ve yerleşme eğilimlerini değerlendirmiştir. Dünya nüfusu gittikçe hız kazanarak çoğalmaktadır. Kentsel nüfus artış oranı, dünya nüfusunun artış oranından daha fazladır. Büyük kentlerde yaşayanların kentli nüfus içindeki payı sürekli olarak artmaktadır. Türkiye’deki değişim doğrultuları dünya nüfusunun eğilimleri ile karşılaştırılacak olursa, kırsal/kentsel ayrımı için kullanılan ölçeklerin farklı olmasına karşın, Türkiye’deki eğilimlerin dünya nüfusundaki eğilimleri izlediği sonucuna varılabilir. Türkiye’de olduğu gibi dünyada da, kırsal nüfusun oran olarak gerilemesine karşılık mutlak değer olarak artışı devam etmektedir.¹⁸

Tütengil, okuma yazma oranının ise, kentlere kıyasla köylerde ve erkeklerle kıyasla kadınlarda daha düşük olduğunu belirtmiştir. Yerleşme ve cinsiyet etkenlerine

¹⁶ A.g.e., s. 49-50.

¹⁷ A.g.e., s. 44.

¹⁸ A.g.e., s. 18.

bağlı olarak, köy yerleşmesinde kadın en düşük okur-yazar oranını verirken, kent yerleşmesinde erkek en yüksek okur-yazar oranına ulaşmaktadır.¹⁹ Tütengil, meslekî konumun cinsiyete göre dağılımından söz etmiştir. Kırsal yerleşmelerde kadınlar, kentsel yerleşmelerdeki kadınlara kıyasla iktisadî faaliyet içinde daha büyük bir oranla yer almaktadır. Meslekteki yeri ücretli durumunda bulunanlar, gerek kadın gerek erkek nüfus için, kentsel yerleşmelerde açık bir farklılık göstermektedir. Bu durum ücretli sayısını etkileyen sanayi ve hizmet kesimlerinin kentsel yerleşmelerde daha yaygın ve yoğun olmasının bir sonucudur. İşveren statüsünde bulunanlar da, kentsel yerleşmelerde daha fazladır. Kendi hesabına çalışanlar, serbest meslek ve aile işletmesi niteliğindeki grup, erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da faal nüfus içinde yer alanların sayısı kırsal Türkiye’de daha yüksektir. Aile işinde ücretsiz çalışmalar kırsal yerleşmelerin en dikkate değer özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ataerkil aile ve bu aileye bağlı işletme organizasyonu, kırsal yerleşmelerde kadınların büyük çoğunluğunun içinde yer aldığı aile işi görünüşündedir. Kırsal yerleşme ile eş anlamlı olan tarımsal çalışmalar, kadının geniş ölçüde katıldığı bir üretim alanı olmaktadır.²⁰

Tütengil, bu noktada, tarım kesimindeki işgücünün özelliklerine değinmiştir. Tarım kesiminin özelliklerine ve hızlı nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan gizli işsizlik, kış aylarında kırsal yerleşmelerde çalışma hayatının çok sınırlı bir biçimde oluşuna bağlı işgücü potansiyeli açısından bazı önerilerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Tarım kesiminde en aktif mevsimde bile işgücü fazlası mevcuttur. Tarımda makineleşmenin işgücüne talebi azaltması ve tarıma açılacak alanların tehlikeli bir biçimde sınırının aşılması bulunması kırsal alanlarda gizli işsizliği çoğaltmakla kalmamakta, kentlerde açık işsizliğe de neden olmaktadır. Köylerde her yıl çalışma çağına giren kişiler artmaktadır. Bu artan insan gücü Türkiye’nin geleneksel tarımına hiçbir avantaj sağlamamaktadır.²¹ Tütengil, bu bilgilerden yola çıkarak kırsal yapıda yaşanan sorunlara işaret etmiştir.

¹⁹ A.g.e., s. 45.

²⁰ A.g.e., s. 48.

²¹ A.g.e., s. 144-145.

3.3. Kırsal Yapı Sorunlarına Bakışı

Tütengil, kırsal yerleşmeden doğan sakıncalardan bahsetmiştir. Kırsal nüfusumuzun, büyük nüfus grupları içinde toplanma eğilimine karşın, çok sayıda kırsal yerleşmenin geniş bir yüzey üzerinde dağılmasından doğan sakıncalar devam etmektedir. Köy yönetimi bakımından ayrı bir yeri olan nüfusu 150'nin altında kalan kırsal yerleşmelerin olduğu kadar, kırsal alanlara kamu hizmeti götürme açısından nüfusu elverişli bulunmayan yerleşme birimleri de kendileriyle birlikte birtakım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel olayların oluşturduğu ve giderek ekonomik, sosyal ve fiziksel faktörlerle biçimlenen ve çok sayıda birimlerden meydana gelen dağınık kırsal yerleşme dokusu, gerek köy kalkınmasını, gerek millî kalkınma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Yerleşme birimlerinin çokluğu ve dağınıklığı, bu yörelere merkezden götürülen hizmetlerin ve ortak mahallî ihtiyaçlardan olan yol, içme suyu, elektrik ve benzeri hizmetlerin yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Belediyeler, İl özel idareleri ve köy idareleri, kaynakların yetersizliği nedeniyle, kanunlarla belirlenmiş olan görevlerini gereği gibi yerine getirememektedirler. Ayrıca, kırsal yerleşme dokusunun niteliği, merkezi idare tarafından bu yörelere götürülen hizmetlerin kapsam ve sınırını gereksiz şekilde genişletmekte, maliyeti artırmakta, hizmetten tüm kırsal nüfusun yararlanmasını sınırlamakta; sonuç olarak toplumda bu yörelere götürülen hizmetlerin etkenliği azalmaktadır. Tüm bunlar, kırsal yerleşmeden doğan başlıca sakıncalar arasındadır.²²

Kırsal alanda hızlı nüfus artışı ve mevcut kanunlar, bir yandan tarımsal işletmelerin parçalanmasına yol açmakta, diğer yandan bu işletmelerin orta ve büyük işletmeler etrafında toplandığı görülmektedir. 1950-1970 yılları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, tarım kesiminde işletmelerin yoğunlaşması hareketine paralel olarak toprak parça sayısının da azaldığı izlenmektedir. Tarım topraklarının işletme büyüklüğüne göre dengesiz dağılımının yanı sıra kırsal Türkiye'nin önemli sosyo-ekonomik sorunlarından biri de topraksız çiftçiler sorunudur. Tütengil, aynı zamanda kırsal alanlarda kişi ya da ailelere ait köylerin olup olmadığını incelemiştir. O,

²² A.g.e., s. 20-21.

konunun toplumumuzun bazı yörelerinde feodal ilişkilerin en somut ve çarpıcı yanını yansıttığını ifade etmiştir.²³

Tütengil'e göre, köyün sosyal yapı sorunları, insan ve tabiattan kaynaklanmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiştir. İnsanla yakından ilgili sorunların başında hızlı nüfus artışı, gizli işsizlik ve köyden kente göç gelmektedir. Köylü insanın eğitim ve sağlık sorunları da önemli konular olarak ön plana çıkmaktadır. Tabiatla ilgili sorunların başında ise, toprakların mülkiyeti, tarıma elverişli alanların durumu, tarımda makineleşmenin ve gelişen ulaştırmanın sonuçları ilgi çekmektedir.²⁴

Tütengil, tarımda makineleşmenin ortaya çıkardığı, sosyal ve ekonomik sorunları açıklamıştır. Tarımda makineleşme, teknik ve ekonomik sorunların yanı sıra sosyal sorunlar da getirmiştir. Tarımda makineleşme, bir yandan tarım tekniğini etkilerken, bir yandan da tarla tarımında yapısal değişmelere yol açmıştır. Tütengil, makineli tarımın personel, işletme ve onarıma ilişkin sorunlarının yanı sıra, getirdiği ekonomik ve sosyal sorunları şu şekilde özetlemiştir: "Tarımsal ürünlerin hacminde dikkate değer artışlar olmuştur. Bunun nedeni işlenen arazinin genişlemesi, buna bağlı olarak ekim alanlarının da artış göstermesidir. Dönüm başına verim artışının yanı sıra, başat ve harmandaki kayıplarda da eksilme gözlenmektedir. Traktöre bağlı olarak işletmelerde büyüme ve mülkiyette büyüme ortaya çıkmaktadır. Başkalarının arazisini ücret karşılığı işleme de, makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ve bölgelere göre değişen bir olaydır. Tarımsal üretimin pazara yönelmesi, ulaştırma ve taşıt aracı konusuna da yansımaktan geri kalmamıştır. Makineleşme döneminde arazinin kirası ve satış değeri artmış, buna karşılık üretim maliyetinde düşmeler olmuştur. Tarımda makineleşmenin doğurduğu sosyal sorunlar özellikle, çiftçi ailesi ve ortakçılar, köy-kent ilişkileri ve köy yaşayışındaki etkiler çevresinde toplanmaktadır. Tarımda makineleşme, köy nüfusuna bir hareketlilik getirmiş, başka köylerden bu köylere yerleşmek için gelenlerin yanı sıra, kent ve kasabalara göç edenler de olmuştur."²⁵ Tütengil, köy ve kent arasındaki farklılıklar sonucunda kırsal alanlarda birçok sorunun ortaya çıktığını

²³ A.g.e., s. 98-100.

²⁴ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Türkiye'de Köy Sorunu**, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969, s. 56.

²⁵ TÛTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, s. 133-134.

ifade etmiştir. Kırsal yapıda meydana gelen bu sorunlar, köydeki insanların kente doğru göç etmesine sebep olmuştur.

3.4. Köyden Kente Göç Konusuna İlişkin Fikirleri

Tütengil, köyden kente doğru yaşanan göçten söz etmiştir. Tütengil, toplum hayatımızın ilgi çekici yanlarından birinin köylülerin kent karşısındaki davranışlarında ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu davranış üzerine eğilmeden Türkiye'nin sorunları hakkında doğru bir teşhise varmak mümkün değildir. Ana çizgileriyle, genç ve yaşlı köylülerin kent karşısındaki farklı davranışlarını tespit etmek, değişik etkilerle meydana gelse de varlıklı ve yoksun köylülerin kente göç etmeleri olayını incelemek gerekmektedir. Geleneklere sıkıca bağlı ve kanaatkâr olan yaşlılar, alışlagelmiş köy hayatından şikâyetçi değildirler. Gençler için durum farklıdır. Ulaştırma kolaylıkları, basın ve yayın araçları, özellikle sinema köylü gençlerde şehirli yaşayışına karşı bir heves meydana getirmektedir. Askerlik hizmeti sırasında tanımak fırsatını buldukları değişik bölgeler ve şehirler, şehirli insanın sezebildikleri iç dünyası ve rahat hayatı onlarda da şehirde yaşamak isteğini uyandırmaktadır. Bu istek, onları köye bağlayan bağların zayıflaması ve köyün geçim şartlarının kötüleşmesi ölçüsünde kente yönelen göçleri harekete geçirmektedir.²⁶

Tütengil, Sanayi Devrimi ile birlikte Batı Avrupa ülkelerinde şehirleşme hareketlerinin, başka bir ifadeyle köyden kente göçlerin, günümüzde az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri halini aldığını söylemiştir. 20. yüzyılın başından bu yana az gelişmiş ülkelerde, kendine özgü görünüşleriyle bir şehirleşme hareketi devam etmektedir. Tütengil, Türkiye'nin de içinde bulunduğu az gelişmiş ülkelerdeki genel görünüşe işaret etmiştir.²⁷ İnsanlığın ilk hayatında ilk çalışma biçiminin tarım ve ilk yerleşme düzeninin de köy oluşu, şehirlerin kuruluş ve gelişmesi ile köy arasında bağlar kurulmasını zorunlu kılmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ticaret ve sanayi ile ikiz olan kenti besleyen insan kaynağının köyden, başka bir ifadeyle tarım alanlarından geldiği görülmektedir. Bu nedenle, köyden kente göç konusu, özellikle böyle bir

²⁶ TÛTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 30-31.

²⁷ TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleri", *Sosyoloji Konferansları* (iç.), Sayı: 2, 1961, s. 88.

durumun sorunlarıyla karşı karşıya bulunan az gelişmiş ülkeler için önem kazanmaktadır.²⁸

Tütengil'e göre, köyden kente göç 1975 Türkiye'si için de önemli bir olaydır. Köyün iticiliğinin ağır bastığı, imkânlar ve umutlar dünyasını simgeleyen kentin çekiciliğinin de yer aldığı köyden kente göç, bir geçiş döneminin bunalımlarını yaşayan 1975 Türkiye'sini bütün boyutlarıyla gözler önüne seren, çok yönlü bir olaydır.²⁹ Köyden kente göç olayı, genellikle köyün iticiliği ve kentin çekiciliği tarafından etkilenmektedir. Genel eğilim, kentte bir iş bulduktan ve bir yerleşim yeri edindikten sonra kente yerleşmektir. Ailenin genç bireyleri için özlenen mutlu bir gelecek, başta eğitim ve öğretim imkânı olmak üzere ancak kente yerleşmekle gerçekleştirilebilir. Köy hayatından kent hayatına geçiş sosyal, psikolojik ve fiziki bakımdan uyma güçlüklerini ortaya çıkarmaktadır. Tarım faaliyetinin ve tabiat şartlarının etkilediği bir ortamdaki akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin, karşılıklı yardım ve dayanışmanın yerini ölçülü zamanların düzenlediği bir iş hayatı ile menfaatlerin yön verdiği beşerî ilişkiler alır. Alışılmış düzeni sürdürebilmek için belli işlerde ve yerlerde çalışıp oturma eğilimi bu yüzden ortaya çıkmaktadır.³⁰

Tütengil, köyden kente göçün sebeplerini nüfus artışı ve tarımda yapılan toprakların durumu çerçevesinde incelemiştir. Köy ve kentteki nüfus artışlarını ortaya koyan kıyaslamalı istatistikler mevcut değildir. Fakat kentlerde nüfusun Türkiye ortalamasından daha fazla bir şekilde artmakta olduğunu istatistikler göstermektedir. Diğer yandan, köylerde doğumların ve nüfus artışının şehirlerden daha fazla olduğu da bilinmektedir. Gittikçe artan nüfus artışı, önem kazanan iç göçler, köy ve kent nüfus oranlarını hızla değiştirmiştir.³¹

Tütengil'e göre, köyden kente göçler mevsimlik, orta süreli geçici ve daimi göçler şeklinde üç kategoride incelenebilir. Bu üç durumda ortaya çıkan sonuçlar şunlardır: Mesken (yerleşim) sorunu, ailenin yapısında meydana gelen değişimler ve sosyo-ekonomik durumlardır. Bir arada ve üst üste barınılan evlerin yanı sıra gecekondular büyük şehirlerde yaygınlaşmaktadır. Büyük şehirlerimizin en önemli

²⁸ TÜTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 99.

²⁹ TÜTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, s. 167.

³⁰ TÜTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 100-101.

³¹ *A.g.e.*, s. 31-32.

sorunu olan gecekondular, çok yönlü meseleleri kuşatmaktadır. Kente göçle birlikte geniş aile parçalanmakta, bekârlık tercihinin yanı sıra çekirdek aile ortaya çıkmaktadır. Geçici göçlerle köyle mülkiyet bağının devamı süresince poligaminin yani çok eşliliğin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Kent yaşamı, kadının aile içindeki yerini erkekle eşit olmaya doğru zorlarsa da, “geçiş ailesi”, ne tam anlamıyla “köylü” kalabilmekle ne de “şehirli” olabilmektedir. Büyük işgücü talebini fazlasıyla aşan vasıfsız işçi kütleleri önce işsizliğe sebep olmakta, gezici satıcılar ortaya çıkmakta ve suçluluk baş göstermektedir. Özellikle, ailenin ve toplumun kontrolünün azalması sonucunda çocuk suçluluğu önem kazanmaktadır.³² Büyük şehirlerde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde karşılaşılan düzensizlikler ve güçlükler, iş kollarındaki yüksek işçi kaybı da köyden kente göçün sonuçları arasındadır.³³

Tütengil, köyden kente göç olayının sosyal ve iktisadî yönleri belirginlik kazandıkça çarelerinin çoğaldığını söylemiştir. Köyden kente göçle gizli işsizlik açık işsizlik hâline dönüşmektedir. İşgücü arzı ile işgücü talebine arasında bir denge kurulmadan çıkmazlar aşılamaz. Bir yandan tarım kesiminde verimi artıracak tedbirlere başvurmak, diğer yandan sanayi kesiminde yatırımları çoğaltmak, iki temel çalışma gibi görünmektedir. Tarımda verimi artırma çabaları toplumsal yapıdan gelen güçlüklerle karşılaşırken, sanayi kesimindeki yatırımlar da fedakârlıklar beklemektedir. Bunun yanı sıra nüfusun artış hızını azaltıcı tedbirleri de ele almak gerekmektedir. Aksi durumda, gerçeklere sırt çevirerek günü gün etmek, gelecekte ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmemizi önlemeye engel olamayacaktır.³⁴

Tütengil, mevsimlik göçlere bağlı köylü işçi tipinden sonra, köyden kente göç olayının, geçiş dönemi sona erince yeni bir toplumu ön plâna çıkardığını belirtmiştir. Tütengil, yeni toplumun yaratacağı durumu şu sözlerle dile getirmiştir: “Toplumsal tarihimizde ilk kez, nüfusumuzun çoğunluğu ‘köy’ yerleşmeleri yerine ‘kent’ yerleşmelerinde oturacaktır. Sanayi ve hizmet kesiminde çalışanların oranı büyük bir artış gösterecektir. Lâik düşünce, rasyonel dünya görüşü, işbölümü ve uzmanlaşma, yatay ve dikey örgütlenme bizim toplumumuzun da temel öğeleri olacaktır. Kırsal yerleşmelerde yeni bir düzenleme ve iş organizasyonu zorunlu hâle gelecektir. Artan

³² TÛTENGİL, “Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleeri”, s. 97-98.

³³ A.g.m., s. 98.

³⁴ TÛTENGİL, *Türkiye’de Köy Sorunu*, s. 36-37.

sosyal refah ve dengeli dağılım, bölgeler arası dengesizlikle kırsal/kent yerleşmelerindeki nitelik farklarını nicelik farkları haline getirecektir. Demokratik yönetimin koşulları yaratılmış bulunacaktır. Toplumumuz başka toplumlara öykünme dönemini geride bırakarak, yeniden yaratıcı ve yapıcı olma niteliklerini kazanacaktır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşaması tamamlanacak, devlet-yurttaş ilişkilerinde sevgi egemen olacaktır.”³⁵

Tütengil, yeni toplumun oluşması veya köyden kente göç etmekle sorunların çözülmediğini, iş hayatındaki durgunluk ve geniş ölçüde yatırımlara girişilememesinin, “yağmurdan kaçarken doluya tutulma” durumunu ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Bu çerçevede Tütengil, köy sorunları karşısında ortaya atılan çözüm önerilerine değinmiştir. Öne sürülen bütün çareler, köy ile kent arasında bir denge kurmaya yönelmektedir. Başka bir ifadeyle, toplum hayatımızın bu iki ucu arasında birtakım köprüler kurmak söz konusudur. Çareleri etkili bir hâle getirebilmek için topluca gerçekleştirilmeleri gerekmektedir. Böylece, çeşitli kesimlerde, birbirini tamamlayan ve destekleyen çalışmalara girişilmiş olmalıdır. Tek taraflı, yalnız köye veya kentteki sorunlara yönelmiş çalışmaların başarısızlığa uğraması önlenemez.³⁶

Tütengil, köyden kente göçün karşı konulacak bir hareket değil, düzenlenecek ve yön verilecek bir hareket olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, bölge planlaması, akıl ve bilim yolu ile olaya müdahalenin bir aracı olarak karşımızda durmaktadır. Köyden kente göçü engellemek için yapılacak şey, ne tür sosyal ve iktisadî sebeplere bağlı olarak meydana gelirse gelsin bu göçü önlemeye çalışmak değil, düzenlemek ve kontrol altına almaktır. Köyden kente göçün sebeplerini ve ortaya çıkardığı sorunları yakından bilip, köyden gelenlerden gerçek kentliler yaratmanın yöntemlerini ele almaktan başka çare yoktur. Köyden kente göçenler kadar kentli sayısını artırabileceğimiz gün, millet olarak bizi iyi yarınlara götüren bir yol üzerinde bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Devletin, konu ile yakından ilgili unsurları bir araya getirerek sorunları plânlaması gerekmektedir. Sorunlar bilindikten sonra, karşılaşılan sorunları çözerek baş etmek mümkündür.³⁷

Toplumumuzun büyük oluşumunu somutlaştıran “kentleşme” kırsal etkenlerden kaynaklanmaktadır. Geçiş döneminin bunalımları içinde kentleşmenin de olumsuz

³⁵ TÜTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, s. 167-168.

³⁶ TÜTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 33-34.

³⁷ *A.g.e.*, s. 25.

yanları vardır. Kentleşmeden doğan sakıncalar, en sağlıklı biçimde, yine kentleşme ile ortadan kaldırılabılır. Toplumumuzun iç dinamiklerince yaratılan olayları düzenlemek, yönlendirmek ve sakıncalarını gidermek bizlere düşer. Köyden kente göçü, buna bağlı olarak kentleşme ve kentlileşme sürecini toplumumuza aydınlık getiren bir umut ışığı saymak gerekir.³⁸ Tütengil, köyden kente göçün sebepleri ve sonuçları üzerinde dururken, göçün önlenemeyeceğini, düzenlenip kontrol altına alınabileceğini belirtmiştir. Tütengil, göçün sebep olduğu sosyal değişimleri araştırmış ve atılacak adımlarda değişimin önemine vurgu yapmıştır.

3.5. Toplumsal Değişmeye İlişkin Fikirleri

Tütengil, köyden kente göç konusunu değerlendirdikten sonra, umut ışığına giden yolda köylerde meydana gelen sosyal değişimlere değinmiştir. Tütengil, değişmeyi toplumsal yapıdan hareketle ele almış ve sosyal değişme konusuna önem vermiştir. Değişme, bir durumdan farklı bir duruma geçiştir. Toplumsal değişme ise bir toplumun yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümlerdir. “Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişimlerdir.”³⁹ Her toplum için değişme kaçınılmazdır. Toplumsal değişme, az veya çok tüm toplumlarda görülmektedir. Fakat toplumların değişme hızı aynı değildir. Sosyal değişme, toplumların yapısına özgü olarak izlenilen bir değişmedir. Toplumun yapısı denilince, kültürel yapı özellikleri olarak kabul edilebilecek olan nüfus (miktarı, bileşimi, dağılımı ve diğer nicelik ve nitelik yanlarıyla) ve sosyal tabakalaşma akla gelmektedir. Değişme, toplumun yapısını oluşturan nüfusun nicelik ve niteliğinde, sosyal tabakalaşma ve yerleşme şekillerinde görülebilir.⁴⁰

Tütengil’e göre, sosyal değişme, toplumlarda karşılaştığımız çeşitli değişiklikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Genel olarak sosyal değişimin soyutlanmış topluluklarda daha yavaş olduğu, yeni bir tekniğin veya aletin kabulü ve bunlara bağlı olan bir kültürün de benimsenip yaygın hale geldiği kabul edilmektedir.⁴¹ Tütengil, sosyal değişimlerin icatları hemen takip etmediğini söylemiştir. Bu durumun ise,

³⁸ TÛTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 168.

³⁹ KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, 1985, s. 55.

⁴⁰ KORKMAZ, Abdullah; **Değişme ve Farklılaşma**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s. 31.

⁴¹ TÛTENGİL, Cavit Orhan; “Türkiye’de İctimai Değişmeler ve Yol”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 1, 1960, s. 22.

icatların zamana ihtiyaç göstermesinden değil, kırılması gereken karşı koymalardan kaynaklandığını belirtmiştir. Çünkü mevcut sosyal hayatı yeterli bulanların, değişmeye karşı koyma girişiminde buldukları bilinmektedir.⁴²

Tütengil, Tanzimat'tan bu yana hızlı sosyal değişmeler içinde bulunan Türkiye'de bu konunun derinlemesine ele alınmadığını ifade etmiştir. Ona göre, bunun nedeni, sosyal bilimlerde objektif olma gücü kadar bilim adamlarının politikaya çok meyilli olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün kesin olarak “kapalı” bir topluluktan söz edilemez. Türkiye'deki her topluluk az çok “açık” olarak toplum bütününe içindedir. Gerçek olan, yollar ile açıklık yani kapalılığın dışına çıkmak, açıklıkla da sosyal değişmelerin yaygınlık alanı ve hızı arasında birtakım ilişkilerin bulunmakta oluşudur.⁴³

Tütengil, toplumsal değişmeyi “yol” kavramından hareketle değerlendirmeye çalışmıştır. Ulaşımda meydana gelen değişimin toplumu bir bütün olarak etkilediğini ve farklı alanlara yönlendirdiğini belirtmiştir. Tütengil, sosyal hayatın her türlü görünüşleri ile yollar arasındaki ilişkinin genişliğine bakarak, sosyal değişme ile yol arasındaki ilişkiyi araştırmanın, toplumumuzu yakından tanıyabilmek için gerekli olduğunu izah etmiştir. Tütengil, sosyal değişme ile yol arasındaki ilişkiyi açıklamak için, Behice Boran'ın araştırmasından yararlanmış ve dağ köyleri ile ova köyleri arasındaki farkı şu şekilde aktarmıştır: “İki köy arasındaki farkın incelenmesinden çıkan sonuç, dağ köylerinin yolsuzluk ve taşıt vasıtalarının eksikliği sebebiyle kasabadan ve oradan gelecek etkilerden uzak tutulması, ova köylerinde ise gerek nüfus hareketlerinin gerekse sosyal değişmenin çok daha hızlı olduğudur. Dağ köylerinde, dışarı ile ilişkileri engelleyen taşıt zorluğu yalnız geçim için üretime yer verirken, ova köylerinde kâr için üretim yapılmakta, ova köylüleri her gün kasabaya gidip gelirken, dağ köylerinde kasabayı görmeyenler bulunmaktadır. Sonuç olarak, dağ köyü ova köyünden çok daha az hareketli ve dışarıya karşı kapalı bir durumdadır.”⁴⁴ Köy topluluklarının tek bir biçimde değişmediğine, erkeklerin kadınlardan, varlıklı köylülerin yoksullardan daha çok sosyal değişmeye yatkın olduğuna işaret eden Boran, iki çeşit köy topluluğunda tespit ettiği sosyal değişmeleri bu şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁵

⁴² A.g.m.

⁴³ A.g.m., s. 24.

⁴⁴ Behice Boran'dan aktaran; TÛTENGİL, “Türkiye'de İctimaî Değişmeler Ve Yol”, s. 23-24.

⁴⁵ TÛTENGİL, “Türkiye'de İctimaî Değişmeler Ve Yol”, s. 24.

Tütengil, Türkiye’de motorlu taşıtların yaygınlık kazanmasıyla birlikte seyahat kolaylığının sağlandığını ve değişimi beraberinde getirdiğini şu şekilde açıklamıştır: “motorlu taşıtlar yalnız seyahat kolaylığı sağlamakla kalmamakta, yeni bir zaman ve mekân anlayışı da getirmektedir. Demir ve kara yolu üzerindeki köy ve kasabalarda taşıtların günün belirli saatlerinde hareket ettiği yerlerde ‘alaturka’ saat unutulmakta, gazetelerin havadisleri yayma hızı da Türkiye’yi ve dünyayı küçültmede radyonun yanında rol oynamaktadır.”⁴⁶ Ona göre, yeni taşıtlar yol boylarından başlayarak “zaman ve mesafe kavramlarını değiştirmekle” ve “eski saatin unutulmasına” yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda artan hız ve kısalan mesafe insanların hareket sahasını genişletmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da insanlar arasındaki temas yoğunluk kazanmakta, halk fikrinin doğması, bilgi, görgü ve tecrübelerin daha geniş bir saha içinde yayılması mümkün olabilmektedir. Sonuç olarak, yollar ağı iktisadi ve sosyal bütünleşmede büyük bir rol oynamakta, tek bir Türkiye’ye gidişin temel taşlarından birini temsil etmektedir.⁴⁷

Tütengil, iktisadî ve teknik bakımdan çevre köylerinin hayatında meydana gelen değişimleri ise şu sözlerle ifade etmiştir: “Traktör ve ona bağlı olarak tarım aletlerinin köylere girdiği görülmektedir. Bazı köylerde orman kaçakçılığı yerine tarıma rağbet edilmekte, bazı orman köylerinde ise, çok gelir sağlamak isteği orman tahriplerini çoğaltmıştır. Her türlü topraktan en iyi şekilde faydalanma yolları aranmakta, toprak üstü ve toprak altı servetleri değerlendirilmektedir. Yollar, mahsullerin pazarlara taşınmasını kolaylaştırmakta, şehir ve kasabalarla teması çoğaltmaktadır. Yeni yapılar, gerek kullanılan malzeme gerekse biçim bakımından köyün eski yapılarından açık bir şekilde ayrılmaktadır. Köylerdeki radyo sayısı artmış, köylü gazetelerinin yanı sıra günlük gazeteler de görülmeye başlamıştır. Evlerin dışı ile birlikte içinde de değişimler göze çarpmaktadır. Karyola yere serilen yatağın yerini almakta, evlere halı ve koltuk girmektedir. Masada yemek yiyenler, porselen tabak, madeni kaşık ve çatal kullananlar vardır. Fakat bunlar çoğu zaman misafir gelince ortaya çıkmaktadır.”⁴⁸

Tütengil, bu çerçevede, ulaşımda meydana gelen değişimlerin yanı sıra sosyal hayat ve aile içerisinde meydana gelen değişimlere değinmiştir. Tütengil, aile içinde

⁴⁶ A.g.m., s. 25.

⁴⁷ A.g.m., s. 27.

⁴⁸ A.g.m., s. 32-33.

çocuklarla anne-baba, küçük ve büyük kardeşler arasındaki ilişkilerde meydana gelen değişimleri şu şekilde açıklamıştır: “Önceleri annelerinin aracılığı ile sorunlarını babalarına duyuran çocuklar, şimdi doğrudan doğruya babaları ile konuşmakta, gerekirse fikirlerini savunmaktadırlar. Evlenen çocukların yeni bir ev açma girişimi, iktisadî ve psikolojik sebeplerle kuvvetlenmektedir. Aile içindeki yeri medeni kanunla güçlenen kadın genel olarak itibar kazanmakta, özgürlük sahası genişlemektedir. Kardeşler arasındaki yaşa dayanan hiyerarşi, yerini eğitime dayanan esnek bir sıralanmaya bırakmakta, artık herkes büyüğün de küçüğün de aynı haklara sahip olduğunu kavramaktadır. Genç kuşakların yaşlılara karşı saygısında da hissedilir bir azalma görülmektedir. Gençler arasındaki arkadaşlık anlayışı da bir değişim içindedir. Eskiden bütün dünyaları köyden ibaret olan gençlerin şimdi kasaba ve şehirdeki eğlence yerlerine gidip gelmeleri, menfaat duygusunun arkadaşlık duygusu ile çatışma halinde olduğu öne sürülmektedir. Dini terbiyede, söz dinleme ve saygıda, misafir ağırlama ve başkalarına yardım geleneğinde bir zayıflamadan söz edilmektedir.”⁴⁹

Tütengil, yaşanan bu değişimleri şu sebeplere bağlamıştır: “Ziraî ürünler ve yol imkânları, satın alma gücü şehirle teması artırmıştır. Köye gelip gidenler de çoğalmaktadır. Şehirliileri, memur ailelerini taklit etme arzusu, kısaca “asrileşme” bu temaslarla kuvvetlenmektedir. İlköğretimin yaygınlık kazanması, radyo yayınları, sinema, gazete ve kitaplar da bu değişimde pay almaktadırlar. İlköğretim çocuklara güven vermekte, geçim zorluğu başka sahalarda çalışmaya yol açmaktadır.”⁵⁰

Çağdaş toplumlarda tarım ve tarım kesiminin yeri bakımından değişimler ortaya çıkmaktadır. Bir yandan, yaygın tarımdan yoğun tarıma geçilmekte, insan ve hayvan gücünün yerini tarımda makineleşme almaktadır. Başka bir ifadeyle, sanayi kesiminin yöntemleri tarım kesiminde de uygulama olanakları bulmaktadır. Diğer yandan da, insanlığın gelişmesinde toprağa ve yerleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan tarım uygarlığı, sanayi uygarlığına basamak ve destek olduktan sonra, çağdaş gelişmiş toplumlarda “üçüncü kesim uygarlığı” denilen hizmet kesiminin devamını sağlamak için, az insan

⁴⁹ A.g.m., s. 31-32.

⁵⁰ A.g.m., s. 32.

gücüyle üstün verimlilik görevini yüklenmektedir. Yani, tarımsal faaliyet önemini korurken, yapı ve işleyiş bakımından değişikliklere uğramaktadır.⁵¹

Tütengil, toplumsal değişimin toplumun bütün kesimlerinde aynı yönde olmadığını ifade etmiştir. “Toplumsal değişme, toplumun değişmeye ve yenileşmeye daha yatkın kesimlerinde olur. Değişmeye uğrayan toplum kesimlerinin yanında, değişmeye ayak uyduramayan, hazırlıksız kesimler de vardır. Toplum açısından tarım toplumundan sanayi toplumuna, yerleşme açısından kırsal yerleşmelerden kentsel yerleşmelere, sosyal yapı açısından biçim kazanmamış iki katlı sosyal yapıdan çok katlı ve tabakalı sosyal sınıf yapısına, dinsel açıdan teokratik toplumdaki lâik topluma, toplumsal eşitlik açısından yapısal eşitlik ve özgürlükten gerçek bir eşitlik ve özgürlüğe, toplumsal ilişkiler açısından içe dönük ve görece kapalı bir toplumdaki, dışa dönük ve açık bir topluma, toplumsal yaşam açısından ulaştırmasız-habersiz-örgütsüz ve birbirinden kopuk bir yaşantıdan, toplumsal bütünleşmeye ve örgütlenmeye dayalı bir topluma, yönetim açısından padişahların, kişilerin ve dar çıkar çevrelerinin buyruğundan, halkın hükümdarlığına, yani genel seçim mekanizmasına dayalı demokratik bir topluma, düşünce sistemi açısından kaderci, gelenekçi toplumdaki akılcı, yenilikçi ve sosyal özelemlerle dolu bir topluma geçişler vardır.”⁵²

Tütengil’e göre, söz konusu değişimler, küçük bir yurt parçasıyla ilgili olsa da bazı gelişmeleri ortaya koymaktadır. Yüzyıllardır kendi içine kapalı kalmış köylerimizin yakın çevreden başlayarak dış dünyaya açıldığı, açık toplum olmaya yöneldiği ve köy-kent ayrımındaki keskinliğin yumuşamaya başladığı düşünülmektedir. Değişik özellikleri olan başka yurt köşelerinden alınacak kesitlerle köy hayatındaki değişimlerin ana çizgilerini tespit etmek kolaylaşacaktır.⁵³ Tütengil, sosyal değişim sonucunda yeni bir toplum yapısının ortaya çıktığını ve yeni toplumun Türkiye’nin sosyal yapısında da kendisini gösterdiğini belirtmiştir.

3.6. Türkiye’nin Kırsal Yapısı Hakkındaki Görüşleri

Tütengil, tüm bu bilgiler ışığında kırsal yapı ve köy konularının Türkiye’deki görünümünü değerlendirmiştir. Tütengil, 1975 Türkiye’sinin kırsal kesimini ele alıp

⁵¹ TÜTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 11.

⁵² TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Memleket Saat Ayarı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 147-148

⁵³ TÜTENGİL, **Türkiye’de Köy Sorunu**, s. 18.

incelemiştir. Tütengil'in amacı, geçiş döneminin sarsıntılarını ve bunalımlarını yaşayan toplumumuzun kırsal yapısını ön plana çıkarmaktır. Tütengil, çok geniş bir konuyu sınırlı bir çerçeve içinde ele almıştır. Tütengil, Türkiye'nin kırsal yapısı ve sorunlarını değerlendirirken, öncelikle yapı ve işleyiş özelliklerini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Tütengil, kırsal yapı sorunlarını incelerken sorular sormuş ve bu sorulara cevaplar aramıştır. Toplum sorunlarına ilişkin öneriler ve çözümler sunmuştur. Sosyo-ekonomik ve kültürel değişmeler üzerinde durmuştur.⁵⁴

Tütengil'e göre, Türkiye'nin oluşumu ve gelişimi içinde köy sorunu üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Türkiye'nin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorununun doğrudan veya dolaylı olarak köye bağlı olduğu görülmektedir.⁵⁵ Türkiye, hayatımızın her alanında, köyde ve kentte, toplumsal değişmelerin genişliği ve çeşitliliği bakımından dikkate değer bir görünüş içindedir. Bu değişmeler toplum hayatımızda olduğu kadar onun yapıcı öğelerinden biri olan kendi yaşayışımızda da görülmektedir. Davranışlarımız, zevkimiz, ülkülerimiz, yaşama tarzımız, birey ve toplum olarak bağlı olduğumuz değerler bir oluş içinde bulunmaktadır. Toplum hayatımızın çeşitli kaynaşmaları, kuşaklar arası gerginlikler, yeni özlemler ve atılımlar, ileri geri gibi kelimelerle adlandırılan düşünce ayrılıkları, toplumsal değişmelerin farklı alanlardaki görünüşlerinden başka bir şey değildir.⁵⁶

Türkiye'nin çözüm bekleyen birçok sorunu vardır ve geçip giden zaman bu sorunların bazılarında çözüm yolu getireceğine önceki sorunlara yenilerini katmaktadır. Olaylar fikirlerin önünde gitmekte, ört-bas edilip yanlış biçimde yorumlanmaları başka bir yerden patlak vermelerini önleyememektedir. Bu durumda akıl, bilim ve sağduyuyu kullanarak doğru çözüm yolları üzerinde durulması gerekmektedir.⁵⁷ Tütengil'e göre, bilerek veya bilmeyerek yanlış teşhislere dayandırılan, temeldeki sebebe inmek yerine uydurma görünüşlerle zaman kaybedip güçleşen bir icraat kendi kuyusunu kazıyor demektir. Tek yanlı görüşleri baskı metotları ile kitleye yaymak tutumunun yerini, çağımızda çoklu görüşlerin ikna yolu ile taraftar kazanması almıştır. Bu görüşlerin sınırı

⁵⁴ TÜTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, s. 5.

⁵⁵ TÜTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 128.

⁵⁶ *A.g.e.*, s. 15-16.

⁵⁷ TÜTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, s. 107.

ise Anayasa tarafından çizilmiştir. Anayasanın sözüne ve özüne uygun düşen görüşlerin açıkça tartışılması ve çözüm yollarının özgürlük içinde araştırılması gereklidir.⁵⁸

Tütengil, Türkiye’de köy sorununu ele alırken Atatürk’ten yola çıkmıştır. Mustafa Kemal’in Türk köylüsünün durumu ve sorunlarına ilişkin görüşlerinden bahsetmiştir. Atatürk, köylü karşısında alınması gereken gerçek tutumu belirlemiş ve daha sonra izlenmesi gereken politikanın ilkelerini ortaya koymuştur. Tütengil, öncelikle Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? sorusuna cevap vermiştir. Türkiye’nin gerçek sahibi köylüdür. O hâlde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete lâyık olan köylüdür. Bugünün köylüsü zekidir, merhametlidir, namusludur, kanaatkârdır ve çalışkandır. Diğer yandan kendisine miras kalan alışkanlıkları ve çiftçilik usullerini değiştirmekte yavaştır. Daha yüksek bir hayat seviyesine ulaşabileceği günün doğabileceğinden haberdar değildir.⁵⁹

Tütengil, kırsal Türkiye’nin kalkındırılmasında göz önünde bulundurulması gereken ilkelerden bahsetmiştir. Kırsal Türkiye’nin kalkındırılması sorunu sadece nüfusumuzun büyük çoğunluğunun köylük yerlerde oturmasından kaynaklanmamaktadır. Köy ve köylü sorunları önemini toplumumuza kabul ettirmektedir. Kırsal alanlara yönelen çalışmaların etkenliğini azaltan değişik tutumlar zaman ve kaynak israfına yol açtığı gibi, olumlu sonuçlara ulaşılmasını da sınırlandırmıştır. Nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da köy ve köylünün toplumumuzun temelini teşkil etmekte oluşu, köy kalkınmasının bazı ilkeleri üzerinde durmayı zorunlu kılmaktadır.⁶⁰ Tütengil, kırsal Türkiye’nin kalkınmasını etkileyen ilkeleri şöyle sıralamıştır: “Köyü (kırsal yerleşmeleri) tanıma gereği, tek yanlı kalkındırma çabalarının yetersizliği, kırsal yerleşmeleri başlı başına bir birim olarak ele almanın yanıltıcılığı, köy kalkınmasının köy-kent ilişkileri bakımından ele alınması ve köyün kalkındırılmasında bütün etkenlerin birlikte ele alınması gereğidir.”⁶¹

Tütengil, Türkiye’de köy kalkınmasının en önemli sorununun, dayandığı felsefenin açık seçik olarak tespit edilmesi olduğunu vurgulamıştır. Çünkü amaç bilinmeden köy kalkınmasının yöntemini, aşamalarını ve kavradığı alanları tayin etmek

⁵⁸ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Temeldeki Çatlak**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 107-108.

⁵⁹ TÛTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 61-64.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 59.

⁶¹ **A.g.e.**

imkânsızdır. Kalkınma siyasetinin bir yönü olarak tarım kesimi ve ona bağlı olarak “köy ve köylü” konuları, genel kalkınma felsefemizin bir parçası olmaktadır. Köy-kent ikiliğini ortadan kaldırmak, köyü kentin nimetlerine kavuşturmak ve iki sosyal yapı arasındaki nitelik farkını bir derece farkı hâline getirmek, Türkiye’deki köy kalkınmasının başlıca amacıdır. Bu amacı gerçekleştirmek isterken, sanayileşmenin gerekli kılacağı ölçüde işgücünün köyden kente göçü, tarım kesiminde verimi arttırma tekniklerini ve işletme yöntemlerini ele alarak köyde yaşayanların hayat seviyesini yükseltme gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Köy kalkınmasının bugünkü köylü kentli nüfus oranını kentli lehine değiştirecek bir doğrultuda gelişmesini temenni etmek gerekir. Ayrıca, köyü, sosyal bütün içinde ele almak gerektiği gibi, köy kalkınmasının çeşitli sorunlarını da bütün hâlinde ele almak gerekmektedir. Her sorun, diğer sorunlarla ilişkilidir. Verimli sonuçlar alınabilmesi köy kalkınmasındaki bütün faktörlerin birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bütün faktörlerin birlikte ele alınması bir öncelik sırasını da gerekli kılar. Tarihî sebepler ve bölge özellikleri, bazı siyasî ve sosyal endişelerle faktörler arasında bir sıralama yapılmasını gerektirince, dengeli bir kalkınmanın usullerini bu zaruretle bağdaştırmak sorunu ortaya çıkacaktır. Öncelik tespitinde bölgesel özelliklere üstünlük tanıyarak bu güçlüğü yenme çareleri aranmalıdır.⁶²

Tütengil’e göre, Türkiye’de köy değil, köyler vardır. Köy gerçeğini bütünüyle ortaya koyabilmek için kırsal sorunların birbirlerini tamamlayan yöntemlerle incelenmesi gerekir. Konulara derinlemesine bir yaklaşım olan monografi yöntemi (teknîği) ile köylerin ve kırsal sorunların anlaşılmasının yanı sıra, ortak özellikleri sayılarla belirleyen istatistik yöntemi (teknîği) de köy gerçeğini tanımamızı kolaylaştırmaktadır. Böylece, nicelik ve nitelik yanlarına ağırlık veren iki çalışma türü kırsal sorunlara yaklaşmanın zorunlu koşuludur. Bir yandan zaman ve mekân içindeki karşılaştırmalar, bir yandan da geniş kapsamlı örneklemelere dayandırılan araştırmalar bu çalışmaları tamamlamalıdır. Cumhuriyet döneminde, köy gerçeğini bir yanından tutan çalışmaların yetersizliğini ortaya koyan çok sayıda örnek vardır. Devlet desteğinde olsa bile eğitim, topraklandırma, sulama vb. çalışmalar sayılabilir. Bakanlıkların birbirinden habersiz yürüttükleri çalışmalar da bu kategoriye girmektedir. Düştüğümüz yanılığardan biri de kırsal yerleşmeleri kendi başına buyruk bir birim olarak

⁶² TÜTENGİL, *Türkiye’de Köy Sorunu*, s. 43-44.

düşünmektir. Doğal ve toplumsal çevre içindeki dış görünümlere bakarak yapılan bu yanlış, sorunun bütün içinde düşünülmediğinin de açık bir belirtisidir. Yönetim basamakları arasında kendine özgü bir yeri bulunması, kırsal yerleşmelerin kendisini kavrayan toplumsal bütün dışında düşünülmesine neden olamaz. Sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkiler ağı içindeki çeşitli etkiler ve bağlar, yalın gibi görünen köy gerçeğini de karmaşık hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle, kırsal ve kentsel birbirine karışmaktadır.⁶³

Türkiye’de kırsal yapıyla ilgili ilk güçlük, köy hayatından kent hayatına geçişle başlamaktadır. Gelenek ve göreneklere düzenlediği, sosyal baskının her an kendini duyurduğu köy hayatı yerine, özgür düşüncenin, kanun ve düzen fikrinin öne çıktığı kent hayatına geçiş kolay olmamakta, uyum sorunu ortaya çıkmaktadır. Beslenme, barınma, konuşma ve bazı durumlarda dil, düşünce ve dünya görüşü uyum güçlüklerinin belli başlı sorunlarını göstermektedir. Türkiye’de köylü ve kentli yaşayışı arasındaki karşıtlık, ikiye bölünmüş olan köylülük ve kentlilik, uyum güçlüğü doğuran başlıca sebepler arasındadır. Bunun bir sonucu olarak, aynı çevreden gelenlerin rehberliği büyük bir değer kazanmakta, kentin belirli semtlerinde oturarak ortaklaşa iş kollarında bulunmak zorunluluğu kendini göstermektedir. Büyükşehirlerde gecekonduların kurulması sorunun en önemli yönünü gözler önüne sermektedir.⁶⁴

Tütengil, Türkiye’nin bütün içindeki yerini ve karşılıklı etkilerini göznetmeden kalkındırmanın imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Yerleşmelerin iki uç noktası olarak değil, toplumsal hayatın bütün öğelerinin nicelik ve nitelik olarak farklı görünüşlü, fakat birbirini tamamlaması gereken öğelerini bir arada düşünmek zorundayız. Türkiye gibi köy-kent çelişkinin büyük olduğu bir ülkede bu ilişkileri titizlikle kavramaya, hatta kurmaya çalışmak gerekmektedir. Bunun için, kırsal yerleşmeler yakın çevresiyle, ilişkili bulunduğu kentsel yerleşmelerle birlikte ele alınmalıdır. Ulaştırma ve haberleşme kolaylıklarının bu gerçeği somut bir biçimde ortaya koyduğu söylenebilir. Köyü toplumsal bütün içinde ele almak gerektiği gibi, köy kalkınmasının çeşitli sorunlarını da bütün halinde ele almak gerekmektedir. Verimli ve olumlu bir sonuç alınabilmesi, köy kalkınmasındaki bütün etkenlerin birlikte ele alınmasını zorunlu

⁶³ TÛTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, s. 59-60.

⁶⁴ TÛTENGİL, *Türkiye’de Köy Sorunu*, s. 23-24.

kılmaktadır. Bütün etkenlerin birlikte ele alınması, bölgesel özelliklerin gerekli kılacağı bir öncelik sırasını gözetmeyi gereksiz kılmaz. Tarihsel nedenler ve bölgesel özellikler, bazı toplumsal ve siyasal kaygılarla, etkenler arasında bir öncelik sıralaması yapılmasını gerektirince, dengeli bir kalkınmanın olanaklarını bu zorunlulukta bağdaştırmak sorunu ortaya çıkmaktadır.⁶⁵ Bu çerçevede Tütengil, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek amacıyla hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarının Türkiye bütünü içinde kırsal alanların sorunlarına eğildiğini belirtmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “köy kalkınması” ile eşanlamlı olarak kullanılan “toplum kalkınması” “Planlı dönem köycülük” denilen yeni yaklaşımın temeli olmuştur.⁶⁶

Tütengil, köy hayatının çözüm bekleyen sorunları karşısında bazı çevrelerin toplum kalkınmasına sığındıklarını ifade etmiştir. Tütengil, köy kalkınmasına yönelik her çalışmayı olumlu karşılamakla ve devlet-yurttaş işbirliğini başarı için temel saymakla birlikte, toplum kalkınması metodunun dayandığı felsefeyi zor şartlarla bağdaşır bulmamaktadır. Toplum kalkınması, halkın kendi sosyal, iktisadî ve kültürel şartlarını geliştirmek için giriştiği gönüllü çabaların, devletin bu alandaki çabası ile birleştirilmesi demektir. Tütengil, köy kalkınmasına yönelik her çalışmayı olumlu karşılamıştır. Devlet-yurttaş işbirliğini başarı için temel saymıştır. Fakat gönüllü çabalara bel bağlamayı yerinde bulmamıştır.⁶⁷

Tütengil’e göre, toplum kalkınması metodu karşısında olumlu ve olumsuz sayılacak iki farklı tutum söz konusudur. Olumlu taraf, köy kalkınmasına yönelik bir çalışma oluşu ve halka yönelik her çalışmada devlet-yurttaş işbirliğini başarı için temel şart saymasıdır. Olumsuz taraflardan ilki, gönüllü çalışmalara fazlasıyla bel bağlanmış oluşudur. Bölgeler ve köyler bakımından mevcut olan dengesizlikler, ihtiyaçlara öncelik tespitinin her zaman arzularla yerine getirilmeyeceği kanaati, merkezi bir yönetimin de işe karışmasını zorunlu saymaya götürmektedir. Yüzyılların ihmali, köylünün dünya görüşü ve davranışları yerine göre, kanun zorunu gerekli kılmaktadır. Olumsuz taraflardan ikincisi, toplum kalkınmasının dayandığı felsefedir. Az gelişmiş bir ülkenin köy sorunlarını liberal bir anlayışla çözmek, temel değişikliklere gitmeden yüzeyde kalan meseleleri geçici olarak çözmek veya çözdüğünü sanmak sorunların çözümü

⁶⁵ TÛTENGİL, *100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, s. 60.

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 89.

⁶⁷ TÛTENGİL, *Türkiye’de Köy Sorunu*, s. 79-81.

olmaktan çok uzaktır.⁶⁸ Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de girişilen çalışmalarda da toplum kalkınmasının başarı şansının sosyal adalete uygun köklü reformlara sıkıca bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, başarıya ulaşmada toprak reformunun özel bir yeri bulunmaktadır.⁶⁹

Tütengil, köy sorununun çözüm yerinin sadece köy ve tarım hayatında değil, sanayileşme ve şehirleşmede olduğunu söylemiştir. Her iki alandaki başarılar ise köklü tedbirleri ve milletçe paylaşılacak fedakârlıkları zorunlu kılmaktadır. Köye götürülen hizmetlerin maliyeti, çok sayıda yerleşme noktalarında elverişsiz bir nüfus kütlelerinin bulunması sebebiyle, hem yüksek hem de verimsizdir. Türkiye’de köyleri toplulaştırmak gerekmektedir. Kendi başına bırakılan, büyük şehirlere yöneldiği için yeni sorunlar ortaya çıkaran köyden kente göç hareketi bölge plancılığını zorunlu kılmaktadır. Tarımdaki nüfus fazlasını azaltıp yeni sanayi merkezlerinin elverişli yerlerde kurulması, güvenilir bir yoldur. Türkiye’de tarım alanlarında verimi artırıcı yöntem ve tekniklerin gereksiz kılacağı işgücünün başka alanlarda istihdam edilmesi, yani şehirleşme ve sanayileşme oranında Türkiye de gelişmiş ülkeler arasındaki yerini alabilir.⁷⁰

Tütengil’e göre, biz yoksul bir milletiz. Dar olan iktisadî kaynaklarımızı en verimli şekilde kullanmak, millî eğitim alanında da boynumuza borçtur. İmkân eşitliğini, yetenekli çocuklarımıza okuyup yükselme kolaylıklarını köye de götürerek Türkiye’nin geleceğinde sorumluluk alacak aydınları geniş bir çevreden seçip çıkarmak zorundayız. Yalnız sosyal adaleti gerçekleştirmek için değil, geleceğimizi güven altına almak için de bu bize kaçınılmaz görünmektedir.⁷¹ Yurdu miting alanlarında değil, çamurlu köy yollarında sevmek, vatan aşkını nutuk söyleyerek değil, taş üstüne taş koyarak ve Türkiye’nin kalkınmasında bir yer alarak gerçekleştirmek gerekir. Sorunlar bir kâbus gibi büyümeden, sorunlar üzerine eğilmeliyiz. Şartlarımız el verdiği ölçüde sorunlara katkıda bulunmalıyız.⁷² Köy çalışmalarında rol oynayan faktörlerin ince elenip sık dokunulduğunu söylemek yerine, bazı dış görünüşlerden ve köylünün

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 81-82.

⁶⁹ TÛTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 90.

⁷⁰ TÛTENGİL, **Türkiye’de Köy Sorunu**, s. 137-141.

⁷¹ TÛTENGİL, **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, s. 70.

⁷² TÛTENGİL, Cavit Orhan; “Türkiye’de Köy ve Aydınların Tutumu”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 17-18, 1962, s. 118.

ilgisinden hareket eden kıyaslamalardan güç aldığını belirtmek, gerçeğe daha uygun düşmektedir. Köylüyü işbirliğine, yapılan tesislerin işleyiş ve idaresine hazırlamak dışında gönüllü çabalara bel bağlamak, uykuyu devam ettirmek olur.⁷³ Köyün güçlüklerini çözemediğimiz sürece köyün kenti kuşatması olağandır ve bu durumun sorumlusu köylüler değil, kötü politikacılarıdır⁷⁴

Tütengil, Türkiye'nin yükselmesi yolunda atılacak adımlara köyden başlanması gerektiğini ifade etmiştir. İşe köyden başlanılmasını gerekli kılan sadece nüfus çoğunluğu ve ekonomik meseleler değildir. Yüzyıllardır, değişen kelimelere ve sözde hamlelere rağmen, köy, orta çağın sınırlarından tamamen bu yana, günümüze varabilmiş değildir. Her meseleden daha çok köy konusunda gerçekleri olduğu gibi görmek zorundayız. Türk toplumu köy temeli üzerine kurulmuştur. Temel güçlendiği, daha iyiye ulaştığı ve refaha kavuştuğu gün toplum yapımız da gelişme ve güçlenme yoluna girmiş sayılacaktır.⁷⁵ Türkiye'de köy meselesi, bu topraklar üzerindeki yaşama ve yerleşme çabalarımızla yaşıt olan bir meseledir. Çözüm yolu bekleyen her sorun gibi köy konuları da, düşündürücü olma özelliklerini taşıdıkları ve bu konular üzerinde düşünenler bulunduğu sürece yeniden ele alınmaya devam edecektir.⁷⁶

Sonuç olarak, Tütengil, köy çalışmalarının önem vermiş, kırsal yapı ve kent alanına ilişkin önemli araştırmalar yapmıştır. Tütengil, köy-kent ayrımından yola çıkarak göç, sosyal değişme ve Türkiye'nin kırsal yapısı üzerinde durmuştur. Kırsal yapıyı tek bir faktöre dayandırmamış, çok yönlü bakış açısıyla değerlendirmiştir. Tütengil, Türkiye'de köyün, hayatımızın her alanını besleyen gür bir kaynak olduğunu vurgulamıştır. Halk kültürünün hizmet bekleyen ham malzemesi orada yaşamakta, iktisadî kalkınmamızın temel unsurları orada çoğaltılmaktadır. Geçmişte bağımsızlık savaşımız, ona dayanılarak ve güvenilerek başarıldığı gibi, gelecekte de iktisadî kurtuluş savaşımız yine onun elbirliğiyle başarıya götürülecektir. Türkiye'nin geleceği ve az gelişmişlikten kurtulması köy sorununa bulacağı çözüm yoluna sıkıca bağlıdır. Bu çözüm yolunun başarısı da sosyal sorunlara uygunluğu ölçüsünde olacaktır.⁷⁷

⁷³ TÛTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 75-78.

⁷⁴ TÛTENGİL, *Köy Sorunları ve Gençlik*, s. 29.

⁷⁵ TÛTENGİL, *Türkiye'de Köy Sorunu*, s. 9-10.

⁷⁶ *A.g.e.*, s. 83.

⁷⁷ TÛTENGİL, Cavit Orhan; *Türkiye'de Köy Sorunu*, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969, s. 143.

4. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN AZ GELİŞMİŞLİĞE İLİŞKİN TEZLERİ

Tütengil'in üzerinde durduğu önemli konulardan biri, az gelişmişliktir. Tütengil, az gelişmişliğe ilişkin önemli tezler ortaya koymuştur. O, az gelişmişlik konusundaki fikirleri ile tanınmaktadır. *Az Gelişmenin Sosyolojisi* adlı eserin, Tütengil'in yapıtları arasında özel bir yeri vardır. Tütengil, toplumumuzun önde gelen sorunlarına bilimsel bir gözle bakmış ve az gelişmişliğin rastgele bir olay olmadığını vurgulamıştır. Az gelişmişlikten kurtulabilmek için öncelikle bu olayı yaratan sebepleri bulmanın gerekli olduğunu söylemiştir. Bu sebeplerin saptanması için de toplumu bir varlık olarak ele alıp hastalıkları teşhis eden bir hekim gibi çözümlemeler yaparak çeşitli sorunları topluma yöneltmiş ve az gelişmişliği toplumsal sorunların yarattığı görüşünü kanıtlamaya çalışmıştır. Toplumda bir sorun varsa, bu sorunu çözmeye gereği de vardır. Tütengil, ülkemizin önemli bir sorunu olan az gelişmişliğin nedenlerini ve yaşanan sorunları ortadan kaldıracak çözüm yollarını araştırmıştır. Bunun için de toplumumuzda yaşanan olayları tek tek ele alarak çözmeye çalışmış, her birinin az gelişmişlik üzerinde ne kadar etkili olduğunu saptamıştır.¹ Tütengil, az gelişme konusunu ele alırken konuyla ilgili olarak Türkiye'deki çevirilerle birlikte kitap ve makalelerin sayıca çok olduğuna işaret etmiştir. Bu noktada, "Az gelişmiş ülkelerle ilgili Türkçe yazılar bibliyografyası" yıllardır devam bir çalışmanın hem toplamı hem de gelecek yıllardaki önemli bir bibliyografyanın ilk hazırlığı olarak okuyuculara sunulmuştur.²

Tütengil, günümüz iktisatçıları, sosyologları, demografları ve politikacılarının gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeleri ayırt etmek için "ülke, millet ve devlet" gibi kavramları kullandıklarından bahsetmiştir. Bu kavramların dışında az gelişmiş ülkelerin tümü hakkında "Üçüncü Dünya" kavramı öne çıkmaktadır. Öncelikle, bu olay yeni kavramlarla anlatılsa da oldukça eski bir sorundur. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler

¹ TÜTENGİL, Şükriye; "Sunuş Yazısı", *Az Gelişmenin Sosyolojisi* (iç.), Yayına Hazırlayan: Cavit Orhan Tütengil, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1970, s. 5.

² TÜTENGİL, Cavit Orhan; "Az Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme İktisadi Konularındaki Türkçe Kitaplar ve Yazılar Bibliyografyası", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* (iç.), Cilt: 28, Sayı: 1-4, 1968, s. 197.

arasındaki farklılıkların belirtilmesinde bazı hususlar dikkat çekmektedir.³ Sosyoloji alanında gittikçe artan işbölümü anlayışının, günümüzde önem kazanan konuları “sosyoloji” kelimesiyle bir araya getirilerek onun çevresini genişlettiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak sanayiden seçime, gençlikten yaşlılığa ve edebiyattan sinemaya kadar uzanan yeni sosyoloji dalları ortaya çıkmaktadır. Az gelişmenin sosyolojisi yeni bir kapsam ile birlikte bir çerçeve kazanmaktadır.⁴

Tütengil, az gelişmeyi tanımlamanın güçlüğünden söz etmiştir. Ona göre, az gelişmeyi tanımlamak zordur ve bunun birçok sebebi vardır. Tütengil, tanımlama güçlüğüünün sebeplerini şu şekilde açıklamıştır: “Az gelişmeyi belirleyen özellikler çok sayıdadır ve bunların hepsini bir tanım içinde ele almak mümkün olmadığı gibi, bütün özellikleri kuşatan az sayıda karaktere bağlamak da kolay görünmemektedir. Güçlük yaratan durumlardan biri de, ortaklaşa özelliklere sahip olmaları nedeniyle “Üçüncü Dünya” etiketi altında bir araya getirilen ülkelerin kendi aralarındaki derece farklarıdır.”⁵

Tütengil, az gelişmeyi kendine özgü bir bakış açısıyla tanımlamıştır. “Az gelişme, sosyolojik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde az gelişme olayı, iki veya daha çok sosyal yapının karşılaşmasından doğan gerginlikler, bunalımlar, çatışmalar ve uyuşmazlıklar olayıdır.”⁶ Az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerle ilgili çeşitli sorunlar gittikçe artan bir ilginin konusu olmaya devam etmektedir. Konunun önem kazanması, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonradır. Sömürge dönemi ve onu izleyen milletlerin uyanışı, içinde yaşadığımız dünyada az gelişmiş ülkeler konusunu ön plâna çıkarmıştır. Üç blok etrafında toplanan bir dünyanın yeni bir denge araması, kapitalist ve komünist blok arasındaki rekabet, az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık eğilimi milletler arası ilişkilerde az gelişmiş ülkeleri çok yanlı bir dünya meselesi haline getirmiş bulunmaktadır.⁷ Ayrıca az gelişmiş ülkeler konusunun önem kazanmasında ağır basan sebep, bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışıdır. Ortalama olarak bütün az gelişmiş ülkelerin nüfusu 30 yılda iki kat artmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, gelişmiş ülkelere

³ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1970, s. 14-15.

⁴ **A.g.e.**, s. 13.

⁵ **A.g.e.**, s. 149.

⁶ **A.g.e.**, s. 202.

⁷ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966, s. 6.

kıyasla hızlı nüfus artışı içinde bulunan az gelişmiş ülkelerin nüfusu mevcut dengeyi değiştirecek bir durum yaratma eğilimindedir. Bu kadarı bile az gelişmiş ülkeler sorununun neden dünya ölçüsünde bir ilginin konusu olduğunu belirtmeye yeterlidir.⁸

Bazı kişiler, içinde yaşadığımız dünyanın sadece Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmadığını, yeryüzünü ikiye bölen asıl çizginin gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, günümüzde Doğu ve Batı'nın coğrafi bir terim olarak önemini kaybettiğini, onun yerini, iktisadî sistemleri ve dünya görüşleri farklı olan siyasi anlamdaki Doğu ve Batı'nın aldığını ifade etmişlerdir. Bugün “Doğu Dünyası” denildiği zaman “Sosyalist Blok”, “Batı Dünyası” denildiğinde ise “Parlamentar Demokrasi”nin yer aldığı ülkeler anlaşılmaktadır. Tütengil, ayrılma çizgisinin bazı durumlarda Doğu ve Batı arasında olsa da, gerçek ayrılmanın gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasında olduğunu vurgulamıştır.⁹

Tütengil, bu çerçevede öncelikle gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin tarihsel süreçteki konumlarına değinmiştir. Batı Avrupa ülkeleri iktisadî gelişmelerini Sanayi Devrimi'ne borçludur. Sanayi Devrimi, ilk defa İngiltere'de buhar gücünün makineye uygulanması ile başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da pek çok sosyal değişme meydana gelmiştir. Az gelişmiş ülkelerde kolaylık ön plana geçmiş, “meyve”nin taşınması “tohum” a tercih edilmiştir. Önemli olan, dışarıdan taşınan bir fabrikayı kurmak, hatta onu nasıl olursa olsun işletmek değil, toplumların kendi kaynaklarını verimli bir şekilde işletmektir.¹⁰ Tütengil'e göre, Sanayi Devrimi öncesi Avrupa ülkeleriyle bugünkü az gelişmiş ülkeler arasında dış görünüş bakımından birtakım benzerlikler bulunabilir. Fakat temelde büyük ayrılıklar vardır. Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde ilerleme kümülâtif bir sürecin sonucudur. Gelişmiş ülkeler fikrî, iktisadî ve sosyal bir birikime dayanarak gelişmişlerdir. Az gelişmiş ülkelerde bu birikim eksiktir. Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde burjuva sınıfının tasarruf zihniyeti ve teşebbüs ruhu ilerlemeye yardım eden en önemli unsurlar olmuştur. Bu

⁸ A.g.e., s. 9.

⁹ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 19.

¹⁰ A.g.e., s. 31.

unsurlar az gelişmiş ülkelerde mevcut değildir veya yetersizdir. Oysaki Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde durum çok farklıydı.¹¹

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde genel olarak, burjuvazinin zayıflığının sanayi gelişmeyi güçleştirmesi yanında, bu gelişmeyi engelleyen kurumların varlığından söz etmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Köylülerin gelenekçiliği, kapalı toplum halinde yaşama durumu, sosyal hareketliliğin yokluğu veya zayıflığı ilk akla gelenler arasındadır. Ticaret kârlarının bir grup azınlığın elinde toplanması ve az gelişmiş ülkelerin çoğunda görülen siyasi bağlılık da gelişmenin engellenmesinde rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra, yerli sanayinin ve küçük sanatların dış rekabet karşısında zayıf kalması ve buhranlara sürüklenmesi de üzerinde önemle durulması gereken bir başka sebeptir. Az gelişmiş ülkelerin bazıları bağımsızlıklarını yeni kazansalar da, Türkiye, İspanya ve Çin gibi uzun bir tarihî geçmişten gelen ülkeler de vardır. Sahip oldukları halk kültürü zenginliği ise, geri kalmışlığın manevi alanlara yayılmasını engellemektedir.¹²

Tütengil, bu bilgiler ışığında gelişmeye bir sınır çizilemeyeceğini, hiçbir ülkenin gelişmenin sonuna varamayacağını belirtmiştir. Kaynakların yeterince kullanılıp kullanılmaması bakımından da, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Az gelişmişlik, bu ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısından, hayatlarının her alanında etkileri görülen iç çelişkilerinden doğmaktadır. Çeşitli ülkeler için aynı deyimlerin kullanılışı, bu ülkeler arasında birtakım derece farklarının bulunmadığı ve hepsinin aynı düzeyde yer aldığı anlamına gelmez. Gelişmiş ülkeler arasında olduğu gibi, az gelişmiş ülkeler arasında da dikkate değer farklar vardır. Bu yüzden “az gelişmiş ülkeler” veya “gelişme halindeki ülkeler” ifadesi kullanılmaktadır.¹³

Tütengil’e göre, az gelişme, iktisadi ve sosyal bir durumdur. Bütün az gelişmiş ülkelerde şu çelişkiler görülmektedir: “İktisadi ve sosyal şartlar nüfusun hızla artışıını kışkırtmaktadır. İçinde bulunulan mevcut iktisadi ve sosyal şartlar ihtiyacı karşılamaya yetecek her türlü gelişmeleri engelleyici yönde bir etki yapmaktadır. Bu çelişkiler, az

¹¹ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 67.

¹² TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 33.

¹³ *A.g.e.*, s. 15-16.

gelişmiş ülkeleri çıkmazlarla karşı karşıya getirmektedir.”¹⁴ Tütengil, az gelişmiş ülkelerin yapısını ele alırken ilk olarak, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ayrımı ortaya koymak için, az gelişmenin niteliği, az gelişmeyi etkileyen faktörler, az gelişmiş ülkelerin yeryüzündeki dağılışı ve bölgesel az gelişme konularına yer vermiş ve bu konuları titiz bir araştırmayla irdelemiştir. Ayrıca Tütengil, az gelişmişliğin ölçütlerini, sosyo-kültürel, iktisadi ve sosyal yapı bakımından inceleyerek çeşitli istatistik verilerle bir karşılaştırma yapmıştır. Az gelişmenin sosyolojik yönleri ve sosyal yapıda değişiklik ihtiyacı, sosyal yapı sorunları ve bazı çözüm yollarına değinmiştir.¹⁵

Tütengil, öncelikle az gelişmenin niteliği üzerinde durmuştur. Ona göre, az gelişmiş ülkeler sorununun temeli olarak karşımıza çıkan “az gelişme” değişik sebeplerin meydana getirdiği bir sonuçtur. “Tabiattan gelen güçlükler ve engellemeler, kaynakların kıtlığı ve yeterince kullanılamaması, sosyo-kültürel güçlükler, gelişme hızını kesen bir nüfus artışı veya gelişme için yeterli olmayan bir nüfus yoğunluğu, toplumları derinden etkileyen büyük dönüşümlerin dışında kalınması, teknolojiye ve organizasyonda geri kalmışlık, dış güçlerin yararına işleyen bir ilişkiler düzeni, gelişmede yer alan insan ve madde kaynaklarının kötü kullanılması veya elden kaçırılmasıdır. Bu sebeplerin ortaklaşa yanı, bir engelleme, sınır çizme, gelişmeden alıkoyma ve zaman içinde duraklatma sonucunu yaratmaktır. Bu durum, mekân, toplum, ilişkiler ve tarih açısından değişmektedir.”¹⁶ şeklinde bu sebepleri açıklamıştır.

Tütengil, az gelişmişliği etkileyen coğrafi, ırksal, dinsel ve tarihsel faktörlerden bahsetmiştir. Ona göre, coğrafi faktörler ile az gelişmiş ülke olma arasında nasıl bir ilişki vardır diye bakıldığında, az gelişmiş ülkelerin çoğunlukla tropik bölgelerde toplandığı görülmektedir. Ancak bunun, az gelişmiş ülke olmakla ilişkisi olduğu söylenemez.¹⁷ Tütengil, gelişme üzerinde, bir ülkenin sahip olduğu yer altı servetlerinin (madenlerin) etkili olup olmadığını incelemiştir. Ona göre, bu da yeterli bir ölçü olmaktan uzaktır. Zengin madenlere sahip olan ülkeler gelişir, olmayanlar az gelişmiş ülke olarak kalır gibi bir kural konulamaz. Madenlere sahip olmayan Hollanda, İsveç ve

¹⁴ TÛTENGİL, Cavit Orhan, “Az Gelişmenin Sebepleri”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 4, 1963, s. 159.

¹⁵ TÛTENGİL, Şükriye; “Sunuş Yazısı”, s. 6.

¹⁶ TÛTENGİL, **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, s. 13.

¹⁷ TÛTENGİL, “Az Gelişmenin Sebepleri”, s. 153-154.

İsviçre gibi ülkeler gelişmiş oldukları halde Orta Doğu'da madenleri olan ülkeler gelişmemiş durumdadırlar. Zengin petrol kaynaklarına sahip oldukları halde az gelişmiş ülkeler arasında yer alan Venezuela ve bazı Orta Doğu ülkeleri düşündürücü birer örnek olmaktadır. Bu gibi örnekler, madene bağlı bir gelişmeden söz edilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Coğrafi faktör, değişik zamanlarda değişik kalkınma imkânları vermiştir. Bunun bir sonucu olarak da, aynı topraklar üzerinde tarihin farklı dönemlerinde farklı medeniyetler ortaya çıkmıştır. Coğrafi faktör tek başına az gelişmişliği açıklayamamıştır.¹⁸ Bu nedenle Tütengil, coğrafi faktörler dışında az gelişmişlik üzerinde etkili olan ırk faktörünü araştırmıştır.

Tütengil, az gelişmişlik ile ırklar arasındaki ilişkiyi, renk ve görünümlere göre, ırkların, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki dağılımını incelemiştir. Kızılderili, siyah derili ve sarı ırkın az gelişmiş ülkelerde, beyaz ırkın ise gelişmiş ülkelerde bulunduğu söylenebilir. Bu görüş, beyaz ırkın gelişmeye daha elverişli olduğu kanaatinden hareket etse de, ırk faktörü ile zekâ arasında sadece ırka bağlı olan bir ilgi bulunmamaktadır. Çünkü ırk, zihni bir potansiyel eşitsizliğe sahip değildir. Tütengil'e göre, beyaz ırkın üstün olduğu görüşü yaygındır. Bilimsel dayanakları olmayan bu görüş doğru değildir. Akdeniz, Orta Avrupa, Orta Doğu ve bazı Latin Amerika ülkelerinde beyaz ırkın egemenliği görülmektedir. Bu da, beyaz ırkın üstünlüğünden söz edilemeyeceğini göstermektedir. Bunun için, ırk faktörü de az gelişmenin sebebi olarak sayılamaz. Coğrafi faktör gibi ırk faktörü de, tek başına gelişmeyi etkileyemez.¹⁹ Tütengil, coğrafi faktörlerin ve ırksal özelliklerin gelişmişlik ve az gelişmişliği açıklamak için yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu noktadan hareketle dinsel faktörlerin etkisine işaret etmiştir.

Tütengil, din faktörünün az gelişmişlik üzerindeki etkisini de değerlendirmiştir. Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde gelişmenin, kadercî dinlerin yaygın olduğu ülkelerde de az gelişmenin mevcudiyeti görülmektedir. Monoteist dinler bakımından Hıristiyan ülkeler bütünü ile gelişmiş ülkeler arasında değildir. Örneğin; Katolik olan Hıristiyanların, Protestanlara kıyasla, az gelişmiş ülkelerde çoğunluğu teşkil ettikleri görülmektedir. Geleneklere sıkıca bağlı kalmak isteyen Katolikliğin yanında,

¹⁸ A.g.m., s. 154.

¹⁹ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 61-62.

Protestanlığın hâkim olduğu ülkelerde, cenneti yeryüzünde gerçekleştirme çabaları sebebiyle, az gelişmiş ülke kalmamıştır. Fakat az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığında din faktörü de tek başına belirleyici değildir.²⁰

Tütengil'e göre, az gelişmişliği tek bir faktöre dayanarak açıklamak mümkün değildir. Bu olay, bir karmaşıklık içinde karşımıza çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin yaşadığı tarihi koşullar, ortaklaşa unsurların yanı sıra, kendine özgü farklı yapıları da ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, her az gelişmiş ülke için şartların ve özelliklerin gerekli kıldığı çarelere başvurmak gerekir.²¹ Tütengil, az gelişmiş ülkelerin geri kalmış sosyal yapısından söz etmiştir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığından az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısında bir geri kalmışlık göze çarpmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu köy, kabile veya aşiret temeli üzerine kuruludur. İktisadî hayat, belli ölçüde “kapalılık” özelliği göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde iktisadî ilişkilerin artması ölçüsünde bu kapalı iktisat düzeni dışa karşı açılmakta, ticarete bağlı olarak “para dolaşımı” ortaya çıkmakta veya alanı genişletmektedir. Köy veya aşiret temeli üzerindeki yaşama düzeni, toplumda birtakım basamaklar meydana getirmekten geri kalmamaktadır. Akrabalık ve hemşerilik bağı, kendi içinde “birleştirici”, başkaları ile ilişkilerde de “ayırıcı” bir rol oynamaktadır. Diğer yandan, yerleşme noktalarının yüksek sayısı, küçük köy toplulukları halinde yaşama ve idarede merkezileşmeyi güçleştirmektedir. Küçük grupların dini karakteri, gelenek ve göreneklere bağlılığı bu grupları olduğu gibi kalmaya zorlamaktadır.²²

Tütengil, az gelişmeyi etkileyen faktörlerin yanı sıra az gelişmişliğin sosyal ve kültürel ölçütlerini incelemiş ve bu ölçütleri şu şekilde izah etmiştir: “Beslenme yetersizliği, kadının farklı statüsü, çocukların çalıştırılması, sağlığı korumada gerilik, millî bütünlüğün zayıflığı, bilinçlenme (şuur kazanma).”²³ Ülkeler “düşük kalori ülkeleri” ve “yüksek kalori ülkeleri” şeklinde ikiye ayrıldığında, az gelişmiş ülkeler ile düşük kalori ülkelerinin aynı ülkeler olduğu görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki

²⁰ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 27.

²¹ TÛTENGİL, “Az Gelişmenin Sebepleri”, s. 160.

²² TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 144-145.

²³ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 10.

beslenmenin kalori miktarı düşüktür. Beslenme maddesi sınırlı besinlerde toplanmıştır. Yeteri kadar beslenilememektedir.²⁴

Tütengil, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde kadınların farklı bir statü içerisinde bulduklarını vurgulamıştır. Kadının toplumsal yeri, hukukî, iktisadî ve siyasî hakları bakımından az gelişmiş ülkelerde farklı bir durum mevcuttur. Bu farklılık, teorik planda ve yasalarda kadın-erkek eşitliği söz konusu olsa bile uygulamada kendini göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde kadın, erkeğe bağlı olmak, bir eşya gibi alınıp satılmak ve toplumsal statüsü erkekten aşağı sayılmak durumundadır. Çok eşliliğin yaygın olduğu bu ülkelerde kadının “yurttaşlar yasası” bakımından farklı bir konuma sahip olduğu, özellikle miras hükümlerinin cinsiyete göre değiştiği görülmektedir. Tarım dışında kadının çalışmasına izin verilmez. Kadının çoğunlukla bir tüketici durumunda bulunması iktisadi kalkınmayı engelleyen sebeplerden biridir. Siyasi hakların kullanılması bakımından da, yasalarda sınırlamalar olmasa bile uygulamada kadının seçme ve seçilme etkinliği çok sınırlıdır. Tütengil’e göre, Türkiye’de kadın, hukukî durum ve gerçekler bakımından iki değişik görünüş içerisinde. Haklar ve görevler bakımından her alanda kadın-erkek eşitliği söz konusu ise de uygulamada, özellikle şehir ve köy hayatında kadının farklı bir statü içinde bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Bununla birlikte, Türk kadınları için yeni haklar elde etmek değil, Atatürk Devrimi’nin sağladığı ileri ve çağdaş durumun bilincine varılması ve korunması söz konusudur. Aydın kadınlarımıza, hemcinslerinin durumu ile ilgilenmek ve onları uygulamada erkeklerle eşit kılmak görevi düşmektedir.²⁵

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde önemli problemlerden birinin de, çocukların küçük yaşlarda çalıştırılması olduğunu vurgulamıştır. Az gelişmiş ülkelerin bazılarında ilköğretim mecburiyeti bulunmadığı, bulunsa da sözde kaldığı için, bu ülkelerdeki öğretim çağındaki çocuklar tarım alanlarında, atölye ve fabrikalarda, küçük sanatlarda çırak olarak çalıştırılmaktadır. Bunun yanı sıra seyyar satıcılık veya dilencilik yaptıkları da görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde işgücü arzının ücretleri düşük seviyede tutmasına rağmen, çeşitli alanlarda ve şekillerde çocukların çalıştırılmakta olduğu önemli bir sorundur. Çocukların çalıştırılmasını önlemek için ilköğretim

²⁴ A.g.e., s. 11.

²⁵ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 66-67.

zorunluluğunun, sağlık ve çalışma mevzuatının gerçekten uygulanması gerekir. Gelişmiş ülkelerde çocukların çalıştırılması diye bir sorun söz konusu değildir. İster devlet ve mahallî teşkilât ister gönüllü kuruluşlar tarafından olsun çocuk, korunan ve özen gösterilen bir konudur.²⁶

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde sağlık koşullarının elverişsiz olduğunu söylemiştir. Sağlığı korumak ve hastalıklara karşı önleyici tedbirler almak bakımından gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında büyük farklar vardır. Yığın hastalıkları denilen frengi, cüzzam gibi hastalıklara az gelişmiş ülkelerde rastlanılmaktadır. Bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar az gelişmiş ülkeler için ciddi bir tehlike teşkil etmektedir. Az gelişmiş ülkelerde hastalıkların insanların verimini azaltmakta olduğu öne sürülmektedir. Bu durum, tabiat şartlarının yanı sıra, iktisadî ve sosyal şartlara da yakından bağlıdır. İktisadî seviye düşüklüğü başka bir ifadeyle fakirlik, sağlık bakımından olumsuz bir faktördür. Tıbbî ve sosyal donatımın yokluğu veya azlığı da olayı etkilemektedir. Genel eğitim seviyesinin düşüklüğü, özellikle sağlık koruma bilgilerinin azlığı olumsuz bir rol oynar. Çeşitli sebeplerle az gelişmiş ülkeler insanında meydana gelen yaşamaya karşı isteksizlik de söz konusudur. Kötü yerleşim koşulları, içme sularının durumu, sağlık personelinin ve hastanelerdeki yatak sayısının azlığı, tedavide gelenek ve göreneklere bağlılık, kötü ve az gelerek sağlığı korumada elverişsiz bir ortam yaratmaktadır. Gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerdeki “ölüm sebepleri” toplum yapısı ile hastalıklar arasındaki mevcut olan bağlılık hakkında fikir vermektedir. Sanayileşme ve kentleşme ile eş anlamlı olan gelişmişlik, ölüm sebeplerini belli bir yönde etkilemekte, az gelişmiş ülkelerin solunum yollarına bağlı hastalıklarının yerini bu ülkelerde başta kalp hastalıkları olmak üzere kanser ve sinir sistemi hastalıkları almaktadır.²⁷

Tütengil, az gelişmiş ülkelerdeki bir başka sorunun millî bütünlüğün zayıflığı olduğunu belirtmiştir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında az gelişmiş ülkelerin heterojen olduğu görülmektedir. Bu durum, onların sadece sosyal yapısından doğmamakta, modern iktisadî hayatın bütün ülkeyi kuşatamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Modern iktisadî hayata bağlı kurumlar ülkenin bütününe yaygın olmayıp büyük

²⁶ TÜTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 14.

²⁷ *A.g.e.*, s. 15-16.

şehirlerde, ihraç malları üretilen bölgelerde ve kıyılarda, ulaştırma eksenini boyunca toplanmışlardır. Bunun dışında kalan büyük kısımda ise geleneksel iktisadî hayat hüküm sürmektedir. Az gelişmiş ülkeler millî bir pazardan yoksundur. İktisadî faaliyetler parça parçadır. Ulaştırma şebekeleri tamamlanmamıştır. İktisadî faaliyetlerde kendine yetme hâkimdir. Etnik kökenleri değişik, karışık bir halk, çeşitli diller, türlü sosyal kurumlar bir aradadır. Eski bir millî birlik üzerine kurulu az gelişmiş ülkelerin sayısı çok azdır. İktisadî kesimler birbirlerine bağlı değildir.²⁸

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin sosyal yapı ölçütlerini/kriterlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu ölçütler içinde, az gelişmiş ülkelerin nüfus özellikleri ve yapısı (yüksek ölüm oranı, ortalama yaşın düşüklüğü, çocuk ölümleri, doğurganlığın yüksek olması), tarımla uğraşanların çokluğu, şehirleşme hareketleri, orta sınıfların zayıflığı, otoriter yönetim ve demokratik kurumların yokluğu, toplumda basamaklar, geri kalmış toplumsal yapılar üzerinde durmuştur.²⁹

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin nüfus özelliklerine ve nüfus artışı karşısında yapılması gereken hususlara değinmiştir. Hızlı nüfus artışı az gelişmiş ülkelerin karşılaştığı çıkmazlardan biridir. Şimdiki durumlarını devam ettirebilmek için az gelişmiş ülkelerin artan nüfusu gözetken bazı ek yatırımlara girişmesi şarttır. Bunun için de millî gelirden demografik yatırımlara para ayırmak gerekir.³⁰ Bugünkü durumda az gelişmiş ülkeler ya hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirme ya da nüfus artış hızını azaltma gibi bir alternatifle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu alternatiflerin her ikisi de, çözülmesi imkânsız değilse de çok güç olan sorunlar ortaya çıkarmaktadır.³¹ Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere ölüm oranının, özellikle de çocuk ölümlerinin yüksek olması ile ayırt edilebilir. Ölüm oranları nüfusun yaş bileşimini etkilediği gibi, az gelişmiş ülkelerde ömür ortalamalarının düşük olmasına yol açmaktadır. Ölüm oranlarının az gelişmiş ülkelerde yüksek olmasının tek sebebi tıbbın yetersizliği değildir. Sağlık personelindeki ve donanımdaki eksiklikler bu durumda rol oynamakla birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve sosyal şartlar etkili olmaktadır. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki doğurganlık oranı gelişmiş ülkelere kıyasla fazladır. Az

²⁸ A.g.e., s. 16.

²⁹ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 118.

³⁰ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 83.

³¹ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 155.

gelişmiş ülkelerde genç nüfusun daha fazla olmasına karşılık, gelişmiş ülkelerde yaşlılar daha büyük oranlar karşımıza çıkmakta, “faal nüfus” çağı olarak bilinen 15-64 yaş grubu gelişmiş ülkelerde daha büyük oranlarla yer almaktadır. Söz konusu durum, eğitim ve öğretim, çalışma, hastalık, emeklilik konuları başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlardan kaynaklanmaktadır.³²

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde doğurganlığın yüksek oluşunun sebeplerini incelemiştir. Ona göre, gelenek ve göreneğe bağlılık, dinden gelen etkiler evliliği ve çok çocuk sahibi olmayı doğal göstermektedir. Evlenmelerin, özellikle kadınlarda erken yaşlarda olması çocuk sayısının yüksek olmasına yol açmaktadır. “Çocuğun maliyeti”nin de çocuk sayısı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu maliyet düşük olduğu ölçüde çocuk sayısı artmakta, tarım çevrelerinde düşük maliyet “ücretsiz işgücü ihtiyacı” ile birleşince ailede çocuk sayısı da o oranda artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaygın olduğu görülen “poligami” de doğurganlığı yükseltmektedir. Kadının sosyal statüsünün farklı oluşu, bilgisizlik ve kötü beslenme şartları da doğurganlığı etkilemektedir. Yoksulluğun yaygın ve devletin sosyal görevlerinin yeterince mevcut olmadığı ülkelerde çocuk sayısı, bir nevi zenginliği, aile dayanışmasını ve istikbal için garantiyi teşkil etmektedir.³³

Tütengil, az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artış hızına ilişkin göz önünde bulundurulması gereken hususları şu şekilde izah etmiştir: “Nüfusu hızla artan ve iktisadî kalkınmalarını hızlı gerçekleştirmek isteyen az gelişmiş ülkeler, nüfus planlamasının kapsamını kendi koşullarına göre tespit ederek, bu yöntemi uygulamaktadır. Aile planlamasının amacı, nüfus artışını önlemek değil artış hızını yavaşlatmak olup ailelere diledikleri gibi hareket etmek serbestliğini tanımaktadır. Aile planlamasının başarılı bir şekilde uygulanması önce eğitim, sonra da imkân meselesidir. Bilgisizlik, geleneklere bağlılık ve din adamlarının karşı koymaları, az gelişmiş ülkelerde uygulamadan umulan sonucu geniş ölçüde azaltıcı niteliktedir. Aile planlaması ile yaygınlık kazandırılmak istenen bilgiler ve usuller, sınırlı da olsa, bazı çevrelerde uygulanmaktadır. Bir yandan bu çevrelerin genişletilmesi, diğer yandan

³² **A.g.e.**, s. 122-126.

³³ TÛTENGİL, **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı**, s. 41.

ölümlere ve sakatlıklara yol açan kocakarı usulleri yerine zararsız tekniklerin kullanılması söz konusudur.”³⁴

Tütengil’e göre, az gelişmiş ülkelerin nüfus artışı karşısında tutulacak iki yol vardır. Bunlar: demografik yol (nüfus artışının iktisadî şartlara göre ayarlanması) ve İktisadî yol (iktisadî şartların nüfus artışına göre ayarlanması). Bu iki yoldan birinin izlenmesi artan nüfusun ekonomiye yük olmasına veya ekonomik kalkınmada olumlu bir yer almasına sıkıca bağlıdır. Demografik yol, artan nüfusun iktisadî kalkınmayı engellediği görüşünü savunanlarca izlenmektedir. Bu görüşe göre, az gelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmalarını hızlı nüfus artışı ile bir arada yürütmeleri mümkün değildir. Bu sebeple doğurganlığı azaltma yolunu tercih etmelidirler. Bunun da yolu “aile plânlaması”dır. Bu konudaki çalışmaların başarısı belli bir iktisadî ve kültürel seviyeyi şart koşmaktadır. Bilgisizliğin yaygın, tarımın temel olduğu az gelişmiş ülkelerde aile plânlamasının gerektireceği bilgi ve tedbirleri yaymak kolay değildir. Kültür seviyesinin düşüklüğü ve dinî inançlar bu çalışmaları engelleyebilir. Bu nedenle, yürütülecek kampanyalarda eğitime yer vermek gerekmektedir.³⁵

Tütengil, nüfus artışına sıkıca bağlı olan az gelişmiş ülkelerin insan gücü sorunlarının ilgi çekici olduğunu söylemiştir. Sanayi toplumlarına kıyasla tarım ekonomisinin egemen olduğu az gelişmiş ülkelerde insan gücü konusunun önemi gittikçe anlaşılmakta olan birtakım özellikleri vardır. Tütengil, bu özellikleri şu sözlerle özetlemiştir: “Hızlı nüfus artışı ve ortama yaşın düşüklüğü nüfusun bileşimini iki yönde etkilemektedir. 60 ve üzeri yaşlarda olanların genel nüfus içindeki küçük yerine karşılık, 0-14 yaş grubu genel nüfusta büyük bir yer almaktadır. Kötü beslenme, gelenek ve göreneklere sıkıca bağlılık, okur-yazar oranının düşüklüğü ve yaygın hastalıklar insan gücünün faydalılığını etkilemektedir. Köy yerleşmeleri, faal nüfusun büyük çoğunluğunun tarım kesiminde bulunması, feodal bir yapıdan arta kalan iş düzeni, çoğu yerlerde sömürge ve yarı sömürge dönemlerinden miras kalan eziklik ve burukluklar da olayda olumsuz bir yer almaktadır. Aile ekonomisi de diyebileceğimiz aynı ekonominin varlığı, paranın önemli yer tuttuğu piyasa ekonomisini daraltırken, kapalı toplum koşullarını sürdürmek, sosyal değişmeyi güçleştirmek suretiyle çalışmayı geniş ölçüde

³⁴ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 183-184.

³⁵ TÜTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 83-84.

sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak, mevsim işsizliğinin sebep olduğu geçici göçler bir yana, gizli işsizlik ve geniş ölçüde bunu etkilediği büyük şehirlere, yabancı ülkelere işgücü akımı, az gelişmiş ülkelerin toplum yapısından doğan başlıca sorunlar olmaktadır.”³⁶ İnsan gücü sorunları toplum yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun için, insan gücü sorunlarına bakarak toplum yapısı hakkında fikir sahibi olmak mümkün olduğu gibi, toplum yapısından hareket ederek de sorunlara ulaşmak mümkündür. Toplum yapısında değişiklikler yaparak insan gücünü etkilemek mümkün olduğu kadar, insan gücünü eğitim, plân ve ülkü gibi etkenlerle eylem haline getirerek toplum yapısını değiştirmek de mümkündür.³⁷ Az gelişmiş ülkelerin insan kaynağından, işgücü ve zekâ olarak yararlanmaları kendi tarihi gelişmelerine ve sosyo-ekonomik koşullarına uygun yöntemlere göre mümkün olabilir. Az gelişmiş ülkeler, kendi güçlüklerini en iyi kendilerinin bileceğini, çözeceğini ve mutlaka çözmeleri gerektiğini gözden uzak bulundurmamalıdır.³⁸

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde tarımla uğraşanların sayıca çok olduğunu belirtmiştir. Ona göre, az gelişmiş ülkelerde tarım kesimi verimli değildir. Bunun başlıca sebebi, tarım potansiyelinin yeteri kadar kullanılmaması, ilkel metotların uygulanmakta oluşu ve teknik bilgi eksikliğidir. İnsanlık hayatında üretim, avcılık ve toplayıcılıktan sonra tarım dönemine girer, başka bir deyişle tarım, ilkel üretimin basamaklarından biridir. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunun tarımla uğraşmasına karşılık üretim yetersizdir. Tütengil, bu durumun sebepleri üzerinde durmuştur. Tütengil, tarım potansiyelinin yeteri kadar kullanılmadığına ve elverişli toprakların hepsinin tarıma açılmamış olmasına işaret etmiştir. Tarım, gelenek ve göreneklere bağlı olarak basit araçlarla yapılmaktadır. Tarımda kullanılan teknik araçlar yetersizdir. Tarım kesimine yapılan sermaye yatırımı çok eksiktir. Tarım yapılan toprakların büyük kısmı, belli aile gruplarının ellerinde toplanmıştır, başka bir ifadeyle az gelişmiş ülkelerde feodal toprak mülkiyeti vardır. Küçük toprak birimleri üretimde verimsizliğe sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra, çok parçalanmış topraklar üzerinde çalışılması da aynı sonucu doğurmaktadır. Topraksız olan köylüler de mevcuttur. Bunlar ya başkalarının topraklarında ortakçı olarak ya da mevsimlere göre yer

³⁶ **A.g.e.**, s. 89.

³⁷ TÛTENGİL, **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, s. 186-187.

³⁸ **A.g.e.**, s. 168.

değiştirerek ‘ırgat’ (toprak işçisi) olarak çalışmaktadır. Tarım tabiat şartlarına sıkıca bağlıdır. Kuraklık, fazla yağış ve sel verimi geniş ölçüde etkiler. Az gelişmiş ülkelerde tarım konusunu ön plâna çıkararak sebeplerin başında hızlı nüfus artışı gelmektedir.³⁹

Tütengil’e göre, nüfus artışına bağlı sorunlardan biri de, köyden kente göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus artışına rağmen tarımda çalışma alanlarının aynı kalışı fazla işgücünün köyden kente doğru göç etmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan şehirleşme hareketleri, başka bir deyişle köyden kente göç, az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri hâlini almıştır. 20. yüzyılın başından bu yana az gelişmiş ülkelerde kendine özgü görünüşleriyle bir şehirleşme süreci devam etmektedir.⁴⁰

Tütengil, kentleşme sürecini ise şu şekilde anlatmıştır: “Şehirler nüfusu dünyadaki nüfus artışından daha hızlı bir çoğalma göstermektedir. Ayrıca, şehirler nüfusu içinde büyük şehirlere düşen pay da gittikçe artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme, sanayide çalışan işgücünde hissedilir bir artış meydana getirmiyor, gelişmiş ülkelerde ise, ikisi arasındaki artış birbiriyle münasebetidir. Şehirleşme, sanayileşmeden önde ilerlemektedir. Köylerin itmesi faktörü, şehirlerin çekmesinden daha çok rol oynamaktadır. Şehirler, sanayi merkezi olmaktan çok, ticari ve siyasi merkezler olmaktadır. Şehirlere akın eden insanlarda bir şehirlilik şuuru mevcut olmamakta, taşralı gruplar belli mahallelerde oturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme, geçen yüzyıllara nazaran farklı bir siyasî ve İktisadî ortam ve sistem içinde cereyan etmekte, merkezi bir plânlama (devlet müdahalesi) söz konusu olmaktadır.”⁴¹

Köyün iticiliği ağır basan ve zamanla kentin çekiciliğinin de işe karıştığı köyden kente göç hareketi, 1946 yılından bu yana, çeşitli yönleriyle incelemelere konu olmuştur. Türkiye, gittikçe önem kazanan bir şehirleşme hareketinin içinde bulunmaktadır. Bu hareket, sadece köyden kente göçlerden ibaret olmayıp göçmenler ve mültecilerle dış kaynaklardan da beslenmekte, ayrıca göçebe nüfusun toprağa yerleşmesi veya yerleştirilmesi de olayda bir hisse almaktadır. Kente göçle birlikte

³⁹ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 42-43.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 90-91.

⁴¹ *A.g.e.*, s. 92-93.

büyük aile parçalanmakta, az çocuklu aile ortaya çıkmaktadır. Kent yaşamı, kadının aile içindeki yerini erkekle eşit olmayan doğru zorlasa da, “geçiş ailesi” ne tam anlamıyla köylü kalabilmekte ne de şehirli olabilmektedir.⁴²

Tütengil’e göre, şehirleşme hareketi, karşı konulacak bir hareket değil, düzenlenecek ve yön verilecek bir harekettir. Bunun yolu, köy ile şehir arasındaki uçurumun üzerine köprüler kurmaktır. Sosyal yapı sorunlarının nüfus artışı ve tarım hayatı ile ilgili olanları belli bir doğrultuda çözüm yoluna ulaştırmaktadırlar. Kültürel durumun ıslahı ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi de etkileri bakımından çok yönlü bir sosyal yapı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadî ve sosyal kalkınma için gerekli ortamın hazırlanması ve personelin yetiştirilmesi eğitimin temel görevi olmaktadır. Böylece, çözüm yolları arasına “sosyal yatırımlar” denilen eğitim ve öğretim, sağlık ve konut gibi insanın yetiştirilmesiyle ilgili olanı da katmak gerekir. Girişilen çalışmaların başarısı, geniş ölçüde engellerin kaldırılmasına ve gelişme yolunun açılmasına bağlıdır. İkili yapılardan doğan güçlükleri önlemek için köklü reformların tarım alanından idare hayatına kadar gerçekleştirilmesi gerekir.⁴³

Tütengil, kentleşmenin ortaya çıkardığı farklılıkların yanı sıra, az gelişmiş ülkelerde orta sınıfların azlığından söz etmiştir. Orta sınıflar, bir toplumda bağımsız olarak çalışanların meydana getirdiği nüfus topluluğudur. Orta sınıflar içerisine birtakım köylüler, esnaflar, serbest meslek grupları, orta memur tabakası, orta ve küçük satıcılar girmektedir. Bir toplumdaki sosyal sınıflar “sınıf piramidi” üzerine çizildiğinde, orta sınıflar piramidin tepesi ile tabanı arasında yer alırlar, orta sınıflar kendi içinde bir toplanmayı ve tabakalaşmayı dile getirir. Gelişmiş ülkelerin sınıf piramidinde orta sınıfların çok yer tutmasına karşılık az gelişmiş ülkelerde orta sınıflar az yer almaktadır. Sosyal sınıflar, sosyolojik bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkel toplumlar bir yana bırakıldığında sınıfsız toplumlar yoktur. Her toplumun sınıf piramidi zaman içinde değişikliğe uğrar. Bir yandan sınıflar arasında aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya yer değiştirmeler meydana gelirken, diğer yandan da nüfus ve işbölümündeki artış sebebiyle aynı sınıf içinde gelişmeler olmuştur.⁴⁴

⁴² A.g.e., s. 100-102.

⁴³ A.g.e., s. 103.

⁴⁴ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 137-138.

Tütengil'e göre, mülkiyet rejimi ve aile aynı karakteri devam ettirirse sınıf yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmez. Bunlarda meydana gelecek ani olaylar sınıf yapısını belli bir yönde değiştirir. Eğitim ve öğretim dikey hareketlilikte büyük bir rol oynar. Böylece sınıf ve tabakalar arasında aşağıdan yukarıya doğru bir değişiklik meydana gelir. Mesleklerin babadan oğula geçmesi, kast sisteminin varlığı sınıf piramidinde değişimleri önler. Nüfus artışı faktörü de sınıf piramidini etkilemektedir. Yüksek tabakaların kısırlığından doğan durum, çocuk sayısı azlığı, yakın akraba arasında evlenmelerden doğan anormallikler bir gerileme meydana getirirken, alt tabakalarda doğurganlığın yüksek oluşu, ister eğitim ve öğretim, ister gelir artışı gibi yollarla dikey hareketliliğin gerçekleşmesi bir genişleme ve yukarı doğru yükselme meydana getirmektedir.⁴⁵ diyerek Tütengil, sınıf piramidinde meydana gelen değişikliğin sebeplerini incelemiştir.

Tütengil, orta sınıfların önemli özellikleri olduğunu belirtmiş ve bu özellikleri şöyle açıklamıştır: “Orta sınıflar bütün toplumlarda denge ve kararlılık unsuru olarak büyük bir rol oynar. Orta sınıflar içinde çoğunlukla yer alan ‘şehirliler’ sosyal değişmelere daha yatkındırlar. Yeni fikir ve teknikleri kolaylıkla kabul ederler. İktisadi faaliyetlere öncülük ettiği ileri sürülen ‘müteşebbisler’ orta sınıflardan gelir.”⁴⁶ Tütengil, gelişmiş ülkelerde denge ve kararlılık unsuru olarak rol oynayan, iktisadî ve fikrî gelişmelerdeki yerini alan orta sınıfların az gelişmiş ülkelerde neden bu rolü oynamadıklarını incelemiştir. Ona göre, akla gelen ilk şey orta sınıfların az gelişmiş ülkelerdeki zayıflığıdır.⁴⁷

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde orta sınıfların zayıf olma sebepleri üzerinde durmuştur. Ona göre, Batılı toplumlar feodalite döneminden geçerek millet halini almışlardır. Bu dönemde köylülerin hürriyetlerini kazanmaları, büyük şehirlerin kurulması, ticaret hayatı ve sanayiye başlangıç eden el sanatları bu ülkelerde orta sınıfların çekirdeğini teşkil etmiştir. Az gelişmiş ülkeler bu tarihi gelişmenin dışında kalmışlardır. Az gelişmiş ülkelerde kalıntıları yaşamakta bulunan “iktisadî feodalite” bir tahakküm aracı olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde iktisadî faaliyetlerin dış kuvvetler yararına işletilmesi orta sınıfların gelişmesini sınırlandırmıştır. Çünkü çoğu hallerde

⁴⁵ A.g.e., s. 138.

⁴⁶ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 46.

⁴⁷ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 138-139.

iktisadî faaliyetler, özellikle sömürge döneminde, yabancılar tarafından yürütülmüştür. Az gelişmiş ülkelerin, zayıf da olsa, burjuvazisi yaratıcı iktisadî faaliyetler yerine spekülasyona ve aracılığa ilgi duymuş hâlâ da duymaktadır. Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde orta sınıflar zayıftır. Kendilerinden beklenen görevleri yerine getirdikleri kolaylıkla söylenemez.⁴⁸

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde orta sınıfın zayıflığıyla birlikte, otoriter yönetim ve demokratik kurumların yokluğundan bahsetmiştir. Çeşitli biçimler altında otoriter yönetim az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ölçütlerden birini teşkil etmektedir. Az gelişmiş ülkelerde görünüşte mevcut demokratik kurumlara rağmen seçimlerin vatandaş oylarını ne ölçüde ve ne yönde etkilediği ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki küçük gruplar halindeki yaşama düzeni toplumda birtakım basamaklar meydana getirmektedir. Akrabalık ilişkileri kendi içinde birleştirici başkaları ile ilişkilerde ayırıcı bir rol oynamaktadır. Diğer yandan yerleşme noktalarının yüksek sayısı, küçük köy toplulukları halinde yaşama idarede merkezileşmeyi güçleştirmektedir. Küçük gruplarda dinî karakterin, gelenek ve göreneklere bağlılığın yaygınlığı bu grupları olduğu gibi kalmaya zorlamaktadır. Hindistan gibi kast rejimlerinin gerçek hayatta devam eden toplumlarda basamaklar arasındaki geçiş de ortadan kalkar. Böylece birbirine karşı kapalı, mesleklerin babadan oğula geçtiği, millî bütünlüğü yaratmanın son derece güç olduğu bir toplum karşımıza çıkmaktadır. Bazı ülkelerde feodalite döneminin kalıntıları olarak şeyhlik, ağalık, seyitlik vb. gibi toplum içinde ayrıcalıkları bulunan gruplar görülmektedir. Diğer yandan, aynı ocaktan yetişenler arasında kapalı bir dayanışma düzeni kurulmakta gecikmez. Az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları güçlükleri yenmeleri, halk yığınlarını meydana getiren küçük üniteleri millî birlik hâline ulaştırmakla mümkün olabilir. Bunun için de birleşme gereklidir. Siyasî, iktisadî ve sosyal bütünleşme sağlanmadıkça az gelişmiş ülkeler gelişme dönemine ulaşamazlar.⁴⁹

Tütengil'in az gelişmiş ülkeleri değerlendirdiği diğer bir ölçüt, iktisadî ölçüttür. İktisadî ölçütler arasında, gizli ve açık işsizlik, az enerji tüketimi, ortalama millî gelirin düşüklüğü, sınırlı bir sanayileşme, iktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağımlılık, şişkin

⁴⁸ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 46-47.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 49-51.

bir ticaret kesimi yer almaktadır.⁵⁰ Az gelişmiş ülkelerde iktisadî hayat, bir yandan çalışma araçlarının ve işyerlerinin yetersizliği, diğer yandan hızlı nüfus artışının her yıl işgücüne kattığı insanlarla yeniden yaratılan iş imkânı arasındaki dengesizlik ve özellikle tarımdaki makineleşmeden doğan işsizlik çeşitlerinin etkisi altındadır. İşsizlik konusu gelişmiş ülkeler için de söz konusudur. Fakat az gelişmiş ülkeler bakımından konunun ayrı bir önemi vardır. Az gelişmiş ülkelerde işsizliğin nedeni, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi konjonktürel değil, iktisadî olduğu kadar sosyal yönü de bulunan bir devamlılık niteliği göstermektedir. Başka bir ifadeyle, az gelişmiş ülkelerin işsizlik sorunu yapısal bir özellik göstermektedir.⁵¹

Tütengil, az gelişmiş ülkelerdeki işsizlik çeşitlerinin sosyal ve ekonomik hayattaki belirtileri üzerinde durmuştur. Ona göre, bu durumda iç pazar daralır. Millî pazar yerine birbirinden habersiz, ilgisiz pazarlar doğar. İşgücü arzının işgücü talebinden fazla olması teknolojik gelişmeyi engeller. Ücretlerin düşük olmasına yol açar. İşgücündeki arz ve talep dengesizliği toplu sözleşmelerde sendikaların pazarlık gücünü zayıflatır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yardımı olarak nitelendirilen emek ihracına sebep olur.”⁵²

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde karşılaşılan en önemli istihdam probleminin, gizli işsizlik olduğunu söylemiştir. Bu durumda, görünüşte herhangi bir iş yerinde bir kimse çalışmakta, fakat bu kimsenin çalışmaması halinde herhangi bir eksiklik meydana gelmemektedir. Bu durum, “gizli işsizlik” kelimesiyle ifade edilmektedir. Aile işletmelerinin hâkim olduğu tarım düzeninde çok yaygın olan gizli işsizlik, tarım çalışmalarının organize edilmesi halinde meydana çıkmakta, gizli işsizlere yeni çalışma alanları bulunmasını gerekli kılmaktadır. Az gelişmiş ülkelere özgü olmamakla birlikte, değişik yanları olan bir başka sorun da “işçi devri” dir. İşçi devri, sanayi kesiminde çalışan işçilerin bu kesim ile tarım kesimi arasında veya çeşitli iş alanlarında yer değiştirmeleri durumudur. Az gelişmiş ülkelerde hasat zamanı işçilerin sanayi iş kollarındaki çalışmalarını terk edip köye ve kış zamanlarında kente göç etmeleriyle, bir tarafı ile köylü, diğer tarafı ile işçi olan ve köylü-işçi tipi denilen bir geçiş tipi ortaya

⁵⁰ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 80-114.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 80-81.

⁵² *A.g.e.*, s. 83-84.

çıkılmaktadır. İş devri, sadece tarım ile sanayi arasında meydana gelmemekte, aynı iş kolunda da çeşitli sebeplerle yer değiştirmeler görülmektedir.⁵³

Tütengil, az gelişmiş ülkelerdeki enerji tüketiminden bahsetmiştir. Tütengil, az gelişmiş ülkelerde enerji tüketiminin az olduğunu belirtmiştir. Az gelişmiş ülkelerde iktisadî faaliyet büyük ölçüde insan ve hayvan gücüne dayanır. Mekanik enerjiden yararlanma sınırlıdır. Bu durum, tabiata ve insana köle olmaya kadar varan bir bağıllık durumu yaratır. Tarım alanında tabiat şartlarının ürünü geniş ölçüde etkilemesinin insanları kaderci yapmasının yanı sıra, kullanılan enerjinin cinsi kadar miktarı da az gelişmiş ülkelerde üretimi sınırlandırmaktadır. İki ülke çeşidi arasında enerji tüketiminin farklı olmasının yanı sıra, az gelişmiş ülkelerin şehirleri ile köyleri arasındaki fark da oldukça büyüktür. Tütengil'e göre, kömür, petrol, elektrik ve doğal gazın geniş ölçüde kullanıldığı, atom enerjisinin de sanayide ve ulaşımda yer aldığı gelişmiş ülkelere, az gelişmiş ülkelerin yetişmesi kolay değildir. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınması enerji tüketiminin artırılmasına büyük ölçüde bağlıdır.⁵⁴

Tütengil, az gelişmiş ülkelerdeki ortalama millî gelirin düşüklüğünden söz etmiştir. Objektif bir ölçü bir olarak kabul edilen millî gelir az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin karşılaştırılmasında en çok ele alınan ölçülerden biridir. Sayılarla ifade edilmesi, iktisadî durumu göstermesi kadar sosyal ve kültürel durumlarla da yakından bağıllığı, aynı para birimiyle ele alınmasının sağladığı karşılaştırma olanakları, istisnaî durumlar bir yana, milletlerarası mukayeselerde “millî gelir”i ön plana çıkarmaktadır. Bu durum az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında millî gelir bakımından farklılıklara sebep olmaktadır.⁵⁵

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde sınırlı bir sanayileşmenin olduğunu belirtmiştir. Ona göre, iktisadî kalkınma ile sanayileşmenin eşanlı olduğu bir dünyada yaşamaktayız. Günümüzün az gelişmiş ülkeleri iktisadî kalkınmalarını sanayileşme yoluyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Genel olarak sanayinin geliştiği ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerde, yaygın olan tarım hayatının yanı sıra, sınırlı

⁵³ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 19-21.

⁵⁴ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 87-90.

⁵⁵ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 28-29.

bir sanayileşme görülmektedir. İşgücünden kaynaklanan sanayileşmeyi sınırlandırıcı ve sanayi kollarında verimi düşürücü etkilerin yanında, daha önemli olan yatırım güçlükleri vardır. Sanayi yatırımlarına kaynak bulunması halinde sanayi işçisini fazlasıyla sağlayacak bir potansiyel mevcuttur.⁵⁶

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin iktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağlı olduğundan söz etmiştir. Az gelişmiş ülkelerin ekonomisi çeşitli bakımlardan gelişmiş ülkelere bağlıdır. Bu bağıllık, az gelişmiş ülkeler için tarihi sebeplere dayanır. Bu ülkeler siyasi bağımsızlıklarını kazanmadan önce sömürge veya yarı sömürge döneminden geçmişlerdir ve bunun yarattığı ilişkilerden tamamen kurtulamamışlardır. Az gelişmiş ülkelerin iktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağlı olması için böyle bir dönemden geçmeleri gerekmez. Yakın bir geçmişte bağımsızlıklarına kavuşan az gelişmiş ülkelerin yanı sıra tarihleri boyunca siyasi bir bağımlılığa konu olmamış bulunan az gelişmiş ülkeler de, derece farkları ile iktisadî bağıllık durumunda bulunmaktadır. Bağıllığı doğuran durumlardan biri de, kapitalist ekonominin ve kurumlarının az gelişmiş ülkelere dışarıdan bir zorlama olarak götürülmüş bulunmasıdır. Bu ülkeler geleneksel bir iktisat düzeni içinde bulunurken gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde kapitalist ekonominin mekanizmasını ve kurumlarını ithal etmek zorunda kalmışlardır. İktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağıllıkta yabancı sermaye de önemli bir rol oynamaktadır. Bir yandan kalkınma için zorunlu kaynak açığı, bir yandan da ticaret açığı, yabancı sermaye ihtiyacını doğurmaktadır.⁵⁷

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde ticari faaliyetin şaşırtıcı bir görünüm kazandığını vurgulamıştır. Ona göre, bu ülkelerde aile ekonomisinin yaygın oluşunun ticareti sınırlandırması beklenirken faal nüfusun iktisadî faaliyet dallarına göre bölünüşünde ticaretle uğraşanlar dikkati çeken bir oran göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde, tarım ve ticaret kesimi arasında net üretim bakımından ticaret kesimi lehine büyük bir fark vardır. Az gelişmiş ülkelerde tarımdaki verim düşüklüğü sebebiyle ortaya çıkan ticaretteki net üretim çokluğu, bu kesimin oynadığı rolü göstermektedir. Bu ülkelerde ticaret kesimini “şişkin” hale getiren de budur.⁵⁸

⁵⁶ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 103.

⁵⁷ *A.g.e.*, s. 108-110.

⁵⁸ *A.g.e.*, s. 114-115.

Tütengil, az gelişmiş ülkelerde ticaret kesiminin çok kazançlı olmasının sebeplerini şu şekilde izah etmiştir: “Bu ülkelerde, üretici ile tüketici arasındaki mesafe oldukça uzundur. Üretici ile tüketici arasına giren aracılardan sayısı fazladır. Az gelişmiş ülkelere tacirlerin genellikle yabancı ülkelere gelmesi ticaret ahlakını zedelemektedir. Pazarların bütünleşmemesi, kalite ve fiyat denetiminin yokluğu da ticaret kesiminde kârlılığı artırmaktadır. Bu durumda, üretim ve tüketim kooperatiflerine duyulan ihtiyaç, devletin ve mahallî idarelerin kalite ve fiyat denetimi, ‘aracı’ sayısını azaltıcı tedbirler az gelişmiş ülkelerde kendini hissettirmektedir.”⁵⁹

Tütengil’e göre, gerek iktisadî ilişkilerde gerekse idare hayatında yarı feodalizm belirtileri az gelişmiş ülkelerde henüz sona ermemiştir. Tarım alanlarında geleneğe bağlı çalışma biçimleri, alacaklının borçluyu özgürlüğünden mahrum etmesi ve angarya usulleri, idare hayatında ise mahallî nüfus sahiplerinin irade ve isteğinin etkili olması görülebilir. Feodalite döneminin kalıntıları olarak bazı ülkelerde de şeyhlik ve ağalık gibi toplum içinde ayrıcalıkları bulunan kurumlar görülmektedir. Aynı ocaktan yetişenler arasında da başkalarına kapalı bir dayanışma düzeni vardır. Dinî inanışların halk arasında yaygın olması, dinin vicdan özgürlüğü sınırları içinde kalmayarak dünya işleri ile yakın ilgisi az gelişmiş ülkelerde din adamlarını ve dini önemli bir role sahip kılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde insanlar dini ve etnik temele göre kategorilere ayrılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları güçlükleri yenmesi, halk yığınlarını meydana getiren küçük üniteleri millî bir bütün haline getirmekle ve dini kendi sınırları içinde çekmekle mümkün olabilir. İktisadî, sosyal ve kültürel bütünleşme sağlanmadıkça ve laik devlet anlayışı gerçekleştirilmedikçe az gelişmiş ülkeler gelişme dönemine giremezler.⁶⁰

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin, iktisadî kalkınmalarını gecikmeden başarmaları gerektiğini vurgulamıştır. İçinde buldukları koşullar, “taşınma su ile değirmenin dönmeyeceğini”, sahip olabilecekleri en önemli kaynağın da insan gücü olduğunu onlara göstermektedir. Gelişmiş ülkelere yardım alan az gelişmiş ülkelere çoğunun, insan gücünün türüsünü, doktor ve mühendisten, ustabaşından işçiye kadar, gelişmiş ülkelere bir yardım olarak göndermekte bulunması da bir sorundur. İnsan gücünün

⁵⁹ TÜTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 32-34

⁶⁰ TÜTENGİL, *Az Gelişimin Sosyolojisi*, s. 145-146.

kalkınmadaki yerini alması kadar, gelişmiş ülkelere işgücü ihracı da az gelişmiş ülkelerin temel sorunu olmaya devam etmektedir.⁶¹

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin yanı sıra bir de az gelişmiş bölgelerden bahsetmiştir. Ona göre, az gelişme denilen çok boyutlu olayın “bölge” ölçeğinde gözleneni, “bölgesel az gelişme” adını taşımakta, böylece, “az gelişmiş ülkeler”in yanı sıra bir de “az gelişmiş bölgeler” ortaya çıkmaktadır.⁶² Tütengil, az gelişmiş bölgelerin ortak özelliklerini açıklamıştır. Az gelişmiş bölgelerdeki tasarruf, sermayenin yüksek kâr sağladığı, daha zengin veya daha ilerlemiş bölgelere göç etmektedir. Tasarruf ve işgücünün gelişmiş bölgelere doğru göçünün doğal bir sonucu olarak da, gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış bölgeler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olur. Bölgeler arası dengesizliğin artmakta oluşu bu mekanizmanın işlemesine sıkıca bağlıdır. Az gelişmiş bölgelerde kazanılanlar gelişmiş bölgelerde harcanmakta, yüksek tarım gelirlerinin tüketim merkezlerine sıçradığı görülmektedir. Büyük şehirlerdeki kıymetli maden alışverişi, gösteriş harcamaları bir yanı ile de geri kalmış bölgelerin tarım kazançlarına bağlanabilir.⁶³

Tütengil’e göre, az gelişmiş bölgeler bir ülkenin bütününe kıyasla yalnızca yeteri kadar gelişmemiş bölgeler olmayıp, sosyal yapı farkları bakımından da ülkeden bazı özellikleri ile ayrılan bölgeler görünüşündedir. Coğrafyadan gelen fizikî farklılıklar veya elverişsiz koşullar, etnik ayrılıklar, demografik özellikler, ülkenin bütünü ile birlikte gelişmeyi engelleyen veya sınırlayan bir ilişkiler düzeninin varlığı bölgesel az gelişmeyi doğuran en önemli sebepler arasında yer alır.⁶⁴

Tütengil, az gelişmiş bölge konusunun evrensel bir yanının olduğunu, gelişmişliğin her derecesinde ortaya çıkabileceğini söylemiştir. Gelişmiş bir ülke olan ABD’nin Güney kesimi, orta derecede gelişmiş İtalya’nın Güney kesimi ve Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ortak sorunlarla karşımıza çıkan az gelişmiş bölgeler olmaktadır.⁶⁵ Tütengil, bu özellikteki bölgelerde iktisadî durumu özetlemiştir. Ona göre, kural olarak, az gelişmiş bölgelerdeki tasarruf ve işgücü, sermaye ve el emeği

⁶¹ A.g.e., s. 189.

⁶² TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 24.

⁶³ A.g.e., s. 40-42.

⁶⁴ A.g.e., s. 24-25.

⁶⁵ TÛTENGİL, Cavit Orhan; “Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu”, *Sosyoloji Konferansları* (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 1.

talebinin daha yüksek olduğu gelişmiş bölgelere göç eder. Bunun tabii bir neticesi olarak da, gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış bölgeler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olurlar. Az gelişmiş ülkelerde, bölgeler arasında yüksek tarım gelirlerinin farklılıklar göstermesi, büyük şehirlerde arsa spekülâsyonunda yapılan harcamalar, söz konusu iktisadi ve sosyal yapıların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar.⁶⁶

Tütengil, az gelişmiş bölgeler, başka bir ifadeyle bölgesel az gelişme, ister gelişmiş, ister az gelişmiş olsun bütün ülkeler için geçerli olabilen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Bir ülkenin bütününe kıyasla gelişmeden yeteri kadar faydalanamamış bölgeleri her zaman “az gelişmiş bölge” sayılamaz. Bölgesel az gelişmenin varlığı için, ülkenin bütünü ile ele alınan bölgeler arasında sosyal yapı farklarının bulunması gerekir.⁶⁷ Tütengil, bölgesel az gelişmenin odak noktası olan sosyal yapı farkı yerine “toplumsal doku farkı” terimini kullanmıştır. Bir ülke bütünü içinde gözlenen farklılaşmayı “toplumsal yapı” olarak nitelemek, ortak öğeleri yok saymak olur. Ülkenin bütünü için geçerli olan yapıdan bazı farklılıklar söz konusudur. Bu yüzden “toplumsal doku farkı” diye adlandırmak gerçeğe daha uygun bir adlandırmadır.⁶⁸

Tütengil’e göre, bir ülkede bölgesel az gelişme olgusunun bulunması, bölgelerarası dengesizlik sorununun varlığının zorunlu koşuludur. Bu durumda, aralarında en azından gelişmişlik farkı bulunan bölgeler “dengesizlik sorunu”nu gözler önüne sermektedir. Az gelişmiş bölgelerdeki tasarruf, sermayenin emin ve yüksek kâr sağladığı, daha zengin veya daha ilerlemiş bölgelere göç etmektedir. İşgücü bakımından da benzer bir durum söz konusudur.⁶⁹ Sanayi, el emeğinin ucuz olduğu geri kalmış bölgelere gideceğine, bu bölgelerin halkları, emek talebinin yüksek olduğu yerlere gitmektedir. Tasarruf ve iş gücünün gelişmiş bölgelere doğru göçünün tabii bir sonucu olarak da gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış bölgeler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olur. Bölgelerarası dengesizliğin artması bu mekanizmanın işlemesine sıkıca bağlıdır.⁷⁰

⁶⁶ TÛTENGİL “Az Gelişmenin Sebepleri”, s. 159.

⁶⁷ TÛTENGİL, **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, s. 23.

⁶⁸ TÛTENGİL, “Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu”, s. 2.

⁶⁹ A.g.m.

⁷⁰ TÛTENGİL, **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, s. 25.

Tütengil, bölgesel az gelişmeden kaynaklanan dengesizlik sorununun, her türlü gelişmişlik derecesi için geçerli bir model olarak ele alındığında, öne çıkacak noktaları şu şekilde belirtmiştir: “Yüksek doğurganlık olgusu, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılığın somut bir göstergesi olmaktadır. Böylece, hızlı nüfus artışı, mevsimlik iş göçleri, yurt içi ve yurt dışı çalışma göçleri yüksek doğurganlık tarafından güdülenmektedir. Eğitim yatırımlarındaki nicel ve nitel farklılık, hizmetlerin dağılımındaki ortak özelliğin gözle görünür bir örneğidir. Böylece bölgeler-arası tek yanlı bir hareket, ülke ölçüsünde bir beyin göçü ortaya çıkmaktadır. Gelirin artması, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmenin bir bileşkesi olarak kalmamakta, aynı zamanda nüfusun artış hızını yavaşlatan bir fren rolü oynamaktadır. Fizikî farklılıklarla neden-sonuç ilişkisi içinde bulunan kültürel farklılıklar da birçok durumda modeldeki yerini almaktadır. Dilin yanı sıra din ve mezhep farklılıklarının da kültürel tecrit içinde bir ağırlık kazandığı, bazı ülkelerde etnik bir sorun niteliğine büründüğü görülmektedir. Çok gelişmiş ülkelerde bölgesel az gelişmenin ortaya çıkışı, ülkenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. ‘Optimum’ bir büyüklük çeşitli ülkelerde homojen bir toplumsal yapıyı sürekli kılmaya yetmektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe bölgeler-arası dengesizlik oranı azalmakta, gelişmişlik düzeyi azaldıkça dengesizlik şiddet kazanmaktadır. Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerdeki bölgelerarası dengesizlik, çoğu kez, bir derece farkının ötesine geçmektedir. Bölgesel az gelişmişlik, din kurumuna etkinlik kazandırmakta, feodal ilişkileri canlı tutmakta, tarımsal potansiyelin yanı sıra, görülüp bilinmediği için bir turizm potansiyelini de, diğer zenginlikleri gibi, gizlemektedir. Doğal afetler (deprem, su taşkınları, kasırga vb.) az gelişmiş bölgelerin alın yazısı olmakta, çoğu hallerde bu iki olay dizisi arasında tersine dönüşebilen neden-sonuç ilişkileri bulunmaktadır. ‘Ağa’ düzeninin, bazı yörelerde ‘eşkıyalığın’ ortaya çıkışı da, sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların bir sonucudur. Az gelişmiş bölge sınırda ya da kıyıda ise kaçakçılık o olayları için de elverişli bir ortam olabilir.”⁷¹

Tütengil, bölgesel az gelişme olgusundan kaynaklanan bölgelerarası dengesizlik sorunu ne kadar karmaşık bir yapıda bulursa da, çözülmez bir sorun niteliğinde olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, konuya bilimsel araştırmalarla yaklaşılması, önyargılardan doğan kuşku ortadan kaldırmaya yetebilir. Sorunu görmezlikten gelmek ve ayrıcalık yaratma kaygısıyla yüz üstü bırakmak ya da ülke ölçeğindeki

⁷¹ TÜTENGİL, “Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu”, s. 3.

kalkınma planları içinde çözüm aramak zamanı boş yere kaybetmek olur. Diğer yandan, ekonomik kalkınmalarını serbest piyasa kuvvetlerinin karşılıklı etkilerine terk etmiş olan liberal sistemlerde bölgelerarası dengesizliklerin kendiliğinden düzelmesini beklemeye imkân yoktur. Geri kalmış bölgelerle gelişmiş bölgelerarasındaki sosyal ve ekonomik dengesizliklerin tamamen giderilmesi ve tam bir eşitliğin sağlanması hiçbir zaman söz konusu değildir.⁷²

Tütengil, Türkiye açısından yaşanan bölgesel sorunları şu şekilde dile getirmiştir: “Olayın adı zaman içinde değişmekte ve sınırları belirsizleşmektedir. Geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme merkezlerinde alt-yapı yatırımlarının yoğunlaştırılması ve böylece çevreyi etkileyecek gelişme noktaları elde edilmektedir. Özel kredi, vergi indirimi, ucuz enerji gibi teşvik tedbirleriyle özel sektörün bu bölgelerde yatırım yapmasının sağlanması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁷³ Üzerinde durulan “sorun” olumlu meyvelerini ancak kuşaklar arası çatışmalarla verebilecek çetinlikte olan çok boyutlu ve uzun süreli bir sorundur. Tütengil, yaşanan sorunlar karşısında 1920-1972 yılları arasında yapılan çalışmaya ve bu çalışmadan ortaya çıkan sonuçlara değinmiştir. Ona göre, yapılacak ilk iş, sorunun kabul edilmesidir. İkinci adım çözüm yolları ve önerilere geçmektir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın kalkınmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorunlarının çözülmesindeki çabalarına katkıda bulunmak amacıyla yapılan bir çalışma bu açıdan çıkış yeri olabilir. 1920-1972 dönemindeki hükümet programlarında yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun kalkınmasıyla ilgili görüşler 1950 öncesinde demiryolu yapımı, “isyan ve irtica hareketleri” dolayısıyla alınan tedbirler, fabrika kurma girişimleri, memur evleri yapımı etrafında toplanmaktadır. 1950’den başlayarak somut önerilerle yaklaşılan sorun, planlı kalkınma anlayışı ile birlikte yeni boyutlar kazanmaktadır. 1951 Adnan Menderes döneminde, köy okulları inşaatında Doğu illeriyle bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacağı, köylü vatandaşları sorumluluklara tabi tutan yasanın kaldırılacağı ve Doğu’da bir üniversitenin temeli atılacağı ifade edilmiştir.⁷⁴

⁷² A.g.m., s. 13-14.

⁷³ A.g.m., s. 4-5.

⁷⁴ A.g.m., s. 10-14.

Tütengil, bölgesel az gelişme ile yapılan çalışmaların geniş çerçeveli fikirler getirmekten ileriye gidemediklerini belirtmiştir. Ona göre, az gelişmiş bölgeler için kalkınma planları hazırlanmadan ve fonlar ayrılmadan bu bölgelerde gelişmeyi sağlamak mümkün olamaz. Bilimsel çalışmalara ve seminerlere konu olan “az gelişmiş bölgeler”in geliştirilmesi sorunu devletin öncülüğünü ve ilgisini zorunlu kılmaktadır. Türkiye’nin bütünü içinde bir farklılaşma gösteren “Doğu ve Güneydoğu Anadolu” bölgelerinin sorunlarına cesaretle eğilmek zamanı çoktan gelmiştir.⁷⁵ Tütengil’e göre, uygulamaya yönelik çalışmalarda izlenen yöntem ve saptamalar ne olursa olsun, gerçekçi çözüm şu noktaların benimsenmesinde ve uygulanmasında yatmaktadır: “Bölgeler arası dengesizlik sorunu devletin öncülüğünde çözümlenebilecek nitelikte bir sorundur. Sağlıklı bir çözüm için özel planlar ve fonlar zorunludur. Bölgeye altyapı hizmetleri götürülmeden özel kesimin özendirilmesi sağlanamaz. Bölgenin toprak altı ve toprak üstü değerlerini işleyen, istihdam yaratmayı amaçlayan kuruluşlar öncelikle ele alınmalıdır. İktisadî amacın yanı sıra, bazen de önü sıra sosyokültürel amaçların da göz önünde tutulması gerekir. Ortaklaşa menfaat uygulamalarından yola çıkarak duygu ve düşünce birliğine ulaşılması ilke olarak benimsenmelidir.”⁷⁶

Tütengil, az gelişmiş ülke ve bölgelerin sahip oldukları özelliklerden yola çıkarak, “Üçüncü Dünya” ülkelerini sosyolojik açıdan değerlendirmiştir. Bu ülkelerde iki ayrı sistem arasındaki çatışma söz konusudur. Bu çatışmaları sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda görmek mümkündür. Sosyal alanda yarı feodal bir düzenle çağdaş yaşama isteği bir arada bulunmaktadır. Ekonomik bakımdan pre-kapitalist bir dünya ile kapitalist dünya, zihniyeti, kurumları ve işleyişi ile karşı karşıyadır. Kültürel alanda teokratik ve gelenekçi bir tutumun yanında rasyonalist ve lâik bir anlayış vardır. Gelişmiş ülkeler yüzyıllarca önce bu çatışmalardan geçerek bugünkü denge durumuna varmışlardır. Oysaki az gelişmiş ülkeler henüz geçiş halinde bulunan toplumlardır. Bu ülkelerde var olan düzenin devamını isteyenlerle topluma yeni bir biçim kazandırmak isteyen ileri güçler henüz çatışma halindedir.⁷⁷ Geçiş döneminde bulunan az gelişmiş ülkelerde bir yandan geri kalmış sosyal yapılar devam ederken, diğer yandan çağdaş kurumlar ortaya çıkmıştır. Geri kalmış sosyal yapılarla çağdaş kurumları karşı karşıya

⁷⁵ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 42.

⁷⁶ TÛTENGİL, “Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu”, s. 13

⁷⁷ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 71-72.

getiren ikili yapılar, iktisat alanında olduğu gibi, sosyal hayatın hukuk, millî eğitim, teknoloji, dünya görüşü ve giyim-kuşam gibi alanlarında da görülmektedir. Sosyolojik açıdan kapalı toplum ve açık toplum olarak nitelenen ikili yapılar, geleneksel değerlere sıkıca bağlı kalmak veya yeniliklere açık olmak özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸

Tütengil, yenilikler karşısında yaşanan kısır döngülerin bir yerden kırılması zorunluluğunun Üçüncü Dünya'yı sosyal yapı değişikliği sorunu ile karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Günübürlük tedbirlerin, geçici çabaların bir zaman israfı olduğu iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Çeşitli yanları ile bir bütün teşkil eden az gelişme olayı, ancak bütün kesimlerdeki ahenkli bir hamle ile ortadan kaldırılabılır. Bu durumda devletin rolü ve görevleri artmakta, mevcut dengesizlikleri oradan kaldırmak için çeşitli alanlarda reform ihtiyacı belirlemektedir. Bazı derece farkları ve tarihi özelliklerle az gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkan sosyal yapı benzerliği köklü reformlara girişmeden kalkınma ortamının yaratılamayacağını göstermektedir. Bütün Üçüncü Dünya ülkeleri için geçilmesi gerekli olan "toprak reformu" iktisadî verimlilik amacı taşıdığı kadar sosyal ilişkileri düzenlemek amacını da taşımaktadır. Tütengil'e göre, az gelişmiş ülkelerde liberal iktisat çıkmazlardan kurtulmanın bir vasıtası olamaz. Bütün şartlar, bu ülkeleri "iktisadî devletçilik" uygulamalarına zorlamaktadır. Diğer yandan, sosyal yapıyı değiştirmek amacını taşıyan bütün reformlarla çok yönlü sonuçlar elde edilmek istenmektedir.⁷⁹

Az gelişmiş toplum yapısı çok hızlı toplumsal değişimler içindedir. Bu nitelik az gelişmiş toplumun çatışmalı, bütünleşememiş ve ahenksiz yapısından kaynaklanmaktadır. Tütengil, az gelişmiş toplumsal yapıdaki değişimleri nedenlerini ekonomi dışındaki nedenlere bağlamaktadır. Kitlelerin bilinç kazanması, değişimin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Eğitime, okuma-yazma durumuna, haberleşmeye bağlı olan gelişmeler özellikle kitlelerin bilinçlenmesi üzerinde ayrı bir neden olmaktadır.⁸⁰ Haberleşme ve ulaştırmanın çok küçülttüğü bir dünyada sosyal değişmelerin de hızlandığı görülmektedir. Okur-yazar sayısındaki artış, eğitim ve öğretim alanlarındaki nispi düzelme ve aydınlardan kitleye doğru yayılan bilinç

⁷⁸ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 146-147.

⁷⁹ *A.g.e.* 169-174

⁸⁰ CILGA, İbrahim; "Cavit Orhan Tütengil", *Türk Toplum Bilimleri 1* (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 392-393.

kazanma olayı sosyal değişmelere görölmedik derecede bir hız kazandırmaktadır. Az gelişmiş ölkelerde karmaşıklık, iç içe girmişlik ve karşılıklı etkilerde görölen karmaşıklık vardır. Az gelişme olayının bu özellikleri iktisat dışı unsurların göz önünde tutulmasını gerekli kılmaktadır. Yalnız iktisat açısından yapılacak bir inceleme yarım olmakla kalmaz, aynı zamanda büyük yanılmalara da yol açmaktadır. İktisadî mesele ile demografik, sosyolojik ve kültürel meseleler iç içedir. İkili yapılar ve bunun sosyal, iktisadî ve kültürel alanlardaki görünüşleri “Orta Çağ” ile “Modern Çağ”ı aynı çevrede bir arada barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle, “kapalı toplum” ile “açık toplum” yan yanadır.⁸¹

Tütengil’e göre, az gelişmişlik ile ikili yapıların ikiz oluşu, “Üçüncü Dünya” sorunlarına çözüm yolları aranırken iktisat dışı sebepler üzerinde öncelikle durulmasını zorunlu kılmaktadır. Zihniyet meselelerinin önem kazandığı bir ortamda tek başına iktisadî mekanizma kendisinden bekleneni sağlayamaz. İktisatçılar, sosyologlar, demograflar ve sosyal siyasetçiler el ele vererek problemleri birlikte çözmelidirler. Diğer yandan, zaman faktörünün az gelişmiş ölkeler aleyhine işlemekte oluşu iktisadî ve sosyal gelişmenin mümkün olduğu kadar erken gerçekleştirilmesini ortaya çıkarmaktadır.⁸² Az gelişmiş ölkelerin gelişmesi tek başına sanayileşme ile sağlanamaz. Sanayileşmenin yanı sıra tarım sorunlarının, ortaya çıkacak sosyal ve kültürel sorunların da birlikte ele alınması gerekir. Diğer yandan, beslenme, barınma ve sağlık konuları da önem kazanmaktadır. Hızlı bir kalkınmanın gereği ile bundan doğabilecek sorunlar sanayileşme ile birlikte köyün sorunları üzerinde de durulmasını, düşük ücretin doğuracağı proleterleşmenin önlenmesini gerektirmektedir. Bir başka sorun da gelirin ve iktidarın bir zümre elinde toplanmasının önlenmesidir. Az gelişmiş ölkelerin çoğunda, önemli iktisadî gelişme amacını bir yana bırakarak sadece servet ve ayrıcalıkların korunmasına ilgi duyan ve iktidarı elinde tutan küçük bir azınlık vardır. Böyle bir ortamda siyasi gelişmenin faktörü olarak eğitimin önemi artmakta, sosyal ilerleme ve sosyal adalete yönelen bir eğitim anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır.⁸³

Tütengil, Türkiye’deki ikili yapılardan bahsetmiştir. Tütengil, olayların tespitinde ve başka ölkelere öncü olmada Türkiye’nin oynadığı tarihî rolün, az gelişmiş

⁸¹ TÖTENGİL, *Az Gelişmiş Ölkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 70-71.

⁸² *A.g.e.*, s. 71.

⁸³ TÖTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 161.

ülkeler konusunda ilgi çekici olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’de ikili yapılar Tanzimat döneminden itibaren gün yüzüne çıkmıştır. Tanzimat’ın ikiciliği adı altında üzerinde durulan ve yerli kurumların yanı sıra Batılı kurumları da toplum hayatına getiren düşünce, hukuk, millî eğitim ve iktisat gibi alanlarda iki bölmeli bir toplum ortaya koymuştur. Böyle bir ortamda gerçekleştirilen Atatürk Devrimi’nin amacı tutarlı bir toplum yaratmaktır. Bu devrime temel olan ilkeler ve dünya görüşü, hukukî kurallarla tespit edilerek yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmiştir. Bütün çabalara rağmen amaca ulaşmak çok kolay değildir. Atatürk Devrimi yurdun bütününe ve halkın tümüne henüz ulaştırılamamıştır. Diğer yandan, tasfiye edilmeye çalışılan düzenin tortuları, çok partili hayat içinde sadece biçim kazandırılmakla kalınmayan, gizli-açık bir şekilde desteklenen, bilinçaltından çıkarılarak seçim mekanizması içinde faydalar umulan bir malzeme haline getirilmiştir.⁸⁴

Tütengil’e göre, Türkiye’de bir yandan anayasası, kanunları, temel ilkeleri ve devrim düzeni ile “Resmî Türkiye”, bir yandan da bu değerlerle bağdaşma halinde bulunmayan olayların yüze çıktığı “Gayri resmî Türkiye” iç içe bulunmaktadır. Bu görünüşü ile söz konusu olay, bütün az gelişmiş ülkelerin ortaklaşa sorunudur. Az gelişmiş ülkelerde ikili yapıların yerini çağdaş toplum düzeni alıncaya kadar çalışmalar devam edecektir. Sosyal ve ekonomik sonuçları kendi alanlarını fazlasıyla aşan köklü yapı değişmelerinin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıması bu sebeptir.⁸⁵

Tütengil, insan gücü sorununun Türkiye’de somutluk kazanan yanları üzerinde durmuştur. Ona göre, Bugünkü insan gücü stokları incelendiğinde, gerek bunun yapısındaki dengesizlikler, gerek sektörlerdeki dağılım aksaklıkları ve sayı yetersizlikleri belirlemektedir. Kalkınma için stratejik önemi olan teknik insan gücünün sayı olarak yetersizliği yanında sektörler arası dengesiz dağılımı ve yerinde kullanılmamasıyla iktisadî kalkınmanın temel güçlüklerinden biri ortaya çıkmaktadır. Kamu sektöründe personel rejiminin yetersiz olması, insan gücü kullanılmasındaki görev ve yetki karışımı, organizasyon bozuklukları gibi nedenler söz konusu

⁸⁴ A.g.e., s. 148.

⁸⁵ A.g.e., s. 149.

yetersizliklere yol açmakta, özel sektörde ise serbest piyasanın sağladığı imkânlar yanında insan gücü yapısından gelen güçlükler görülmektedir.⁸⁶

Tütengil'e göre, Türkiye, gittikçe önem kazanan bir şehirleşme hareketinin içinde bulunmaktadır. Bu hareket, sadece köyden kente göçlerden ibaret kalmayıp göçmenler ve mültecilerle dış kaynaklardan da beslenmektedir.⁸⁷ Bir yandan Batı emperyalizminin ve kapitalizminin Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'de yenilgiye uğratılması, diğer yandan Asya'da ve Afrika'da bağımsızlık savaşı yapan milletlerdeki Mustafa Kemal ülküsü, üzerinde durulmaya değer iki olgudur.⁸⁸ Tütengil, Türkiye'de az gelişme konusuna duyulan ilginin iki başlıklı olduğunu söylemiştir. Bir yandan, gittikçe küçülen fakat kalabalıklaşan dünyamızda insanların büyük çoğunluğunun paylaştığı görülen ortak kaygı ve umutlar uyanık bir dikkatin konusu olmaktadır. Bir yandan da, dünyayı yeni baştan tanıırken ve öncelikle "Üçüncü Dünya"nın sorunlarına eğilirken kendimizi de yeni bir açıdan ölçüp biçmek, değerlendirmek ve yerimizi tespit etmek söz konusudur.⁸⁹ Türkiye de az gelişmiş bir ülkedir. Gelişmiş bir ülke haline geçmek isteyen Türkiye, bu problemi daha dikkatli izlemek zorundadır. Türkiye'deki ilgililer bir yandan yurdun gerçeklerini incelerken, bir yandan da diğer ülkelerin çalışmalarını ve gelişme yolundaki gayretlerini göz önünde bulundurmalıdırlar.⁹⁰ Tütengil'in Türk aydınına mesajı, sorunlardan korkmayıp cesaretle açıklamak ve bunları gidermenin bilimsel yollarını aramaktır.⁹¹

Tütengil, Türkiye ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra, az gelişmiş ülkeler ve bölgeler konusunun öneminden bahsetmiş ve bu önemin sadece nicelik büyüklüğünden kaynaklanmadığını vurgulamıştır. Az gelişmiş ülkeler bakımından ortaya çıkan nüfus ve gayri safi millî hâsıla dengesizliği bir yana, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun az gelişmiş ülkelerde yaşaması ve büyük bir hızla artmakta oluşu "Üçüncü Dünya"yı ön plana çıkarmaktadır. Bunun için, az gelişmiş ülkeler sorunu yalnız kendilerinin değil, gelişmiş ülkelerin de bir sorunu olmuştur. Az gelişmiş ülkeler sorunu evrensel bir sorun niteliğindedir. Bu durum konunun önemini arttırdığı gibi çeşitli açılardan ele alınmasını

⁸⁶ A.g.e., s. 189-190.

⁸⁷ A.g.e., s. 197.

⁸⁸ TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 6.

⁸⁹ TÛTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 7.

⁹⁰ TÛTENGİL "Az Gelişmenin Sebepleri", s. 152.

⁹¹ TÛTENGİL, Şükriye; "Sunuş Yazısı", s. 6.

da kaçınılmaz bir hâle getirmektedir. Az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya buldukları güçlüklerle gelişmiş ülkelerdeki insanlar da çözüm yolları aramaktadırlar. Bir yandan az gelişmiş ülkeler bilinç kazanırken bir yandan da az gelişmiş ülkeler sorunu gelişmiş ülkeleri yönetenlerin büyük tasası olmaya başlamıştır. Çünkü az gelişmiş ülkelerdeki huzursuzluklar ve muhtemel gelişmeler onları da yakından ilgilendirmektedir. 19. yüzyılda yoksul sınıflar meselesinin varlıklı sınıfları ve aydınları düşündürmesi gibi bugün de yoksul ülkeler varlıklı ülkelerin yöneticilerini ve aydınlarını düşündürmektedir.⁹²

Tütengil, bu noktada, gelişmiş ülkeler açısından tedirginlik yaratan az gelişmiş ülkelerin bazı unsurlardan yoksun olmakla birlikte, bir üstünlüğe sahip olduklarını belirtmiştir. Bu üstünlük, Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinin edindiği tecrübelerden faydalanma imkânıdır. Günümüzün az gelişmiş ülkeleri aynı hataları yapmamaya çalışarak gelişme süresini kısaltabilir. Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkeleri için böyle bir imkân yoktu. Ayrıca günümüzdeki “Devlet plânlaması” da az gelişmiş ülkeleri güvenilir bir çözüme kavuşturmak için önemlidir. Üçüncü Dünya’nın özellikle iktisadî bakımdan içinde bulunduğu durum, Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinden çok değişik bir gelişme çizgisi izlemelerini, günümüzün az gelişmiş ülkeleri için kaçınılmaz bir hale getirmiştir.⁹³

Tütengil, az gelişmiş ülkelerin gittikçe bilinçlendiklerini vurgulamıştır. Az gelişmiş ülkelere yaşayan insanlarla günümüzdekiler kıyaslanırsa, bu ülkedeki halkın bilinçlenmeye başladığı görülmektedir. Artık kendilerinin ne olduğunu, nasıl bir dünyada yaşadıklarını ve meselelerini öğrenmeye başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak da tevekkül yerine psikolojik bir alt üst olma hali içindedirler. Yoksulluklarının, gelişmiş ülkelere kıyasla anormal olduğunu anlamışlardır. Bu bilinçlenmenin hız kazanması ve kitleye yayılması 20. yüzyılın ilk yarısındaki olaylarla yakından ilgilidir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, bu savaşların dünyanın en ücra köşelerine yayılması, gazete, radyo, sinema ve televizyonun oynadığı rol bu arada sayılabilir. Seyahat kolaylıkları ve yaygınlaşan turizmin de etkisi olmuştur. Sonuç olarak, az gelişmiş ülke insanlarıyla gelişmiş ülke insanları birbirlerini tanımak imkânlarını bulmuşlar ve

⁹² TÛTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 79-80.

⁹³ TÛTENGİL, *Az Gelişimin Sosyolojisi*, s. 39-40.

karşılıklı olarak durumlarını öğrenmişlerdir. Diğer yandan, az gelişmiş ülkelerin iç gelişmeleri de önemli olmuştur. Sınırlı imkânlarına rağmen gerek içerde ve gerekse dış ülkelerde yetiştirdikleri aydınlarıyla geleneksel sosyal yapı ve düşünce şekillerini değiştirmeye başlamışlardır. “Büyük uyanış” adı verilen toplulukların bilinç kazanmasının ilk tepkisi, gelişme ve değişme olmuştur.⁹⁴ Üçüncü Dünya’nın sorunlarını dile getiren “Büyük Uyanış”, az gelişmişliğin bilincine varıldığı ölçüde kalkınma iradesini besleyebilir.⁹⁵

Tütengil, son olarak, hayatlarının her alanında karşılaştıkları sorunlar ve kısır döngülerin az gelişmiş ülkeleri çıkmazlarla karşı karşıya bıraktığını ifade etmiştir. Bu ülkelerde görülen huzursuzluklar bir kurtuluş ve çıkış yolu aramak şeklinde yorumlanabilir. Az gelişmiş ülke olmanın bilinci, yayıldığı ölçüde belki huzursuzluk da artacak, fakat çözüm yolunun dış yardımlarla değil, bu ülke insanların fedakârlık ve gayretleriyle bulunabileceği gerçeği de güç kazanacaktır.⁹⁶ Tütengil, dengeli bir toplum yaratmak, çıkmazları bir yerde kırmak için ana çizgileri ile iki yolun az gelişmiş ülkelerin karşısında bulunduğunu belirtmiştir. Birinci yol, dış yardım ve bağışlara dayanarak güçlükleri yenmektir. Az gelişmiş ülkelerin kalkınması sonuna kadar yardım ve bağışlarla olamaz. İkinci yol, az gelişmiş ülkelerin imkânlarını ve işgücünü harekete geçirerek kalkınmalarını kendi güçleriyle başarmaları yoludur. Bunun için de birtakım fedakârlıklara katlanmak gerekir.⁹⁷

Tütengil, yapılacak şeyin, toplumun bütün sosyal kurumlarında ve işleyişinde uyumlu bir bütüne götürecek olan ortak amaçlarda birleşmesi olduğunu belirtmiştir. Bunu sağlayacak yöntemlerin seçilmesi ve uygulanması gerekir. Gelişme yolunu açıp temizlemeden, uygulamanın nimetlerine herkesin eşitçe katılmasını sağlamadan çıkış yolu bulunamaz. Ülke yöneticileri, aydınlar, iş adamları ve emekçiler mevcut düzeni kendi çıkarları doğrultusunda sürdürmek yerine çağdaş uygarlık düzeyine götürecek doğrultuda değiştirmek zorundadırlar. Az gelişmiş ülkeler iktisadî bağımsızlığı kazanma ve devam ettirme yolunun kendi güçlerine ve kaynaklarına dayanma yolu olduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Tütengil, bu yolun zor olduğunu, kaynakların seferber

⁹⁴ TÜTENGİL, *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı*, s. 17-18.

⁹⁵ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 79.

⁹⁶ TÜTENGİL “Az Gelişmenin Sebepleri”, s. 159.

⁹⁷ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 168-169.

edilmesini zorunlu kıldığını; fakat hem en güvenilir yol hem de millî menfaate uygun olanın bu olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸ Az gelişmiş toplumun geçiş aşamasını aşabilmesi, modernleşerek Batılı ve gelişmiş bir toplum olabilmesi için az gelişmiş toplum yapısının değişmesi gereklidir. Az gelişmiş toplumun ekonomik yönden gelişebilmesi için, kalkınma çabalarında, sanayi ve tarım sektörlerindeki gelişmelerin birbirini tamamlaması sağlanmalıdır. Az gelişmiş toplumsal yapıya özgü kısır döngüler olarak beliren yapısal sorunlar çözümlenmelidir. Az gelişmiş toplum insanının kalkınmadaki yeri belirlenerek, kalkınmaya katılımı sağlanmalıdır. Bunun yanında, az gelişmiş toplum yapısını değiştirecek yapısal reformlar gerçekleştirilmelidir.⁹⁹

Sonuç olarak, Tütengil, az gelişme ve az gelişmiş ülke kavramı üzerinde durmuştur. Az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarını incelemiş ve bunu sayısal verilerle desteklemiştir. Tütengil, az gelişmişlik konusunu sebepleri ve sonuçları doğrultusunda ele almıştır. Tütengil çalışmalarında az gelişmiş toplumların yapısal sorunlarının çözümü için “Batılılaşmayı önermektedir. Az gelişmiş toplumların yapısal değişimleri Batılılaşma niteliğinde olmalıdır. Tütengil’in yaklaşımında toplumsal değişimin yönü Batılılaşma gibi kapsamı çok geniş olan bir ögeye bağlanmaktadır. Batılılaşma, modernleşme anlamında alındığında, değişimin yönü gelişmiş Batı toplumlarının içinde buldukları nokta ya da yön olmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak da modernleşmenin yönünün tanımlanmasında yapılan tartışmalar söz konusu olmaktadır.¹⁰⁰ Tütengil’e göre, az gelişmiş ülkeleri, gelişmiş ülkeler karşısındaki aşağılık duyguları, hırçlılıkları ve umutsuzlukları değil, gerçek durumlarının bilincine vararak ana kitleye mal edecekleri “Büyük Uyanış”ları kurtarabilir. Kendi gerçeklerini kendi gözleriyle görmeden “Üçüncü Dünya” yolunu bulamaz. Gelişmiş ülkelerin “Sömürge Sosyolojisi” söylemlerinin karşısına “Az Gelişimin Sosyolojisi” ile çıkmaktan başka çıkar yol yoktur.¹⁰¹ Tütengil, az gelişmiş ülkelerin yaşadıkları sorunların çözümü için sosyal gerçekliğe kendi yapılarını dikkate alarak bakmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, az gelişmiş ülkeler içinde buldukları karanlıktan yalnızca bilinçlenmeleri yani kendi tabiriyle “Büyük Uyanış”la çıkabilirler.

⁹⁸ A.g.e., s. 202-203.

⁹⁹ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 400.

¹⁰⁰ A.g.m., s. 410.

¹⁰¹ TÜTENGİL, *Az Gelişimin Sosyolojisi*, s. 203.

5. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEYE DAİR

FİKİRLERİ

Tütengil'in önem verdiği ve üzerinde durduğu konulardan biri, Atatürk ve Atatürk Devrimleri'dir. Tütengil, yürekten bir Atatürk aşığıydı. Bu sevgisini, bir sosyoloğun soğukkanlı tavrıyla bütünleştirerek, en yaratıcı özelliklerini bu alanda göstermiştir.¹ Tütengil, Atatürk konusunda son derece gerçekçidir. Olaya tam bir bilim adamı soğukkanlılığı ile bakmıştır. Ona göre, Atatürk'ün üstün liderlik nitelikleriyle, toplumun evrimleşme süreci içindeki gereksinimlerinin bulunduğu noktada, Mustafa Kemal Paşa, Atatürk olmuştur.² Tütengil, Atatürk'ün görüşlerine önem vermiş, Atatürkçü düşünce sistemini devam ettirmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. O, Atatürk ile ilgili derlemelere yer vererek onu anlamaya çalışmıştır. Tütengil, Atatürk'ü anlamak ve tamamlamak gerektiğine inanmış ve çalışmalarında, "Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmek için bize çizdiği yolun neresindeyiz? Büyük önderin dilekleri gerçekleşmiş midir? Eğer gerçekleşmediyse bunun nedenleri nelerdir?" gibi sorulara cevap aramıştır.³

Tütengil, Atatürk ve Atatürkçülük konusunda hem bir sosyolog hem de Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in bir vatandaşı olarak çalışmalar yapmıştır. Gerek az gelişmişlik konusunu işlerken gerekse araştırma ve incelemelerinde Atatürk'ün evrensel yönlerinin, insanlık açısından önemini vurgulamış ve günümüz açısından da yeni yorumlar yapmaya özen göstermiştir. Tütengil, Atatürk'ün az gelişmiş ülkeler açısından, gerek eylemci gerek kuramcı olarak büyük bir önem taşıdığına inanmıştır. Tütengil'in Mustafa Kemal Atatürk'e yaklaşımı, çağdaş Türkiye'nin daha ileri götürülmesi açısından bir anlam taşımaktadır.⁴ Ulusal plânda olduğu kadar evrensel

¹ KONGAR, Emre; "Cavit Orhan Tütengil", **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 6.

² KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 83.

³ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 30.

⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 81.

plânda da uyandırdığı saygı devam eden Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın adı, Türkiye Cumhuriyeti ile iç içedir.⁵

Tütengil, öncelikle yeni devletin kuruluş aşamasından, temelinden ve bu temelin atılmasında başrol oynayan Atatürk'ün öneminden bahsetmiştir. Tarihle yaşıt olan savaşlar, çoğu zaman dünyanın siyasal haritasını değiştirmiş, yeni devletlerin tarih sahnesine çıkışı ya da eskilerin haritadan silinmesi zaferlere ve yenilgilere bağlı olmuştur. Yeni devletlerin kuruluşu, büyük devletlerin parçalanması ve ufalanması, küçük devletlerin genişlemesi ve büyümesi, ulusların bütün güçlerinin bileşkesi sayılan savaşın sonucuna göre biçim kazanan gelişmelerdir. Batı emperyalizmine ve kapitalizmine karşı Anadolu bozkırlarında verilen ve yeni bir devletin, "T.C." simgesiyle gösterilen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel olan İstiklâl Savaşı, İnönü-Sakarya-Dumlupınar savaşlarının ürünü olan büyük zaferle sonuçlanmıştır.⁶

Tütengil, 1923'te ilan edilen Cumhuriyet'in 50. yılına ilişkin açıklamalar da bulunmuştur. Atatürk'ün "Büyük Millet Bayramı" olarak nitelendirdiği Cumhuriyet'in 50. yıldönümü, insan ömrü ölçüsüyle yolun yarısından ötesi, tarihin ölçüsüyle kısa sayılacak bir zaman parçasıdır. Toplumsal değişmelerin hız kazandığı bu 50 yıllık dönem, Türk toplumunu derinden etkileyen köklü oluşumları birlikte getirmiş, yaşayıpta ve düşünüşte, dünya görüşünde ve hayat anlayışında yer alan keskin dönemeçler "Türkiye Cumhuriyeti"ni yeni bir misyonla tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu yeni görev, bağımsızlığını kazanmak yolunda mazlum milletlere umut ışığı olmaktadır. Cumhuriyet'in ilânı, devletin niteliğini gösteren önemli aşamalardan biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilânını izleyen yıllar, yeni atılımların, yöneticileri ve aydınları etkileyen yıllar olmuştur.⁷

Tütengil, Cumhuriyet rejimi ile birlikte, ülke yönetiminin Atatürk ilkelerine ve ülke yararına uygun olarak yürütülebilmesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği problemini değerlendirmiştir. Türkiye'nin Batılı bir toplum olmasının koşulları Atatürk Devrimleri ile hazırlanmıştır. Ülke yönetimi bu ilkelerin ışığında ve Batılı bir toplum olma amacıyla ele alındıkça rejim buhranına düşülmesi de önlenabilir. Fakat Atatürk

⁵ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1981, s. XI.

⁶ **A.g.e.**, s. 75-76.

⁷ **A.g.e.**, s. 91-93.

Devrimleri nasıl ki aydın bir azınlığın yukardan aşağı doğru gerçekleştirdiği bir hareket olmuşsa, devrimlere karşı halk kitlelerini yönlendiren tutum da yine aydın bir azınlığın kişisel çıkarları yararına ve yukardan aşağı yönetilmektedir. Devrimleri bölüp parçalama çabaları cahil çoğunluktan değil, aydın azınlıktan gelmektedir.⁸ Bu noktada, Tütengil, başta aydın kesim olmak üzere, Atatürk'ü anlamakta birçok yanlış yaptığımızı belirtmiştir. Tütengil, bu durumun Atatürk'e karşıt olanlardan daha çok Atatürk'ü yanlış yorumlayanlardan kaynaklandığını vurgulamıştır.

Tütengil, Atatürk'ü anlamının ve düşüncelerinin eyleme geçirilmesinin püf noktasını, onu doğru anlamaya bağlamıştır. Atatürk'ü tam ve doğru olarak anlamının en önemli yolu, bir yandan onun tam bağımsızlık anlayışını anlamayı, diğer yandan da onun devrimlerinin bütünlük içinde kavranmasını gerekli kılmaktadır. Zira Atatürkçülüğü doğru anlamak bu düşüncenin ulusal ve evrensel yorumlarının da doğru yapılmasını sağlar.⁹ Tütengil, Atatürk'ü tamamlamanın, günümüz koşullarına göre, onu aşmanın, ancak onu doğru anlamakla mümkün olduğunu söylemiştir. Ona göre, Atatürk'ü anlamak, Atatürkçü düşüncüyü canlı tutmanın ilk basamağı, Atatürk'ü tamamlamak ise Atatürkçü eylemi geliştirmenin ilk koşuludur.¹⁰

Tütengil, Atatürk'ü tamamlamanın düşünce planında başlıca iki çıkış noktası olduğunu bildirmiştir. Bunlardan birincisi, Atatürk'ü bütün eylem ve düşünceleriyle yakından tanımaktır. İkincisi, evrensel bir niteliği olan Atatürk'ün tarih sahnesine çıkışı ve Türk Devrimi üzerine yapılan yayınları ve yorumları izlemektir. Atatürk biyografisi, Atatürk'ün bütün söylev ve demeçleri, çevirileri, mektupları, anıları vb. birinci çıkış noktasının içeriğidir. İkinci çıkış noktası, yayımlandığı ölçüde birinci çıkış noktasını da kapsayan çalışmalardır. Günümüze kadar yurtiçi ve yurtdışında yapılmış olan çalışmalar, söz konusu varsayımlar doğrultusunda bir tamamlama işlemine girişebilmek için ortamı yeterince hazırlamış sayılabilir. Önemli olan, sürüp giden inanç bunalımından kurtulabilmek için Atatürk'ten yola çıkmak seçeneğinin yaygınlık ve olgunluk kazanmasıdır.¹¹ Fakat Tütengil'e göre, toplumumuz Atatürk konusunda, henüz bu olgunluğa ulaşmamıştır. Bunun nedeni olarak da, "Tam bağımsızlık" ve "Türk

⁸ **A.g.e.**, s. 112.

⁹ BURCU, "Cavit Orhan Tütengil", s. 28.

¹⁰ TÜTENGİL, **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, s. XI-XII..

¹¹ **A.g.e.**, s. 106-108.

Devrimi”nin bütünlüğü anlayışında açılan boşluklara, sorunlara işaret etmiştir. Bu boşluk ise, Atatürk’ü tamamlamak meselesini ortaya çıkarmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrası düzeyine yeniden ulaşmak için Atatürk’ü tamamlamanın yanı sıra, Türk Devrimi’nin gerçekleştiremediği hedeflere ulaşabilmek için de Atatürk’ü tamamlamak söz konusudur. Atatürk’ü tamamlamanın ilk anlamı, “Tam bağımsızlık” ve “Türk Devrimi”nin bütünlüğü anlayışında açılan boşlukları kapatmaktır. Bu durum, Atatürkçülüğe yeni bir şey katmayacak, onu eski düzeyine kavuşturacaktır. Yeni bir Kuvayi Milliye ruhuna muhtaç olduğumuzu ileri sürenler bunu söylemektedir. Atatürkçülüğü eski düzeyine ulaştırmak yerine, eksik kalan yanlarını tamamlamak da gerekir. Atatürk’ü tamamlamanın asıl anlamı, Türk Devrimi’ne yeni katkılarda bulunmaktır.¹²

Tütengil, bu çerçevede, Atatürk’ün devrim anlayışına ve Türk Devrimi’ne değinmiştir. Tütengil, tarihsel süreç içerisinde Atatürk Devrimi’nin, ülkemizde girişilen reformların önemli bir halkası olduğunu vurgulamıştır. Atatürk Devrimi, eski reformlara kıyasla bir devamı değil, bir aşamayı ortaya koymaktadır.¹³ Atatürk’e göre, Türk inkılâbı, yalnız Türkiye’de değil bütün dünyada önem verilmeye lâyık bir yeniliktir. Atatürk’ün devrim anlayışı, geniş kapsamlı ve köklü bir dönüşümü, bir yeniliği ifade etmekte, toplumsal çevrenin gereksinimleri doğrultusundaki kendine özgü nitelikleriyle bir gelişimi ortaya koymaktadır. Atatürk “ihtilâl” ve “inkılâp” sözcüklerini eş anlamlı gibi kullansa da “inkılâp” kelimesini “ihtilâl”i içeren geniş bir anlamda ele almıştır. Düşüncesini anlatırken seçtiği kelimeler ve bunlara eklediği sıfatlar günümüz Türkçesindeki “devrim” sözcüğüne uygun düşmektedir. Türk Devrimi ile ilgili yanlışlık ise, devrimin dayandığı ilkelerin ve bir bütün olan Türk Devrimi’ni oluşturan köklü reformların birbirleriyle karıştırılmasından doğmaktadır. Bir yandan Kemalizm ile Türk inkılâbı birbirine eşit olmakta, bir yandan da bu devrim hareketinin temel ilkeleri işaret edilmektedir.¹⁴

Tütengil, Atatürk Devrimleri’nin sosyal yönü, oluş şartlarıyla bağlılığı ve topluma kazandırmaya çalıştığı yeni değerlerin yorumlanması ve anlatılması üzerinde durmuştur. Bu amacı gerçekleştirebilmek için özel bir kitaplığın teşkili, yerli ve yabancı

¹² A.g.e., s. 11-12.

¹³ A.g.e., s. 71.

¹⁴ A.g.e., s. 67-68.

araştırmacıları belirli konuları işlemeye teşvik, konferanslar ve seminerler düzenleyerek Atatürk konusunu “duygu” plânından “düşünce” plânına aktarma gibi çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. “Dogma” hâline getirilen düşüncelerle beslenen engelleyici bir tutum ve işin kolayına kaçma, Atatürk ve eserleri için en büyük tehlikedir. Bu konuyu aklın ışığında ve bilimin objektifliğiyle ele almak, Atatürk’ün isteğine uygun bir anlayış olacaktır.¹⁵

Tütengil, Atatürk’ün devrim anlayışından hareketle, Türk Devrimi’nden söz etmiştir. Tütengil, Atatürk’ün bağımsızlık savaşı ve devrimlerinden oluşan bütüne “Türk Devrimi” adını vermiştir. “Türk Devrimi” adı verilen tarihsel olay, Atatürk’ün önderliğinde ulusça başarılan ve gerçekleştirilen bir “kurtuluşlar” dizisidir.¹⁶ Tütengil, Türk Devrimi’ni; Atatürkçülük, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk’ün yapmış olduğu reformlardan oluşan bir süreç olarak tanımlamıştır. Ona göre, bu süreç bitmemiştir, aksine, tamamlanması ve sürdürülmesi gereken bir süreçtir.¹⁷

Tütengil, “Türk Devrimi” kavramını belirlerken kullanılan diğer kavramları eleştirmiştir. Tütengil, Türk Devrimi’nin sosyolojik açıdan irdelendiğinde tarih içindeki yerine daha iyi ve doğru bir biçimde oturacağına inanmıştır. Tarihsel süreç içinde irdelendiğinde, Atatürk’ün eyleminin, yüzyılı aşkın bir süredir varlığını duyurmakta olan bir değişme olayının sonucu olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Tütengil, “Atatürk Devrimleri” olarak yapılan tanımlamanın, Atatürk’ün yapmış olduklarını yansıtmasına rağmen devrim anlayışı yönünden yanlış bir tanımlama olduğunu ifade etmiştir. Tütengil’e göre devrimin çoğulu olmaz. Ortada tek bir devrim vardır. Bu nedenle ancak “Türk Devrimi” denebilir.¹⁹

Tütengil, devrimin özelliklerini, tüm ulusa mal ederken, Atatürk’ün bir “evliya” gibi düşünülmesine karşı çıkmıştır. Ona göre, Atatürk’e bir evliya gibi bakmak, ona büyük bir haksızlık etmektir. Çünkü Atatürk hem yaptıklarını tarihsel oluşum içinde ulusu ile birlikte gerçekleştirmiş hem de bunu bizzat kendisi belirtmiştir.²⁰ Ayrıca, Türk

¹⁵ A.g.e., s. 111.

¹⁶ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 83.

¹⁷ CILGA, İbrahim; “Cavit Orhan Tütengil”, **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 410.

¹⁸ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 83.

¹⁹ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 411.

²⁰ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 83-84.

Devrimi'ni Fransız Devrimi kadar önemli ve etkili sayanlar olmuştur. Başta Müslüman ülkeler olmak üzere Asya ve Afrika ulusları siyasal bağımsızlıklarını elde edebilmek için savaşmak ve toplumu yenileştirmek zorunluluğunu büyük ölçüde Türklerden öğrenmişlerdir. Türkiye'nin mücadelesi onlar için bir özlem olduğu kadar bir umut ve inanç kaynağı da olmuştur. Bu durum günümüz Türkiye'sini Atatürk'ü anlamak ve tamamlamak sorunu ile karşı karşıya getirmiştir.²¹

Bu çerçevede Tütengil, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü anmak, onun tarihteki yeri ve önemini vurgulamak amacıyla olmuştur. Tütengil, "Büyük insan, fani hayatın ötesinde yaşamakta devam edendir. Büyük insan, bir milletin değil, insanlığın ve tarihin malıdır."²² sözüyle Atatürk'ü büyük insan olarak görmüş, Atatürk'ün mağdur milletin başında kurtarıcı olarak yer aldığını belirtmiştir.

Tütengil'e göre, Atatürk bir "Bağımsızlık Savaşçısı"dır. Sadece siyasi, adli, askeri, iktisadi ve dini alanlarda bağımsızlık savaşçılığı etmekle kalmaz, daha da önemlisi düşüncenin bağımsızlığını şart koşmaktadır. Aklın üzerinde baskı kuran hurafelere, inanışlara ve kurumlara karşı oluşu sebepsiz değildir. Atatürk'ü anlamamanın bir yanı onun bağımsızlık savaşçılığı ise, diğer yanı da gerçekleştirdiği devrimlerin bütünlüğüdür. Atatürk, "Tam bağımsızlık, bizim bugün üstlendiğimiz görevin özüdür." derken, Atatürkçülüğün üzerine bina edildiği temeli dile getirmiş ve tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam etmesi için siyasi, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve diğer alanlarda bağımsızlığımızı gerekli saymıştır. Atatürk'e göre, bunların herhangi birinde, bağımsızlıktan mahrumiyet, bütününden mahrumiyet demektir.²³

Tütengil, bağımsızlık konusunda, Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiye'sinin bir simgesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Atatürk'e yöneltilen saldırılar dolaylı olarak Cumhuriyet Türkiye'sine ve onun temel ilkelerine karşıdır. Yeni Türk Devleti'nin kurucusunu yakışsız kötülerle karşı korumak amacını taşıyan Atatürk Kanunu da esasında bir kişiyi değil, Cumhuriyet Türkiye'sini korumak istemektedir. Atatürk ile Cumhuriyet arasındaki özdeşlik devam ettiği sürece bu durum zorunludur. Çünkü bir

²¹ TÜTENGİL, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 16-17.

²² *A.g.e.*, s. 3.

²³ *A.g.e.*, s. 10.

yandan Cumhuriyet kök salıp bilinçlere yerleşirken, bir yandan da eski dönemin özlemcileri bir karşı devrim çizgisi üzerinde buluşmaktadır.²⁴

Tütengil, Cumhuriyet ile Atatürk arasındaki özdeşliğin bazı sakıncaları olduğunu belirtmiştir. Bu durumun başında, herkesin Atatürkçü geçinmesi gelmektedir. Böylece, bir amaca ulaşmak için araç olarak kullanılan “Biçimsel Atatürkçülük” ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, Atatürk’ün kişiliğine ve görüşlerine bir dokunulmazlık, bir “tabu” haline getirmeye çalışanlar Kemalizm’i dar kalıplara hapsedip Atatürk’ü de bir “evliya” haline sokmaktadırlar. Öze inmeyen, tek bir davranış ya da tümceden yola çıkan yorumlar farklı ve karşıt Atatürklere varmıştır ki “Gerçek Atatürk”ü bulmak bir hayli güçleşmiştir.²⁵

Tütengil, gerçek Atatürk’ü bulmaya yönelik olarak, Mustafa Kemal çizgisinden bahsetmiştir. Türk Devrimi ile yaşanan dönüşüm süreci, ulusal ve evrensel boyutlara ulaşan Mustafa Kemal çizgisini oluşturmuştur. Tütengil’in ele alışına göre Atatürkçülük, Mustafa Kemal çizgisinin düşünsel yanını, Türk Devrimi ise, ulusal ve evrensel yorumlara yol açan eylemsel yanını oluşturur.²⁶ Ulusal Kurtuluş Savaşı’mızın tarihe armağan ettiği Mustafa Kemal çizgisi aradan yıllar geçtikçe yeni boyutlar kazanmaktadır. Dünyanın farklı kesimlerinde tarihe yeni sayfalar eklenmektedir. Böylece, dünyanın dört köşesinde tanık olunan bağımsızlık savaşlarında Mustafa Kemal çizgisi öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, 20. yüzyılın niteliğini ortaya koyan tarihsel ışıltı bütün görkemiyle dünyamızı aydınlatmaktadır. Mustafa Kemal çizgisinin çıkış noktası, koşullar ne kadar ağır olursa olsun, en büyük güçlerin ve yenilgilerin temsilcisi düşmana ve onun işbirlikçilerine karşı bağımsızlığı elde etmek için başkaldırmadır. Mustafa Kemal çizgisinde bu başkaldırmanın yöneldiği amaç tam bağımsızlıktır ve bu önemli bir nokta olarak belirlenmiştir. Tam bağımsızlık anlayışından yola çıkan

²⁴ TÛTENGİL, Cavit Orhan; “Atatürk’ün Çilesi”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 16, Sayı: 182, 1966, s. 117.

²⁵ A.g.m.

²⁶ ÇETİN Gamze ve GÜNAY Halis; “Sosyolojik Değerlendirme”, **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 32.

Atatürk, yüklenilen görevin yalnız ulusa karşı değil, tarihe karşı da yüklenildiğini söylerken, Mustafa Kemal çizgisinin evrensele uzanan yanını da vurgulamıştır.²⁷

Tütengil, Mustafa Kemal çizgisinin ulusaldan evrensele doğru uzanan noktalardan biri olduğunu belirtmiştir. Yeni bir devletin kuruluşuna varan Ulusal Kurtuluş Savaşı, tarihe karşı bir görev ve sorumluluk yüklendiğinin bilincindedir. Bu bilinç, azimle savaştan bir ulusu, az gelişmiş ülkelerin, günümüzde yaygınlık kazanan Üçüncü Dünya'nın ön safhalarına getirmektedir. Fakat Mustafa Kemal çizgisinin, öğretisi planında eksik kalan önemli bir yanı olmuştur. Bu eksik yan, Türkiye'nin giderek Üçüncü Dünya ülkelerinde etkenliğinin azalmasına yol açtığı gibi, ülke içinde de bunalımlara sürüklenmesinin baş nedenlerinden biridir. Öğretisi planında kalan eksik yan, evrensel bir olgunun şahdamarı görünüşündeki Mustafa Kemal çizgisinin yüklendiği tarihsel misyonun bir sisteme ulaştırılamamış olmasıdır. Fikir hayatımızda “Kadro Hareketi” olarak adlandırılan atılım, Türkiye'deki oluşumu sistemleştirmeyi amaçlamıştır.²⁸

Tütengil, Atatürk'ün eyleminin ve Türk Devrimi'nin genel ideolojik boyutlarını, evrensele ulaştırmanın yolunu, Kadro Dergisi çizgisinde aramıştır. Tütengil, Mustafa Kemal çizgisinin bugün bile gerçekliğini ve geçerliliğini kaybetmediğini belirtirken, bir yandan da, Atatürk'ün kendi zamanında, Türk devriminin ideolojik boyutlarının yeterince belirlenemediğine işaret etmiştir.²⁹ Bu çerçevede Tütengil, Kemalizm üzerinde durmuştur. “Kemalizm” olarak yapılan tanımlamalar, Atatürk'ün yaptıklarının sadece ideolojik yönünü yansıtmaktadır. Kemalizm, Atatürkçülük olarak da tanımlanabilen ideolojik bir üründür. Tütengil, modernleşme modelleri içinde yer alan ve daha önceki bölümlerde incelenen toplumsal değişme yaklaşımı içinde Kemalist ideolojiyi, Türkiye'nin Batılılaşmasında ideolojik öge olarak benimsemiştir. Tütengil'in bu kavramlaştırması yanında, Atatürkçülüğü, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı, reformları içeren devrimlerini, Atatürk Devrimlerini, toplumsal değişme modeli içinde,

²⁷ TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Mustafa Kemal Çizgisi”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 290, 1975, s. 610-611.

²⁸ A.g.m., s. 612.

²⁹ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 85.

Batılılaşmayı öneren değişme modeli içinde ideolojik bir öge olarak kullanması, önemli bir katkıdır.³⁰

Tütengil'in Kemalizm ile ilgili ele aldığı sorulardan biri, Kemalizm bir öğreti midir? sorusudur. Tütengil, Tekin Alp'in *Kemalizm* eserinin adının da gösterdiği gibi Kemalizm'in bir öğreti olduğu görüşünde olduğunu belirtmiştir. Tütengil, Kemalizm'in bir öğreti olarak dizgeleştirilmesinin Mustafa Kemal'den beklenemeyeceğini söylemiştir. Birbiriyle bütünleşen düşünce ve eylemleri, diğer öğretilere karşı takındığı tavır ve dünya görüşü, kendine özgü yanları olan bir öğretinin malzemesini gözler önüne sermiştir. Düşünce ve eylemdeki boşluklar, farklı çevrelerce kabul edilmekte, fakat eksikliklerin nasıl giderilebileceği konusunda bir görüş birliğine varılamamaktadır.³¹

Tütengil'e göre, eskiye dönmeyi amaçlayan "restorasyon" özlemcileriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin yörüngesini değiştirmeye çalışanları bir yana bırakırsak, karşımıza iki seçenek çıkmaktadır. Birincisi, Atatürk'ün tamamlanmasını ikinci bir Atatürk'ten bekleyenler, Atatürk'ten yola çıkarak ve Atatürk'ü anlayarak Atatürk'ü tamamlamayı düşünenlerdir. İkincisi ise, belli koşulların bir sonucu olan tarihsel olayın en belirgin niteliği "biricik" oluşu, bu nedenle de tekrarlanmasının söz konusu olamayacağıdır. Gerek teoride gerekse pratikte saptanabilecek eksik yanlar, tarihsel olaya özgürlük kazandıran niteliklerden yola çıkılarak tamamlanabilir. Yeni koşullar ve gereksinimler, yeni yorumları, açıklamaları ve uzantıları zorunlu kılmaktadır. Demokratik çözüm yolundan vazgeçilemeyeceğine göre, kültür ve bilinçlenme düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir.³² Atatürk'ün fikir dünyasını belirten özellikler arasında kültüre verilen önem başta gelmektedir. Çağdaş medeniyetlere ulaşabilmek için pozitif bilim kaynağı ile beslenen düşünce ve sanatı geliştirmek, korumak ve yaratma şartlarını hazırlamak, Atatürk'ün belli başlı devlet hizmetlerinden biridir. Türk kültürünü ortaya çıkarmak, yapmak ve yaymak, bir yandan kültürümüzün doğuşunu ve gelişmesini bize öğretecek tarihe onu çekerken, diğer yandan da kültürümüzün

³⁰ CILGA, "Cavit Orhan Tütengil", s. 410-411.

³¹ TÛTENGİL, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 105-106.

³² *A.g.e.*, s. 107-108.

gelişmesinde büyük yeri olacak Türk dilinin arınması meselesini, onun için önemli meseleler katına çıkartmaktadır.³³

Tütengil, Türk kültürünün doğuşu ve Türk dilinin arınması meselesinden hareketle, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışından bahsetmiştir. Atatürk'ün düşünce ve eylem planında gerçekleştirdiği “milliyetçilik” anlayışı, CHP'nin parti programında ifade edilmiştir.³⁴ Tütengil'e göre, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı “kültür milliyetçiliği” olarak nitelendirilebilir. Başlıca özellikleri, “mistik” değil “realist”, “dogmatik” değil “rasyonalist” oluşudur. Diğer yandan Atatürk öğretisinin temel taşı olan laiklikle bütünleşme halinde bulunduğu için de, yaygın milliyetçilik anlayışına aykırı olarak “din” faktörü Atatürk milliyetçiliğinin dışında bırakılmıştır. Ayrıca, ırk faktörü de bu milliyetçilik anlayışının dışında kalmıştır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, geçmişe değil geleceğe ve “çağdaş” olana dönük bir milliyetçilik anlayışıdır. Dil ve kültür birliği ise, arzu edilen fakat bütünüyle ulaşılamayan bir amaç olarak kalmıştır.³⁵

Atatürk milliyetçiliğine bağlı olan Tütengil, insanlık tarihine büyük bir katkısı olan Atatürk eylemini, kendi ulusunun ismiyle simgelemiştir. Tütengil, bütün tutarlı insanlar gibi, çalışmalarında ve düşüncelerinde tek bir bütünün oluşturulması amacındadır. Bu nedenle, gerek azgelişmişlik kuramı gerekse Atatürkçülük anlayışı, birbirini tamamlayan iki görüş niteliği taşımaktadır. Azgelişmişlik kuramı ile konuya teşhis koyarken, tedaviyi de Atatürkçülükte bulmaktadır.³⁶

Tütengil, Atatürkçü düşüncenin en önemli savunucularından biri olmuştur. Tütengil, geçmişin sorunlarının çözümünde olduğu kadar, geleceğin biçimlenmesinde de Atatürkçülüğe inanmış bir bilim ve düşün adamıdır. Bu niteliği ile Türkiye'nin geleceği açısından önerdiği çözümleri, yine Atatürkçü çizgide aramıştır. Atatürkçü çizgiyi geliştirme çabalarına katılmıştır. Bunların geliştirilmesinde ve kamuoyuna aktarılmasında kendisini görevli saymıştır.³⁷ Tütengil, Atatürkçü düşüncüyü savunmuş, Atatürk'ü anlamaya ve tanımaya büyük önem vermiş, Atatürkçülüğe sosyolojik bakış

³³ A.g.e., s. 4-5.

³⁴ A.g.e., s. 33-34.

³⁵ A.g.e., s. 34-35.

³⁶ KONGAR, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 6.

³⁷ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 86.

açısıyla yaklaşmış, Türkiye’de sorunların çözümünde Atatürkçülüğü önermiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır.

Tütengil’e göre, Atatürkçülük, yeni Türk devletinin temelini oluşturan çağdaş ve ulusal değerlerin birleşimi bir dünya görüşüdür. Bu özelliği ile Türk yurdunun, tarihinin ve halkının bütünlüğüne ve gerçeklerine dayanan ulusal bir görüştür; ileriye ve yeniliğe açık devrimci bir yoldur; halkımızı ortaçağdan modern çağa yönelten ilerici bir akımdır. Atatürk’ün ilkeleşen başlıca hedefleri, ulusal tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, ulusal egemenliktir. Yeni kurulan devletin dışa karşı tam bağımsız olması, içte de ulusal egemenliğe dayanan bir yöntemi öngörmesi ve toplumu çağdaş uygarlık düzeyinin bile üstüne çıkarmak istemesi, Atatürkçülüğün aynı zamanda temel ulusal ülküsüdür. Bu ülke doğrultusunda, hedeflere ulaşmak için de halkçılık, devletçilik, cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik ilkeleri yöntem ve araç olarak benimsenmiştir. Hepsinin özünde akılcı bir felsefe yatmaktadır. Atatürk ilkeleri bu amaçlara ulaşma yolunda bir bütündür; tek tek ele alınıp yorumlanamaz ve uygulanamaz, Atatürk devrimi ve Atatürkçülük belirli siyasal yönlerden değil, Türkiye ve dünya gerçekleri açısından bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Yeniliğe, ileriye dönük olan bu ulusal devrimci dünya görüşü, gün geçtikçe yeni çağdaş yorumlarla tarih içindeki gerçek yerini daha sağlam bir biçimde alacaktır.³⁸

Tütengil, genel olarak Atatürkçülüğün, Türkiye gerçeklerinden doğmuş bir akım olduğunu vurgulamıştır. Atatürk ilkelerinin tümü, her şeyden önce bu ülke halkının sorunlarına gerçekçi çözümler getirebilme amacıyla konulmuştur. Bütünüyle Mustafa Kemal tarafından biçimlenen Türk Devrimi, daha sonraki yıllarda yine onun önderliğinde, ulusal kurtuluş savaşını yürüten asker, sivil, ileri görüşlü aydınlar ve yurtsever halk önderlerinin çabaları ile gelişmiştir. Atatürk ilkelerinin tümü bir anda değil, yıllar geçtikçe karşılaşılan sorunlara uygun bir biçimde ortaya konulmuştur.³⁹

Tütengil, Atatürkçülüğün temelde bir devrim olduğunu savunmuştur. Bu devrim Türk tarihinin, Türk toplumuna getirdiği birikimler içinde, Türk toplumunu çağdaş bir değişime uğrattığı için bir devrimdir. Devrimin getirdiği temel değişme, Halife-Sultanlık sistemini ve onun zorunlu olarak taşıdığı kişisel egemenliği kaldırmada, onun

³⁸ TÛTENGİL, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 151.

³⁹ *A.g.e.*, s. 145.

yerine laikliğe, ulusal egemenlik ilkelerine dayanan cumhuriyet yönetimini getirmede açık ve kesindir. Atatürkçülük kesindir ama katı bir öğretiye dayanmamaktadır. Çağdaş uygarlık değerlerine yöneliktir. Kökten değişmeyi istemekte bilimci ve gerçekçiliğe yöneliktir. Bu değişimi devrimci atılımlarla gerçekleştirirken tam bağımsızlık ilkesinden yola çıkan Atatürkçülük, Türkiye gerçeklerinden doğan ulusal bir anlayışla, çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne çıkmayı amaç bilmiştir. Atatürkçülüğün temel öğeleri olarak bilim düşüncesi, akılcılık, siyasal ve ekonomik kalkınma ve çağdaşlaşma, siyasal bağımsızlaşma ve demokratlaşma yönünde özgürlükçülük, lâiklik, halkçılık, devletçilik, sosyal adaletçilik, ulusçuluk, barışçılık, cumhuriyetçilik ve devrimcilik ilkeleri kabul edilebilir. Çok yönlü düşünceye ve demokratik bir toplumsal yapıya dayalı bir değişim, bir atılım, bir ilerleme yaratmak Atatürkçülüğün başlıca amacıdır. Atatürkçülüğün temel ilkeleri, Türk Devrimi ile eş anlama gelmektedir. Atatürk ilkeleri zamanla Türk Devrimi'nin ilkeleri, Atatürkçülük de Türk Devleti'nin temel siyasal felsefesi olmuştur.⁴⁰

Tütengil, felsefi, toplumsal, ekonomik, siyasal ve eğitim alanlarında Atatürkçülük anlayışına yer vermiştir. Tütengil, öncelikle Atatürkçülük hakkında bilgiler vermiştir. Tütengil'e göre, Atatürkçülük; felsefe alanında, kişi ve toplum yaşamının siyasal olarak düzenlenmesinde, devletin eylem ve işlemlerinde, bilimin ve aklın kaynak alınmasıdır. Felsefe alanında Atatürkçülük, akılcılığa ve pozitif bilim kavramına dayanır. Bu, bütün bilimleri kapsayan geniş bir kavramdır. Buna göre, dünyayı, olayları ve her şeyi kavramak için pozitif bilimlere gidilmelidir. Bilimsel düşünüş, özgürlüğü ve lâikliği getirir. Fizikötesi ve bilim dışı kavramlar Atatürkçü düşüncenin dışındadır. Atatürkçülüğün özündeki temel, akıl ve bilim olunca, Atatürkçü felsefe, rasyonalizm ve pozitivizm akımlarının ulusal öze dayandırılan bir sentezi olarak kabul edilebilir. Atatürkçülük felsefe alanında kalıpcılığa karşıdır; yeniliğe ve gelişmeye açık, geriye gidişe kapalı bir dünya görüşüdür.⁴¹

Tütengil, toplumsal alanda Atatürkçülüğü şu şekilde açıklamıştır: “Türk insanını, toplumu ile tarihin olumlu ayıklama sürecinden geçirme, elde kalanlarla yeni değerler ve kurumlar içinde, her yönden çağdaşlaşmaya yöneltme ve uygarlık düzeyini

⁴⁰ A.g.e., s. 146.

⁴¹ A.g.e., s. 146-147.

sürekli olarak geliştirme düşüncesidir. Toplumsal yönden Atatürkçülük, çağın gerçek olgusu niteliğinde olan halkçılık ilkesini öngörür. Toplumca yükselmede yöntem olarak devletçiliği ve sosyal adaletçiliği benimser. Geleneksel Osmanlı kültürünün sarsıldığını ve işe yaramadığını ortaya koyar. Türk ulusunu yetersizlikten kurtarmaya çalışır. Toplumsal alanda yurt birliği, kültür birliği, ülkü birliğine dayanan bir ulusçuluğa yönelerek ulusal bütünleşmeyi öngören Atatürkçü düşünce, tarihin zorunlu sonucu olarak doğmuş ve sosyal ilke olarak canlılığını devrimcilikte, dayanağını ve doğrultusunu halkçılıkta, yöntemini ve içeriğini de sosyal adaletçi bir devletçilikte bulmuştur. Atatürkçülüğe göre, saltanat yönetimi geleneksel uygarlıktan çağdaş uygarlığa dönüşümü yapamadı. Osmanlılar ümmetçi ve geleneksel doğu uygarlığı ile bağlarını sürdürerek batıcılığa yöneldikleri için, kültür ikiliği içine düşmüştür. Bu ikilik içinde yerleştirilmeye çalışılan Batılı kurumlar ya yozlaşmışlar ya da bürokratik baskılar altında yetersiz kalmışlardır. Bütün bunlar Türk ulusunu Ortaçağ karanlığından kurtarıp, çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya ve bu ikilikten uzaklaştırmaya yöneliktir. Eskiye bağlı yozlaşmış kurumları teker teker kaldırmış, yerine halkın desteğini de alarak 20. yüzyılın yeni kurumlarını getirmiştir.”⁴²

Tütengil, ekonomi alanında Atatürkçülük anlayışına değinmiştir. Tam bağımsızlığa yönelen Atatürkçülük, siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkta temellendirmeye ve bütünleştirmeye çalışır. Bu amaçla, emperyalizme kesin bir karşı çıkış niteliği taşır. Atatürk, çağdaş bir toplum yaratmak için ekonomik ve sosyal gelişmeleri gerçekçi bir görüşle değerlendirmiştir. Böylece, katı bir sistem kurmak yerine, gerçekçi bir uygulamaya öncelik tanımış, devletçiliği ilke olarak benimsemiştir. Ekonomik alanda Atatürkçülük, genel anlamda devletçiliğin öncelik taşıdığı bir karma ekonomi uygulamasına ağırlık vermektedir. Kalkınma ve çağdaşlaşma söylemi kapsamında Marksist model Türk Devrimi'nin ulusal niteliklerine aykırı bulunmuştur. Bu yüzden çıkar yol olarak, dengeci ve sosyal adaletçi bir devletçilik öngörülmüştür. Atatürkçülük özünde salt sosyalizme karşı olduğu gibi, feodalizme ve kapitalizme karşı da bir eleştiri taşımaktadır. Her türlü emperyalizmi reddetmektedir. İdeolojik bağımsızlık ilkesinin ekonomik alana yansımaları, Türkiye gerçeklerine uygun bir karma ekonomi uygulaması biçiminde olmuştur. Bu karma ekonomide, gelişmekte olan ülke koşulları nedeniyle, temel sanayi ve ticaret dallarında devletçiliğe öncelik tanınmıştır.

⁴² A.g.e., s. 147.

Atatürkçülüğün ekonomi modeli, planlı ve ulusal bir karma ekonomidir. Atatürkçülük halkçı bir öz taşıdığından toplum tabanının çağdaşlaşmasına, refahına büyük önem vermiştir. Devletçilik ise, bu amaca ulaşmak için bir araç olarak benimsenmiştir.⁴³

Tütengil, Atatürkçülüğün siyasal yönünün de halkçı bir tutuma dayandığını ifade etmiştir. Osmanlı feodalizmine, Batı ülkelerinin emperyalizmine karşı girişilen ulusal Kurtuluş Savaşı, halkın desteği ile yürütülmüştür. Halkın kurduğu “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetleri birleştirilerek, halk üst düzeyde bir örgüte bağlanmış ve bu örgüt aracılığıyla seçilen temsilcilerden ilk meclis oluşturulmuştur. Bu örgüt daha sonraki yıllarda bir partiye dönüştürülerek, siyasal örgütlenme ve kitlelerin ulusal bütünleşmesi doğrultusunda geliştirilmiştir. Sınıfsal gelişmeler sonucunda sonraki yıllarda bu partiden çeşitli kopmalar olmuş ve her sınıf ya da grup, kendi siyasal örgütünü kurma yoluna gitmiştir.⁴⁴

Tütengil, iç politikada Atatürkçülüğün sınıf gerçeğine değil, ulusçuluk anlayışı içinde halk gerçeğine dayandığını belirtmiştir. Halk deyince de çalışarak, emeğiyle geçinen kitlelerin tümünü anlayan ve emeği toplam düzeninin temel değerlerinden biri sayan Atatürkçülük, toplumsal ayrıcalıkları reddeder. İç politikada Atatürkçülük, toplumun ve halkın çıkarlarına, haklarına öncelik tanıyan bir uygulamaya dönüktür. Lâiklik ilkesi temel kabul edilerek din ile politika kesinlikle ayrılmış, böylece dinsel inançların çeşitli yönlerden sömürülmesi yasaklanmıştır. Atatürkçü devlet anlayışı lâik politikaya her bakımdan öncelik verir. Dış politikada da ulusların bağımsız olarak ve kendi kişiliklerini koruyarak, barış içinde yaşamalarını hedefler.⁴⁵

Tütengil, toplumsal sınıfları reddeden Atatürk’ün “mazlum milletler” anlayışından bahsetmiştir. Ona göre, Atatürk’ün mazlum milletler sözüyle dile getirdiği tarihsel gerçek, günümüzde yaygınlıkla “az gelişmiş ülkeler” veya “üçüncü dünya” gibi terimlerle anlatılmaya çalışılan bir dünya sorununun adıdır. Böylece Atatürk, eylemde olduğu gibi düşüncede de çığır açıcı olarak dünya sahnesine çıkmaktadır. Gerek sağlığında gerek ölümünden sonra yapılan yayınlarda Atatürk’ün tarihe yöne veren büyük ıslahatçılar, devlet kurucuları ve şeflerle karşılaştırıldığı görülmektedir. Diğer

⁴³ A.g.e., s. 148-149.

⁴⁴ A.g.e., s. 149.

⁴⁵ A.g.e.

yandan Asya ve Afrika'da ulusal kurtuluş savaşlarını başarıya ulaştıran devlet adamlarından bazılarının da Atatürk'ün etkisi altında kaldığı bilinmektedir. Bütün benzetmelerde ulusal bağımsızlık, onur içinde yaşama ve bir toplumun alın yazısını değiştirme iradesi gibi ortaklaşa yanlar vardır.⁴⁶

Tütengil'e göre, çeşitli bakımlardan az gelişmiş ülkeler arasında bulunan Türkiye'nin, Asya ve Afrika milletlerini etkileyen bilinçlenmesine karşın, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için çözümlenmesi gereken güçlükleri vardır. Güçlüklerin çözüm yolu, gerçek Atatürkçülükten geçmektedir. Türkiye'nin bunalımlardan kurtulması, başarıya ulaştırdığı Kurtuluş Savaşı'nı, yeni bilim ve iktisat anlayışıyla sürdürmesine bağlıdır. Mazlum milletlere umut ışığı olan Türkiye'nin kendisini geride bırakanlardan yol yordam öğrenmesi kadar incitici bir şey yoktur. Bu nedenle, Atatürk'ü anlamaya ve tamamlamaya bakmalıyız.⁴⁷

Tütengil, Atatürkçülüğün eğitimsel yönüne değinmiştir. Ona göre, Atatürkçülük eğitim konusunda ise her şeyden önce halka önem vermiştir. Bu amaçla da, Millet Mekteplerini ve Halkevlerini açmıştır. Köy Enstitüleri gibi özü halkçı olan eğitim kurumlarının temelini de o atmıştır. Halk eğitimi amacıyla geniş bir okuma yazma seferberliğine girişmiştir. Harf ve dil devrimi ile bütünlenen bu girişimlerle, halk kitlelerine, çağdaş dünyanın aydınlık düşüncesi getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, öğretim birliği benimsenerek eğitim ve öğretimde ayrıcalığa son verilmiştir. Atatürk, hukuk eğitimi alanında da ileriye dönük devrimci bir anlayış getirerek, yepyeni bir hukukçu kuşağı yetiştirmiştir. Atatürkçülük, halk kitlelerinin desteğini alabilme yolunun öncelikle eğitimden geçtiğine inanmıştır.⁴⁸

Tütengil, Atatürk'ün eğitim konusundaki görüşlerinden yola çıkarak, onun Doğu Üniversitesi hayalinden söz etmiştir. Atatürk, 1937 yılındaki Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında ve ölümünden önceki son konuşmasında da özlemini dile getirmiştir. Tütengil, İstanbul Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne geçiş altında "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." sözleri parlayan yeni bir üniversitenin doğuşuna önyak olmak gibi kültür çalışmalarının Atatürk'ün üniversitelere verdiği önemi

⁴⁶ A.g.e., s. 14-15.

⁴⁷ TÛTENGİL, Cavit Orhan; "Atatürk ve Mazlum Milletler", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 15, Sayı: 170, 1965, s. 108.

⁴⁸ TÛTENGİL, **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, s. 148.

gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Erzurum’da açılan Atatürk Üniversitesi de hızını Atatürk’ten alan bir kültür adımı olmuştur. Tütengil, gerçekleştirilmesi bir hayli geç kalınmış gelişmeleri sağlam temeller üzerine oturtmak için, yitirilen zamanı kazanmaya çalışmak gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Tütengil, Atatürk Üniversitesi’ni, kuruluşunu gerektiren ödevleri gerçekleştirmenin yanında, taşıdığı adın kendisine yüklediği bir ödevin de beklemekte olduğunu söylemiştir. Bu ödev, adını taşıyan üniversitenin çatısı altında Atatürk’ün ve eserinin bilimsel anlayışla incelenmesidir.⁴⁹

Tütengil’in Atatürk ve Atatürkçü düşünceye ilişkin söylemlerinde dikkat çekici bir unsur da Atatürk’ün “büyük adam” tanımlamasını, Atatürk’ün kendi ifadelerine dikkat çekerek sergilemesidir.⁵⁰ Tütengil’e göre, “Büyük adamlara özentili duyanların gerçekten büyük adam olduğu görülmüş şey değildir. Büyük adamlar, tarihi koşulların yarattığı bir ortam içinde meydana çıkar ve kendi kişiliği üzerinde yükselir.”⁵¹ Bunun dünyadaki en önemli örneği Atatürk’tür. “Kurtarıcı” ve köklü dönüşümlere yol açan “önderler” olarak tanımladığı “büyük adamlara” yönelik olarak toplumların saygı ve sevgi gösterimlerinde de biçimselliğe gitmekten kaçınılmalıdır. Bu kaçınma uygarlığın da önemli bir göstergesidir.⁵² Uygur toplumlar bu konularda da duygusallığa çok yer vermeden ölçülü, kişiden söz etme yerine eylem ve düşünceyi inceleyip değerlendiren bir yöntemin izleyicisi olmuşlardır. Uygurluk ölçüsünde, önderlere karşı beslenen saygı ve sevginin dile getirilişi doğum ve ölüm yıldönümlerinde öne çıkmakta, eser öne geçerek, karşılaştırmalı ve eleştirel bir değerlendirme önem kazanmaktadır. Atatürk’ün ölümünü izleyen yıllar 1938’i geride bıraktıkça güç kazanan düşünce, Atatürk’ü anma törenlerini biçimsellikten kurtarma gereğidir. Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacını taşıyan Atatürk, büyük bir içtenlikle naçiz vücudunun toprak olacağını, fakat Türk Milleti’nin dünya durdukça yaşayacağını söylemiştir. Onun temel görüşleri bireysel açıdan tek bir ilkeye indirgenecek olursa, bunun “aklı egemen ve özgür kılmak” olduğu ileri sürülebilir.⁵³

⁴⁹ A.g.e., s. 4.

⁵⁰ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 31.

⁵¹ TÛTENGİL, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 32.

⁵² BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 31.

⁵³ TÛTENGİL, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 27-28.

Kısacası, Tütengil, Atatürkçülük ile ilgili düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir: “Atatürkçülük; her türlü gericiliğe, bağınazlığa, yobazlığa, dogmacılığa ve boş inançlarla doğa dışı düşüncelere kesinlikle karşıdır; çünkü akılcıdır. Çağımızın bilimsel düşüncesini, düşünce özgürlüğünü ve onun yol göstericiliğini benimsemiştir. Lâiklik ilkesi gereğince de dinsel inançlara saygılıdır. Atatürkçülük, baskı, korku ve bütün totaliter yönetimlere kesinlikle karşıdır; çünkü özgürlükçüdür, insanın doğuştan hak ve özgürlükleri olduğuna ve bunlara saygı gösterilmesi gerektiğine inanır. Atatürkçülük, insana değer vermeyen, onu sömüren her türlü düşünce ve tutuma karşıdır; çünkü insancıdır, insana saygı gösterilmesini ister. Herkesin insan onuruna yaraşır biçimde yaşayabilmesi başlıca amaçlarından. Bu yönü ile evrenseldir. Atatürkçülük, ırkçılığa ve saldırganlığa kesin olarak karşıdır; çünkü ulusçudur, barışçıdır, yurttan barış dünyada barış ilkesini savunur. Atatürkçülük, bilim dışı her yönetime ve uygulamaya karşıdır; Atatürkçülük, kendini Türk bilen, Türk’üm diyen herkesi Türk sayar. Atatürkçülük, erkek ve kadın ayrımı yapan her düşünceye karşıdır; çünkü toplumun içinde kadının çok önemli bir yeri olduğuna inanır, kadın-erkek eşitliğini ilke sayar. Atatürkçülük, her türlü iç ve dış sömürüye karşı olduğundan, emperyalizme ve feodalizme de karşıdır. Atatürkçülük, halkın katılmadığı her türlü yönetime ve girişime karşıdır, çünkü gerçek anlamıyla halk egemenliğinden ve halk yönetiminden yanadır. Atatürkçülük, üretim ilişkilerine dayanan sınıfların varlığını yadsımamakla birlikte, bu sınıfların çatışmasını kesinlikle reddeder, çünkü iş ve meslek grupları arasında iç barışı sağlayıcı nitelikte organik bir dayanışma ve bütünleşmeyi amaç bilir.”⁵⁴

Tütengil, Atatürk’ü yaşatmaktan, onun görüşlerini devam ettirmekten söz etmiştir. Tütengil’e göre, Atatürk’ün etkisi, ölümünün onu bizden ayırdığı mesafe çoğaldıkça bilinç kazanmaktadır. Bağımsızlık Savaşı ile onu izleyen devrimlerin özüne inilmektedir. Atatürk’ün sofrasında oturmamış ve onu sadece “akıl gözü” ile görmüş olanlar Atatürk’e daha yakın olmanın yörüngesinde. Tarihin büyük adamlarla ilgili bölümlerinin bir pabuçluğu andırması olağandır. Her büyük adamın yakın çevresinde, özellikle bunalım dönemlerinde, onun pabucu bile olamayacaklara rastlanılmaktadır. Türkiye tarihinin Mustafa Kemal Atatürk dönemi de bu kuralın içindedir.⁵⁵ Atatürk, kendi bütünlüğü içinde yaşama gücüne sahip olduğunu, bütün yozlaştırma ve bölme

⁵⁴ A.g.e., s. 150-151.

⁵⁵ A.g.e., s. 24.

çabalarına karşın bugüne kadar göstermiştir. Atatürk'ü yorumlamak gerekçesiyle onu dar kalıplara koymak yanlıştır. Atatürk'ü anlamak onun düşünce ve eylemlerini devam ettirmekle sağlanabilir. Tütengil, Atatürk'ün bütün yozlaşma çabalarına rağmen yalnız bir “tarih” olarak değil, bir “yol açıcı” olarak da ağırlığını duyurmaya devam ettirdiğini ifade etmiştir.⁵⁶

Tütengil, Atatürk'e sevgi ve saygı ile bağlı olan kuşaklara bugün düşen görevin, akılcı bir tutumla Atatürk'ü anmanın yararlı biçimini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Alışlageleni sürdürmek ve bu konuda bir tartışma açmayı sakıncalı bulmak, önce Atatürkçü düşüncenin özüne karşı gelmek olur.⁵⁷ Tütengil'e göre, Atatürkçü kuşakları bekleyen görev, düşünceyi ve gelişmeyi engelleyen kalıplarda sıkboğaz etmeden, Atatürkçü anlayış doğrultusunda ve yeni gereksinimlere yatkın bir düzenlemenin gerçekleştirilmesidir. Bunu, Mustafa Kemal'in yolunda yürüyen bir “ideolog” olarak tasarlamak, akla daha yakın olan bir yorum olur.⁵⁸ Bugüne kadar çoğunlukla “gönül gözü” ile bakıp sevdiğimiz Atatürk'ü artık “akıl gözü” ile görüp saymak zamanı çoktan gelmiştir. Fiziki yapısını ve özelliklerini, kişisel yaşantısını bir yana bırakarak “Atatürk fenomeni”nin anlamı üzerine eğilmemiz gerekmektedir. Bunun için de eylem ve düşünce planında Atatürkçü atılımın özüne inmek, konuyu sadece bir tarih, olup bitmiş bir olaylar zinciri olarak ele almayıp Türkiye'nin yaşayan gerçekleri ve gereksinimleri açısından yeniden değerlendirmek ve karanlığımıza ışık tutmak, Atatürkçü kuşakların görevi olmalıdır. “Tabu”ların her türlüüne karşı çıkmış olan Atatürk'ü “tabu” hâline getirmek kadar ağır bir çelişmenin 1970'in uygarlık düzeyinde yeri yoktur, olmamalıdır.⁵⁹

Tütengil'e göre, Türk Devrimi'nin ilkelerinden biri olan devrimcilik, katılmış bir toplum düzeni yerine, yeni oluşlara açık bir anlayışı zorunlu kılmaktadır. Dinamizmini yitirerek kendi üzerine kapanmak Atatürkçülüğü donmuş kalıplar haline getirir ve yaşama gücünü zayıflatır. Batılı bir toplum olmak ve halkın mutluluğunu daha ileri bir düzeye çıkarmak, değişen dünya koşulları içinde, Atatürk'ün sürekli bir ülküsü idi. Bu ülkeye bel bağlayan genç kuşaklar ve düşüncede genç kalanlar için Atatürk'ü

⁵⁶ TÛTENGİL, Cavit Orhan; “Atatürk'ü Yaşatmak”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 242, 1971, s. 108.

⁵⁷ TÛTENGİL, **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, s. 46.

⁵⁸ **A.g.e.**, s. 108.

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 30.

tamamlamanın yolu daima açıktır. Basmakalıp, şekilci ve çıkarıcı Atatürk sevgisi artık yerini gerçekçi, tenkitçi ve tamamlayıcı çalışmalara bırakmalıdır. Türk milletinin hayatında Atatürk bir dönem değil, yeni bir başlangıçtır. Onun öncülük ettiği eser eksiksiz olmadığı gibi tamamlanmış da değildir. Genç kuşakları bekleyen en önemli görev, bu başlangıcı devam ettirmektir.⁶⁰

Tütengil, Atatürk'ü ve onun düşüncelerinin yaşatılmasının doğru yolunun, “eserine” sahip çıkmak ve onu geliştirmekte olduğunu vurgulamıştır. Atatürk, kişiliği ve devrimleri ile bir bütündür. Atatürk Devrimi konusunda ikili bir uyanış belirginlik kazanmaktadır. Bu ikili uyanış, olumlu ve olumsuz iki yüzü ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Uyanışlardan ilki, Cumhuriyet ile başlayan tortuların çok partili hayatta biçim ve güç kazanarak ulaştığı Nurculuk aşamasıdır. Gerçek Müslümanlığa dönüş parolası arkasında şeriate dayanan devleti, bağınazlığı ve Atatürk düşmanlığını savunan Nurculuk, iç ve dış desteklerle yığınlara kök salan bir akım olmuştur. Bu akımın yanı sıra “yarı aydınların” ve “kötü politikacıların” Atatürk'ün ve devrimin bütünlüğüne uzanan bölücü yorumları görülmektedir. Devrim konusunda parçalayıcı bir tutumla tasniflere girişmektedirler. İkinci uyanış, Atatürk'ü eserleri ve fikirleri ile tanıyan gençlikten gelmektedir. Geniş bir açıdan ve bugünden düne doğru Atatürk'e baktıkları zaman ülkücü gözlerinde Atatürk daha da yücelmekte, benzer koşullar içindeki kesin davranışı ve büyük devlet adamı nitelikleri gençleri adeta büyülemektedir. Genç kuşaklar için Atatürk kaş, göz ve saç öğelerine değil, eylem ve düşünce niteliklerine bağlı bir özenme konusudur. Onun önderliğinde nereden nereye geldiğimizi, kendilerine beslediği güvene yaraşır bir sorumluluk anlayışıyla bilmektedirler. Eserinin bilinçli bekçiliğini yapmaktadırlar.⁶¹

Tütengil, gelecek kuşakların Atatürk'ü daha iyi değerlendireceklerini belirtmiştir. Ona göre, Atatürk'e dönük yaşatmalar yerine, Atatürkçü düşüncenin ve eylemin özüne inen onarmalar ve katkılar, Atatürk'ü yaşatmanın biricik yoludur.⁶² Atatürk'ün çilesi denilen şey, bizim çilemizdir. Atatürk, sorumluluğunu duyan ve bilen evlatlarının, Türkiye'nin devrim bayrağını canları pahasına da olsa elden

⁶⁰ A.g.e., s. 11-12.

⁶¹ TÛTENGİL, “Atatürk'ün Çilesi”, s. 117-118.

⁶² TÛTENGİL, “Atatürk'ü Yaşatmak”, s. 108.

bırakmayacaklarına inanmıştır.⁶³ Tütengil, Atatürk'ün başlattığı Türk Devrimi'ni bir bütün içinde ele alarak, bu sürecin sürdürülmesi ve tamamlanması görüşündedir. Atatürk'ü anlamayı ve tamamlamayı bir görev olarak benimsemiş ve bu yolu tüm Türk toplumuna ve genç kuşaklara önermiştir.⁶⁴

Sonuç olarak, Tütengil, Türkiye'de Atatürkçü düşüncenin önemli temsilcilerinden biridir. O, kendi fikirlerini oluştururken daima Mustafa Kemal çizgisinden hareket etmiştir. Tütengil, aydın kesim dâhil toplumdaki çoğu kesimin Atatürk'ü yanlış anladıklarını ve tamamlamadıklarını belirtmiştir. Tütengil, Atatürk'ü anlama ve tamamlama amacıyla olmuştur. Atatürkçü düşünceye katkıda bulunmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirirken Türk Devrimi ile Atatürk ilke ve inkılapları üzerinde durmuştur. Bunları bir bütün olarak ele alıp incelemiştir. Tütengil, Atatürkçü düşünceye yapılan bilinçli adımların onu yaşatacağını ve bu adımda Atatürkçü gençlere büyük görevler düştüğünü vurgulamıştır. Tütengil, kendisi de Atatürkçü düşüncenin önemli savunucularından biri olarak onun görüşlerini yaşatmaya ve yaşamaya çalışmıştır.

⁶³ TÛTENGİL, “Atatürk'ün Çilesi”, s. 119.

⁶⁴ CILGA, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 412.

6. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Tütengil, Türk sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biridir. Tütengil, aynı zamanda bir eğitimcidir. Tütengil, aslında bir eğitim bilimci ya da eğitim sosyoloğu değildir. Bu alanlarda akademik öğrenim görmemiştir. Bu nedenle, eğitim bilminde bir kuram geliştirmemiştir. Fakat eğitim sorunlarına ilgi duymuş ve bu sorunlara sosyolojik gözle bakmıştır. Eğitim alanındaki düşünceleri sözde kalmamış, bu alandaki düşüncelerini güncel eğitim sorunları ortaya çıktığı zaman açıklama fırsatını bulmuştur.¹ Tütengil, sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan bir düşünürümüzdür. Bunun yanı sıra Tütengil, bir öğretim üyesi olarak eğitim camiası içinde yer alan ve bu camiada kendine özgü görüşler öne süren bir bilim insanıdır. Tütengil, eğitim alanıyla ilgili bilimsel yaklaşımlar ortaya koymamış, fakat eğitim konusuna yakın ilgi duymuş ve eğitim sorunları üzerine yoğunlaşmıştır.

Tütengil'in eğitim alanında ilgilendiği konular şu şekilde sıralanabilir: Sosyal yapı ve eğitim-öğretim sorunları, üniversite sorunları ve eğitimin Atatürkçü ilkeleri, eğitimde öğretmenin rolü ve öğretmen sorunları, Köy Enstitüleri, köydeki eğitim-öğretim konusunda aydınlara ve gençlere düşen görevler.²

6.1. Eğitim Anlayışı ve Eğitim Sorunlarına Bakışı

Eğitim, bireylerin davranışlarında bir değişiklik meydana getirme sürecidir. Toplumdaki bilgileri, becerileri ve değerleri eğitim sayesinde kuşaktan kuşağa aktarırız. Eğitim, bireylerin sosyalleşmesini sağlayarak, topluma uyum sürecinde onlara yardımcı olmaktadır. Bu açıdan eğitim, topluma uyum süreci olarak görülebilir. Topluma uyum sürecinde bireyler, birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Eğitimin tanımından yola çıkarak, bu sorunlar üzerine yoğunlaşmak gerekir. Eğitim konusuna ve sorunlarına odaklanan çok sayıda düşünür vardır. Bu düşünürlerden biri de Tütengil'dir.

¹ TEZCAN, Mahmut; "Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimci Kişiliği", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, s. 299.

² A.g.m., s. 290-291.

Tütengil, eğitim konusunda Durkheim'ın görüşlerinden hareket etmiştir. Eğitimin, yeni kuşakları sosyal hayata hazırlamak olduğunu Tütengil de kabul etmiştir. Böylece eğitim, “Topluma intibak” ya da “Çevreye uyma” süreci olarak ele alınır. Tütengil, yerine oturmuş ve iç çelişmelerden kurtulmuş toplumlar için bu tanımın doğru olduğunu kabul etmiştir.³

Tütengil'e göre, Cumhuriyet projesi tamamlanmamıştır. Toplumun büyük kısmı olumsuz koşullarda yaşamakta, aklın ve aydınlanmanın nimetlerinden yeterince pay alamamaktadır. Türk toplumunun büyük kısmı sanayileşmeyi, çağdaşlaşmayı ve aklın rehberliğini yaşamın her alanında benimseyerek aydınlanmayı beklemektedir. Bu amaca ulaşmak yani Atatürk'ün mirasını tamamlamak yolunda herkese ve her kuruma büyük roller düşmektedir. Bu açıdan Tütengil'in eğitime verdiği rol belirleyici önemdedir. Toplumun eğitim ile dönüştürme anlayışını savunan Tütengil, her şeyin başı eğitim şeklinde özetlenebilecek olan ve eğitime toplumsal değişimde belirleyici roller veren bir anlayışa sahiptir. Örneğin köyün ve köylünün eğitim yolunda canlandırılması görüşüne yer vermektedir.⁴

Tütengil, bu çerçevede, iki önemli vasfıyla öne çıkmaktadır: Birincisi, çalışmaları ile örnek bir bilim insanı olmasıdır. İkincisi, çalışmalarına yön veren anlayıştır. Bu anlayış, Türk toplumunun somut ihtiyaçlarına cevap verme ihtiyacını gözetir. Tütengil, ulusal bilim gündemini sosyoloji disiplini açısından saptamış ve çalışmalarını bu doğrultuda yapmıştır. Teorik ve pratik çalışmalara eşit önemi vererek bir bütünlük kurmaya çalışmıştır. Tütengil'in araştırma konusu olarak seçtiği konular gerçekten Türk sosyal biliminin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.⁵ Bu açıdan eğitim sorunlarının, Tütengil'in bilimsel çalışmaları içinde her zaman önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Eğitim kurumuna toplumsal değişim ve gelişimde her zaman önemli bir yer ayırmasının iki nedeni vardır. Birincisi, toplumu Kemalist Devrim'in amaçlarına uygun biçimde dönüştürmek açısından eğitimin geçmişte oynadığı etkin rolü, hem bir sosyolog birikimiyle hem de öğretim üyeliği öncesi öğretmenlik deneyiminin etkisi ile görmüş olmasıdır. İkincisi, bizzat kendisinin de bir

³ A.g.m., s. 291.

⁴ HATİPOĞLU, Atakan; “Cavit Orhan Tütengil'in Ulusal Eğitim Anlayışı”, **Öğretmen Dünyası Dergisi** (iç.), Sayı: 344, 2008, s. 16.

⁵ Emre Kongar'dan aktaran; HATİPOĞLU, “Cavit Orhan Tütengil'in Ulusal Eğitim Anlayışı”, s. 15.

Kemalist Devrim kuşağı mensubu olarak, ulaştığı kariyerini, Cumhuriyet'in ona sağlamış olduğu eğitim olanaklarına bağlaması yatmaktadır.⁶ Tütengil, bir bilim adamı olması nedeniyle, toplumun bilgi ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Tütengil, Kemalist Devrim'in önemli savunucularından biri olarak, bu devrimin kendisine sağlamış olduğu eğitim imkânlarından yararlanmış ve eğitim konusuna ilgi duymuştur.

Tütengil, toplum kalkınması açısından eğitime, sanayileşme ve altyapıya verdiği önem gibi büyük önem vermiştir.⁷ Tütengil'in eğitim sorunlarına bu kadar önem vermesinin ve pek çok sorunun çözüm yeri olarak eğitimi görmesinin nedeni, uluslararası düzeyde esas aktörlerin millî devletler olması ve dolayısıyla insanlığın hâlen bir millî eğitim çağında yaşamasıdır.⁸ Tütengil'in ülkemizin eğitim sorunları üzerine yaptığı analizler ve getirdiği çözüm önerileri uzun yıllar geçmesine rağmen etkisini korumaktadır.

Tütengil, yenilikçi, ilerici, insancıl tutumuyla eğitim sorunlarına yaklaşmıştır. Bu nedenle, her ne kadar eğitim bilimi alanında amatör olarak nitelendirilse de bir eğitim bilimci kadar verimli olmuş, eğitim sorunlarına ilgi duymuş ve akılcı çözümler getirebilmiştir. Tütengil'in eğitimin sorunlarına ilişkin başarısı, onun sosyolog oluşu ve Türk sosyal yapısını iyi bilmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca kendisi de bir öğretim elemanı olarak eğitim uygulamalarının içinde idi. Böylece sorunlardan haberdar, bilinçli, Atatürkçü ve ilerici bir tutumla Türk eğitim sorunlarına da ışık tutabilmiş, olumlu katkılarda bulunmuş bir düşünürümüzdür.⁹ Tütengil, sosyolog olmasının yanı sıra eğitimci kimliğiyle de öne çıkmıştır. Eğitim alanında yaşanan sorunlara karşı kayıtsız kalmamış, eğitimin öneminden bahsederek, temel sorunları üzerine yoğunlaşmıştır.

Tütengil, Türkiye'nin eğitim sorunları üzerinde durmuş ve bu sorunlara toplumsal açıdan bakmıştır. İlgi alanı oldukça geniş olan Tütengil, eğitim sorunlarına bir aydın olarak ilgi duymuştur. Yaklaşımları ve sorunları ele alışı, gerçekçi, tutarlı ve dinamiktir. Daha çok eğitimin uygulamalı yönlerine ilgi duymuştur. Bu nedenle de eğitim sorunlarına yönelmiştir. Tütengil, eğitim sorunlarını ele alırken çözüm yolları

⁶ A.g.m., s. 15.

⁷ A.g.m., s. 16.

⁸ A.g.m.

⁹ TEZCAN, "Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimci Kişiliği", s. 299-300.

aramış ve ele aldığı konularda önerilerde bulunmuştur.¹⁰ Tütengil, görüşlerini ortaya koyarken teorik çalışmaların yanında uygulamalı çalışmalara da önem vermiştir. Bunu eğitim konusundaki çalışmalarında da göstermiştir. Tütengil, eğitimin toplumsal bir sorun olduğunu vurgulamış, eğitim sorunlarına gerçekçi bir bakış açısıyla eğilmiş ve çözüm arayışı içerisinde olmuştur.

Türkiye'nin eğitim meseleleri, karşılıklı etkiler ve bağlar göz önünde tutulursa, toplumumuzun bütün meseleleriyle uzaktan yakından ilgili bulunmaktadır. Eğitim ve öğretim meseleleri üzerinde düşünürken sakınılacak tehlikelerin başında dogmatik tutumlar yer almaktadır.¹¹ Tütengil'e göre, kapsamının ve yanlış uygulanmasının yakın geleceğimizi ciddi bir şekilde tehdit ettiği eğitim sorunu, "Eğitim Birliği Sorunu"dur. Yasaların açık hükmü bazen ihmal edilerek bazen de bütüncül bir anlayışla ele alınması gereken millî eğitimde boşluklar açılarak bugün eğitim birliği büyük ölçüde zedelenmiştir. Tütengil, eğitim birliğini zedeleyen ve yakın gelecekte büyük tehlikeler doğurmaya yetenekli görünen başlıca üç bölünmeden söz etmiştir. Bunlar; lâik ve teokratik eğitim, resmî ve özel eğitim, özerk ve bağımlı yükseköğretimdir. Eğitim birliği ilkesini ortadan kaldıran, kanuna uygun okulların açılmış olması değil, bir yandan öğretim programları ile Cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan lâiklik ilkesi arasındaki çelişki, diğer yandan imam hatip okulunun yükseköğretime hazırlayan bir kaynak hâline getirilmek istenmesi, son olarak da, izinsiz olduğu söylenen Kur'an kurslarının denetiminin devletin elinden çıkmış bulunmasıdır.¹²

Ayrıca eğitim birliğini zedelemekle kalmayıp yakın gelecek için tehlikeler de getiren "özel okullar" konusu, yükseköğretimde yaygınlaştıktan sonra kamuoyuna mal edilmişse de, ortaöğretim içinde birliği bozucu durumunu korumaktadır. Denetim mekanizması yeterince işlemediği gibi, yönetmelik hükümlerinin boşlukları ve uygulamada sürdürülen "çıkarıcı" anlayışlar, sayıca az olan ve kamuoyunca da bilinen güvenilir okullar dışında kalanları bir "ticarethane" niteliğine bürümüştür. Böylece

¹⁰ A.g.m., s. 299.

¹¹ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)**, Çan Yayınları, İstanbul, 1968, s. 107-108.

¹² TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Memleket Saat Ayarı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 16-18.

“parası olanın düdüğü çalacağı” bir sistem, küçük bir azınlık için de yararlı bir alternatif olma pahasına, eğitim birliğini bölmektedir.¹³

Tütengil, eğitim birliğinin bölünmesinin, millî eğitim siyasetimizin ve ulaşmaya çalıştığımız toplum düzeninin, “şahsi görüş ve tutumların tutsağı olmaktan kurtarılamamış” olmasından kaynaklandığını vurgulamıştır.¹⁴ Tütengil, bu çerçevede, millî eğitimimizin çıkmazlarına değinmiştir. Ona göre, millî eğitim siyasetimizin temel unsurları ya açıklıkla ortaya konulmamakta ya da meselelerin derinine inmek yerine günlük olayların kalabalığında yitirilen kısa süreli tedbirler halinde anlaşılmaktadır. Muhtaç olduğumuz insanla onu hayata hazırlayacak öğretim cihazı arasında önceden düzenlenmiş bir ilişki de mevcut değildir. Bu sebeple, öğrenim bir süs olmaktan öteye gidememekte, yetişme alanı dışında çalışanlar gittikçe çoğalmaktadır.¹⁵

Tütengil’e göre, eğitimdeki önemli sorunlardan biri, toplumsal hedeflerimize ulaşırken, genel iradenin yerine özel iradenin hâkim olması ve bireysel görüşlerden kurtulamamaktır. Sorunlara gerçekçi bir gözle yaklaşmak yerine hayaller peşinden koşmakta, sorunların kaynağına inip onları irdelemek yerine kısa süreli çözümler aramaktadır. Bu durum bizi çıkmazlara sürüklemektedir. Yapılacak şeylerden biri, bu çıkmazlardan kurtulmanın yollarını aramaktır.

Tütengil, eğitimdeki çıkmazlara çözüm önerisinde bulunmuştur. Ona göre, ya imkânlarımız ancak bu kadarına yeter diyerek eğitim ve öğretim alanını sınırlandırmak ya da bu hizmetin görülmesinin gerekli kıldığı koşulları yaratabilmek için yeni bir anlayışı ve gerçekleştirme yollarını benimsemek gerekir. Eğitim felsefemiz, bu toplumun istediği insanı şekillendirmekte açıkça görev almalıdır. Kafa ve el emeğini değerli sayan, ahirete değil dünyaya ve yaşamaya dönük, mutluluğu ve kalkınmayı toplum için isteyen bir anlayış, eğitim yolu ile gerçekleştirilmelidir.¹⁶

Tütengil, eğitim ve öğretim sorununun, diğer yurt sorunlarından bağımsız olmadığını, Türkiye’nin sosyo-kültürel yapısı göz önünde bulundurulmadan doğru çözülemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre, konu bu bakımdan ele alınırsa, bir

¹³ A.g.e., s. 18-19.

¹⁴ TÛTENGİL, *Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)*, s. 100.

¹⁵ A.g.e., s. 97-98.

¹⁶ A.g.e., s. 97-99.

dengesizlikler sorunu halini almakta, temel düzenlemelere gidilmedikçe de çözüm yollarının bulunamayacağı ortaya çıkmaktadır. Temeldeki sorunlara eğilmeden, konunun yüzeydeki bir görünüşü olan yükseköğretime geçiş ve bununla ilgili olarak ortaöğretimin biçimsel düzenlemesi, eğitimde reform olarak kamuoyuna sunulmak istenmektedir. Fakat Türk millî eğitiminin tarihi gelişimini bir yana bırakıp her çeşit ikinci devre ortaöğretim kurumuna “lise” adını vermek suretiyle bir çıkmazdan kurtulacağını sanan yol göstericilerle reform yapmak mümkün değildir. Sırtını öğretmenlere ve yurt gerçeklerine çeviren bir zihniyetle millî eğitimimizin sorunları çözülemez, olsa olsa düğüm üstüne yeni bir düğüm atılır.¹⁷

Tütengil'e göre, Türkiye'nin eğitim sorunlarının A'dan başlanarak ele alınması gerekmektedir. Alfabemizin ilk harfi olan “A”, aynı zamanda Anayasa'nın, akıl, açıklık ve araştırma kelimelerinin de başlangıcıdır. Gerçeği görme ve gelecek zaman karşısında sorumluluk yüklenme anlayışı içinde değerlendirmek dışında sarf edilecek her çaba Türkiye'nin eğitim alanındaki gelişmesini engellemek olur.¹⁸

Tütengil, eğitimde kavramlara takılıp kalmanın sakıncalarından söz etmiştir. İnsan kavramlarla düşünür. Zihnimizin soyutlama ve genelleme basamaklarından geçerek yarattığı kavramlar söz ve yazı ile ortak düşüncelere ulaşmanın temel taşlarıdır. Eğitim ve öğretim bize yeni kavramlar kazandırmak suretiyle dünyamızı ve bilgilerimizi genişletmek amacını taşımaktadır. Fakat insanı hayattan koparacak kavramlar dünyasına hapsedmenin de birtakım sakıncaları vardır.¹⁹

Tütengil'e göre, önemli olan, kavramlarla düşünen zihnimizin “hayatın altın ağacına”, toplumun sorunlarına sırt çevirmemesidir. Kavramlara takılıp kalma konusunda ortaya çıkan durumlardan biri de bazılarının kurtuluşu kavramlarda aramalarıdır. Kavramlara takılıp kalmamak için toplumla bağlarımızı sıkılaştırmak gerekir. Önemli olan bireyler değil, toplumlar, sadece bugün yaşayanlar değil, gelecek kuşaklar olduğu da söylenmektedir. Fakat kişiler olmadan ve onları kaynaştıran ortaklaşa değerler bulunmadan toplumlar da yoktur. Bu nedenle kişi ile toplum, eylem ile düşünce, insan sevgisi ile kavram tutkusu arasında denge kurma zorunluluğu vardır.

¹⁷ TÜTENGİL, *Memleket Saat Avarı*, s. 40-45.

¹⁸ TÜTENGİL, Cavit Orhan; *Temeldeki Çatlak*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 179.

¹⁹ *A.g.e.*, s.135-136.

Dengenin kurulmadığı alanlarda çelişme ve çatışma görünüşündeki sürçmeler ortaya çıkar. İnsanları sevmeden kavramlara sığınmak bizi çıkmazlardan kurtaramaz.²⁰

6.2. Üniversite Sorunları ve Eğitimin Atatürkçü İlkelerine İlişkin Görüşleri

Tütengil, her bilim adamı gibi, içinde bulunduğu ülkenin ve örgütün sorunlarına, duyarlı bir tutum ve davranış içinde olmuştur. Ülkenin sorunları onu Atatürk ve az gelişmişlik konuları üzerinde yoğunlaşmaya iterken, içinde bulunduğu kurumun sorunları da, onun, üniversite konusuna eğilmesine yol açmıştır.²¹ Tütengil, bir üniversite üyesi olarak da üniversitenin sorunlarına ve geliştirilmesi çabalarına yazılarıyla ışık tutmuştur. Önce, üniversiteye girişin bir sorun olduğu ülkemizde yığılmaların azaltılmasına değinmiş, liseye girişin sınavlı olmasını, lise ve dengi okulları bitirenlerin bir olgunluk sınavından geçmelerini, liseler arası dengesizlikleri önleyici tam örgütlü il ya da bölge liseleri oluşturmayı, yüksek öğrenimi özlenilir hâle getiren her türlü hakları kazanılmış saymak geleneğini ortadan kaldırmak gereklidir önerilerinde bulunmuştur. Uygulanan merkezî sınav sisteminin de zorunluluğuna işaret etmiştir. Üniversiteye götüren yolları ortaöğretim basamağında iken tespit etmek, sıralama değil, kabiliyet sınavı yapmak, yurt ve burs olanaklarını arttırmak, yeni üniversiteler açmak önerilerini çıkmazdan kurtulmanın yolları olduğunu söylemiştir.²²

Tütengil, Türkiye’de üniversite sorununu kuramsal ya da evrensel bir yaklaşımla ele almamıştır. Tam tersine, üniversite sorununa Atatürk özelinde eğilmiş, bu konuda Atatürk’ün söz ve uygulamalarını yol gösterici ilkeler olarak görmüştür.²³ Tütengil, üniversite kavramını yanlış yorumlayan meslektaşlarına karşı Atatürk’e sığınmakta, üniversiteye yaraşır bir yapının korunması ve geliştirilmesi için ondan yardım ummaktadır.²⁴ Tütengil’in üniversite kavramı, kendi kendini yönetme ve bilim özgürlüğüne dayalı bir anlayıştır. Tütengil, Atatürk’ün de Cumhuriyet’in kuruluşundan beri böyle bir üniversite yaratmak için eylem yaptığını, özerk ve özgür bir üniversitenin onun özlediği üniversite olduğunu vurgulamıştır. Tütengil, Atatürk’ün 1933 yılında gerçekleştirdiği üniversite reformundan bahsetmiştir. Bu reformun amacının özerk bir

²⁰ A.g.e., s.138-139.

²¹ KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 92.

²² Tütengil’den Aktaran; TEZCAN, “Cavit Orhan Tütengil’in Eğitimci Kişiliği”, s. 296.

²³ Aktaran; TEZCAN, “Cavit Orhan Tütengil’in Eğitimci Kişiliği”, s. 296.

²⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 93.

üniversite kurmak olduğuna işaret etmiştir. Tütengil, günümüzde özerkliği kaldırmak için reform isteyenlerin Atatürk'ün düşünce ve eylemine ters düştüğünü belirtmiştir.²⁵

Tütengil, bu çerçevede, millî eğitimin Atatürkçü ilkelerine değinmiştir. Amaçları, ilkeleri ve sınırları belli bir düşünce ve eylem dizgesi olan Atatürkçülük, günümüz Türkiye'sinde karşıt düşünce ve eylem dizgelerini de kapsamına almıştır. Bunun nedeni, Atatürkçü dizgenin yeni bir atılımla çevresini genişletmesi değil, içinde bulunduğumuz ortamda karşıtlarının Atatürkçü görüntüyü paylaşmayı çıkarlarına daha uygun bulmalarındır. Herkesin Atatürkçü görüldüğü bir düzende bulunmaktayız. Birbiriyle çelişen Atatürklerin yaratıldığı böyle bir ortamda gerçek Atatürk'ü, eylemlerine de kaynaklık etmiş olan düşüncelerinde aramak tek çıkar yoldur.²⁶

Tütengil, Atatürk'ün 1921-1938 yılları arasında farklı amaçlarla ortaya koyduğu eğitim üzerindeki görüşlerinden Atatürkçü ulusal eğitim siyasetinin temel ilkelerini aydınlığa çıkarmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Tütengil, bu ilkeleri şu şekilde sıralamıştır: “Yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelecek etkilerde arınmış bir ulusal eğitim programı. Yurt çocuklarının, bütün öğretim sürecinde, iktisadi hayatta yararlı ve etkili olacak biçimde donatılması. Cehaletin ortadan kaldırılması, yurttaşların tümünün okuryazar duruma getirilmesi. Okulun eğitim ve öğretimde bir merkez olarak ele alınıp değerlendirilmesi, bağımsızlığın korunmasında görevler yüklenmesi. Bilim ve tekniğin, başka bir deyişle akılcı dünya görüşünün başlıca kılavuz olması. Düşünce özgürlüğü de denilen bilim ve teknik için belli, sınırlı bir kaynağın kabul edilmemesi. Türkiye'de gerçek zaferin ulusal eğitimle sağlanabileceği. Bilginin insan için bir süs, bir buyurma aracı ya da uygar bir zevk yerine, başarıya ulaşmada işe yarar bir aygıt haline getirilmesi. Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşaklar yetiştirilmesi. Ulusları kurtaranların öğretmenler olduğu, öğretmenlerin başarısının Cumhuriyet'in başarısı sayılacağı. Öğretim birliğinin, ilköğretimin genel ve zorunlu olması ilkesiyle birlikte temel amaçlar arasında sayılması. Üniversitede ve ulusal eğitimde, köklü tedbirlerle

²⁵ A.g.e.

²⁶ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1981, s. 53.

yürütülmesi. Eğitimci okulları diye adlandırılan Eğitimci Kursları'nın başarılarının artırılması. Türkçe terimlerle kitap yazılmasının önemi.”²⁷

Tütengil'e göre, önemli olan, ulusal eğitimin Atatürkçü ilkelerinin saptanması değil, bu ilkelerin ulusal eğitimimizde ne ölçüde uygulama olanağı bulabildiğidir. Atatürk'ün ulusal eğitimle ilgili görüşleri, diğer konulardaki gibi insana geniş ufuklar açmakta ve açık seçik amaçlar göstermektedir.²⁸ Eğitim, insanların çevresine ilgi, sevgi ve bilgi ile bakmasına yardımcı olabilmesidir. Bunun için aydınlar katında geçmişe, doğaya ve geleceğe bakış açısını ayarlayan bir kültür eğitimi birikimine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde, dağlarımıza, kuşlarımıza ve kalıntılarımıza yönelen bilimsel bakış açısını ve evrensel kaygısını yabancılardan alıp yürek dolusu sevgilerle toplumumuzun ve tabiatımızın bütün kesimlerine eğilen çeşitli zenginliklerimizin umursamaz efendisi olmaktan çıkamayız. Atatürk'ün başlattığı “Türk Aydınlanması” bu alanları da kapsamaktadır.²⁹

6.3. Eğitim-Öğretimde Öğretmenin Rolü ve Sorunlarına İlişkin Fikirleri

Tütengil, millî eğitimin ilkelerinden bahsederken, öğretmenin önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Tütengil, öğretmenin eğitimdeki yerini, sorunlarını ve yapması gerekenleri açıklamıştır. Tütengil'e göre, Türk millî eğitiminin çözülmesi gereken anahtar problemi “öğretmen”dir. Eğitim ve öğretimde başarı öğretmen faktörüyle doğrudan ilgilidir. İyi öğretmen hem bilgili hem de bilgiyi aktarabilen, özel yetişmiş bir ustadır ve böyle bir öğretmen modeli ancak özel bir eğitimle mümkündür. Yani ancak öğretmenlik eğitimi almış olanlar öğretmen olmalıdır. Oysa Türkiye her meslek dalından insanı ucuza mal etmek amacıyla ve konuyu yeterince önemsemediğinden öğretmen yapmaktadır.³⁰ Millî eğitimimizin temel meselesi iyi öğretmen yetiştirme meselesidir.³¹ Ona göre, “ağacın canlılığı ve gelişmesi için özsuyu ne ise millî eğitim ağacı için de öğretmen odur.”³²

²⁷ A.g.e., s. 60-61.

²⁸ A.g.e., s. 61.

²⁹ TÛTENGİL, *Temeldeki Çatlak*, s. 202-203.

³⁰ HATİPOĞLU, “Cavit Orhan Tütengil'in Ulusal Eğitim Anlayışı”, s. 17.

³¹ TÛTENGİL, *Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)*, s. 64-67.

³² TÛTENGİL, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 129.

Tütengil, öğretmenlerin meslekî çıkarlarını, özlük haklarını her zaman savunmuş, öğretmenlerin statülerinin yükseltilmesi gereğine değinmiştir. Özellikle onların güç ekonomik koşullar içinde yetersiz ücretle çalıştırılmalarına daima karşı çıkmıştır. Öğretmeni başarılı kılacak maddî ve manevî bir ortamın yaratılmasını her zaman dile getirmiştir. Tütengil, öğretmenliğin bir meslek olduğunu, onun kendine özgü yetenek gerektirdiğini, bilmek ve öğretmenin ayrı şeyler olduğunu, ucuz öğretmen sağlama yerine, öğretmen yetiştirme işinin ciddi olarak ele alınması gerektiğini çeşitli yazılarında belirtmiştir. Tütengil, köy öğretmenlerine de ayrı bir önem vermiş, onlara sahip çıkılmasını özellikle vurgulamıştır. Ona göre, köy öğretmenleri, karşılaştıkları güçlükleri, hizmet aşkı ile göğüslemişlerdir.³³

Tütengil, öğretmenin köydeki kötü hayat koşullarını değiştirebilecek önemli bir faktör olduğunu söylemiştir. Tütengil'e göre, ekonomik zorunluluklar köy öğretmenin mesleğinin adamı olarak da kendine bir çalışma sahası bulmasını kaçınılmaz hâle getirmişse, daha doğrusu, durumu yakından görenler bir zamanlar bu zorunlulukları yenmenin imkânlarını hayata uygulama sırasında genç öğretmenlere sağlamışsa, ortada eleştiri değil tebrik etmeye değer bir durum var demektir. Başarmak için iş içinde pişmek, işinin adayı olmak gerekir. Çünkü köylümüz insanı yaptığı iş ve hürmetle değerlendirir.³⁴ Bir nesil sonraki öğretmenin büyük bir fark gözetmeden köye gidebilmesi için, köyde canı gönülden görev yapmak suretiyle rahatından ve huzurundan fedakârlık yapması gereken bir öğretmen nesli gerekir. Gerici fikirlere karşı mücadele eden, zorluklar içinde umutlu, mükâfat yerine türlü nankörlüklere muhatap olmayı doğal sayan bir öğretmen nesli önemlidir.³⁵

Cumhuriyet'in köye ilk planda gönderebildiği insan çoğu zaman öğretmen olmuştur ve sonraki yıllarda da durum değişmeyecektir. Yapılacak şey köyün dershanesine değil, köye öğretmen göndermek olmalıdır. Matematik, tarih ve pedagoji gibi kültür derslerinin yanında ziraat sanatları, bütün öğrenciler için aynı şekilde yer almıştır. Hayati önem taşıyan bilgiler, çevrenin ziraat durumu göz önünde bulundurularak, öğretmen adaylarına kazandırılmak istenmektedir. Enstitü, köye

³³ Aktaran; TEZCAN, "Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimci Kişiliği", s. 294.

³⁴ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler**, Berksoy Yayınevi, İstanbul, 1948, s. 12.

³⁵ **A.g.e.**, s. 7.

gönderdiği öğretmen, vatandaşların iş hayatından doğacak sorunlara çözüm bulacak seviyede olmasını istemiştir.³⁶ Tütengil'e göre, farklı kökenlerden gelen öğretmenlerle bir kültür ve eğitim birliğine ulaşmak güçleşmektedir. Kuruluş sırasında övülmeye değer çabalar gösteren ilkökul öğretmenleri bazı durumlarda güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır.³⁷

Tütengil, bu güçlükler karşısında öğretmenlerin verdiği savaştan bahsetmiştir. Türkiye gibi bir ülkede, yeni kuşakları hayata hazırlayan öğretmenlerin yurt sorunlarına arkalarını çevirmeleri beklenemez. Üstelik yurt sorunlarına yakından ilgi duymak, ders içinde ve dışında, içinde yaşadığı çevrede öğretmenlik görevini yerine getirmek onların meslek borcudur. Bu görevlerinde daha çok başarılı olmaları için teşekkürlerimizle özendirip güçlendireceğimize çıkarıcı yöntemlerle ekmekleri ile oynamamız, yaşadığımız günlere ağır damgasını vuran ve temel ilkelerle çelişen bir tutum olmaktadır. Böyle bir ortam içinde, Atatürk'ün öğretmenlere yüklediği görev anlayışı okullarımızın duvarlarını süsleyen bir göstermelik olmaktan öteye gitmemektedir.³⁸

Tütengil'e göre, öğretmenlerin verdiği savaş daha ileri bir Türkiye savaşıdır. Çok zor koşullar içinde çoğu zaman bir avuç insan olarak veya tek başına sürdürülen bu savaşın en büyük özelliği toplum yararına oluşudur. Sorunları göze alarak, başta Anayasa ve devlet düzeni olmak üzere Türkiye'nin temel ilkelerini savunanların çıkarıcı gruplarla karşı karşıya gelmeleri Türkiye'deki çelişmenin bir başka görünüşüdür. Mağdurların yargıç önünde hak aramaları ve çıkarıcı tutumların şahsında idareyi yargılamak istemelerine kadar ibret vericidir. Ülkücü öğretmenler kuşağını yetiştirmiş olan Cumhuriyetçi öğretmenler bu üzüntülü tablo karşısında gelecek kuşakları yetiştirmiş olmanın sevincini yaşayacaklardır. Bugünün öğretmenlerinin de vakti gelince aynı sevinci paylaşacaklarından şüphe yoktur.³⁹

Tütengil, kamuoyunun dikkatini eğitim ve öğretim sorunlarına çekmek için öğretmenlerin yürüyüş yaptıklarından söz etmiştir. Tütengil'e göre, öğretmenler Türkiye'nin eğitim sorunlarını bir kez daha ortaya koymanın verdiği huzurla görev yolunda daha güçlü adımlarla ilerleyeceklerdir. Ortada kalan ise çözüm bekleyen

³⁶ A.g.e., s. 10-11.

³⁷ A.g.e., s. 14.

³⁸ TÛTENGİL, *Temeldeki Çatlak*, s. 142.

³⁹ A.g.e., s. 142-143.

sorunlar olacaktır. Bu sebeple, eğitim ve öğretim düzenimizin başlıca görünüşlerini belirtmekte fayda vardır. Üzerinde durulması gereken ilk konu öğretmenlerle ilgilidir. Öğretmenin emeği, aylık ve ders ücretleri, idarecilere verilen ödenekler bakımından haksız bir değerlendirmenin söz konusu olmaya devam etmektedir. Öğretmenlerin kültürel ihtiyaçlarını ve kendilerini geliştirme imkânlarını da gözetilen bir değerlendirme zorunludur. İyi nesiller ancak öğretmenlerin elinde yetişebilir.⁴⁰

Tütengil, iyi yetişmemiş veya yetiştirilmemiş bir öğretmenin en iyi imkânlar içinde bile başarılı bir öğretmen olamayacağını belirtmiştir. Ona göre, bilmek ve öğretmek ayrı şeylerdir. Çok iyi İngilizce bilen bir kimsenin iyi bir İngilizce öğretmeni olabileceğini, bir ressamın başarılı bir resim öğretmeni sayılacağını düşünmemeliyiz. Önemli olan öğretmenin bilgisi değil, öğretme kabiliyetidir. Bu ise, psikolojik koşullarla birlikte özel bir yetişmenin sonucudur. Tütengil, iyi öğretmen yetiştirme işinin başarıyla çözülmesi durumunda, millî eğitimimizin ana sorununun çözüleceğini söylemiştir.⁴¹

6.4. Köy Enstitülerine İlişkin Görüşleri

Köy Enstitüleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren önemli kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde nüfusun önemli bir kesimi kırsal alanda yaşamaktaydı. Okuryazar oranı çok yüksek değildi. Savaşın sonraki süreçte toplumun kalkındırılması çalışmalarında eğitime çok fazla yer verilememiştir. Fakat sorunların çözümü için eğitim vazgeçilmez bir önemdedir. Eğitim sorunlarını çözmek ve toplumun yeniden yapılandırılmasını sağlamak amacıyla yeni kurumlara ihtiyaç doğmuştur. Bu kurumlardan biri de o dönemde öne çıkan Köy Enstitüleri'dir.

Tütengil, Köy Enstitüleri'nde öğretmenlik yapmış bir düşünür olarak, konunun hem toplumsal öneminden hem de kişisel deneyimlerinden dolayı, Köy Enstitüleri sorununa eğilmiştir. Tütengil, Köy Enstitüleri'ne, içerden bir katılımcı-gözlemci olarak değil, genellikle dışarıdan soğukkanlı bir sosyolog olarak yaklaşmıştır.⁴² Tütengil, Türkiye'de Köy Enstitüsü deneyimine büyük önem vermiş, böyle bir modeli köylerimiz için savunmuştur. Eğitimle ilgili yazılarının büyük bir kısmı Köy Enstitüleri'ne ilişkindir. Oralarda öğretmenlik yapmış olması ve kişisel deneyimleri de bu konuya

⁴⁰ A.g.e., s. 158.

⁴¹ TÛTENGİL, *Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)*, s. 66-67.

⁴² KONGAR, *Cavit Orhan Tütengil*, s. 93-94.

önem vermesinde etkili olmuştur.⁴³ Tütengil, Köy Enstitüleri'nin millî oluşundan ve gerçeklerimizin zorlamalarından doğduğunu belirtmiştir. Köy Enstitüsü'nü canlı tutan şeyin temeldeki sorunlar olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁴

Tütengil, Köy Enstitüleri'nin taşıdıkları bazı özelliklerle, eğitim hayatımızın diğer kurumlarından ayrıldıklarını ifade etmiştir. Enstitünün amacı, çocuklara sadece bilgiyi aktarmak değil, bu bilgileri hayata uygulamayı öğretmek, okuyan, okuduklarını düşünen ve sorgulayan bireyler yetiştirmektir.

Tütengil, Köy Enstitüleri'nin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: “Günün kırk beş dakikası serbest okuma saati olarak ayrılmış bulunmaktadır. Öğretmenlerin nezareti altında yapılan serbest okumalarda ders dışı kitap ve dergiler, gazetelerdeki üzerinde durulmaya değer makaleler okunur. Önceden tespit edilmiş programlara göre yürütülen serbest okuma saatlerinden bir kısmında talebeler ayrı ayrı olarak, kendilerine verilen kitapları okur, notlarını çıkarırlar. Bazı saatlerde de öğretmen uygun gördüğü bir kitabı okuyarak veya okutarak gerekli açıklamaları yapar. Her sınıfın temizlik, düzen, çalışma, genel gidişatı öğretmene vazife olarak verilmiştir. Kendisine küme başı adı verilen bu öğretmen sınıfındaki talebelerinin ailevi durumları, sağlıkları, izin işleri, çalışmaları ile yakından ilgilidir. Müdür yardımcısı sadece alım satım, para ve erzak işleriyle ilgilenir. Talebenin genel olarak eğitimi, ders ve iş programları, talebe teşekküllerinin işletilmesi, disiplin işleri gibi hususlar eğitim başının vazifeleri arasındadır. Günlük çalışmalar jimnastik ve oyunla başlar. Enstitü talebeleri toplu bir hâlde, önceden belirtilen yerlerini alarak, vazifeli öğretmenlerin nezareti altında, jimnastik hareketleri yaparlar, millî oyunlar oynarlar. Enstitülerin çalışma plânları, çeşitli özellikler göz önünde bulundurularak tertiplenmektedir. Hayat kalıplara sığdırılmak için zorlanmakta, çeşitli ihtiyaç ve özelliklere göre çalışma plânları değiştirilmektedir. Öğretmenler kurulunca seçilen öğretmenlerin nezareti altında çeşitli talebe teşekkülleri enstitülerde faaliyet hâlinindedir. Talebeler istedikleri kollarda vazife alırlar, böylece sosyal duygularda şuurlaşma kendiliğinden ortaya çıkmaya başlar. Enstitülerde temizlik, yatakhanelerin düzeni, yemeklerin hazırlanması, sofraların tanzimi ve temizlenmesi, hayvanların bakımı gibi işler nöbetçi talebeler tarafından yapılır. Talebeler, gerçek hayatın çeşitli işleriyle daima iç içedir. Haftanın belirli bir gününde enstitü topluluğu, işlerin yürüyüşü

⁴³ TEZCAN, “Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimci Kişiliği”, s. 292.

⁴⁴ A.g.m., s. 293.

üzerinde münakaşalı konuşmalar yapar. Yapılan işler belirtilir, yapılamayanlar sebepleriyle ortaya konulur. Talebe, bir vatandaş olarak, bulunduğu toplulukta olup biten işlerle genel gidiş üzerindeki fikir ve çalışmalarını serbestçe ortaya koyar. Birdenbire ortaya çıkacak işlerle tamir işleri ve umumî temizlik, programlarda belirtilmiş ekipler tarafından yürütülür. El alıştırmaları ile başlayan çalışmalar zamanla gerçek ihtiyaçları karşılayan bir seviyeye yükselir. Köy Enstitüsü'ne kabul edilebilmek için bir giriş sınavı geçiren köy ilkokulu mezunu talebeler başarılarına göre enstitünün birinci sınıfına veya hazırlık sınıfına kabul edilirler. Bu hazırlık sınıfı enstitünün aynı zamanda tatbikat sınıfıdır. Enstitülerde uygulanmakta olan serbest okumaların verimini arttırmak, öğrencilerin ilk sınıflardan itibaren kitapla temasını sağlamak, boş zamanlarını okuyarak geçirme alışkanlığı kazanmalarını sağlamak, hayatları boyunca bireysel bir kitaplık edinme alışkanlığı, imkân ve yollarını öğretmek amacıyla her sınıfta bir kitaplık kurulacaktır. Bu kitaplıklar öğretmenlerin nezaretinde bazı çabaları gerçekleştirmeye çalışacaklardır.”⁴⁵

Tütengil, bu bilgilerden yola çıkarak, demokratik hayatın okullarda yaşanması yoluyla özgür düşünceli vatandaşlar yetiştirilmesini samimi olarak arzu edenler için enstitülerin, gözden uzak tutulmaması gereken canlı örnekler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Köy Enstitüleri yalnızca köy öğretmeni değil, köy hayatının gerekli kıldığı çeşitli personeli yetiştirmek amacını taşımıştır. Yakın çevrelerinin bir eğitim ve araştırma merkezi olma amacı, klasik okuldan ayırt etmek için, “Enstitü” kelimesinin kullanılmasını gerektirmiştir. Köy Enstitüleri'nin çevre köylerinin eğitim, sağlık ve tarım gibi çeşitli sorunlarını inceleyen bilimsel kurumlar halini alması beklenmiştir.⁴⁷

Tütengil, Köy Enstitüleri'nin kazancını sadece köy için yetiştirdiği eğitim ve sağlık personeli ile ölçmenin olayı bir nicelik olarak görmek olacağını ifade etmiştir. Köy Enstitüsü'nün en büyük başarısı, köye ve köylüye yönelmenin ana kaynağa ulaşmak olduğunu örnekler ile dile getirmesidir. Fikir ve sanat adamı olarak ünleri yurt dışına ulaşmış olan köylü aydınlar, Köy Enstitüleri'nin gerçekleştirdiği yeni bir bileşim olmuştur. Geçmişin, medeniyeti öğrenmek için halka gitmesi gereken aydınların yerine halkın içinden gelen aydınlar nesli ortaya çıkmıştır. Köy Enstitüleri de kusursuz

⁴⁵ TÛTENGİL, *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler*, s. 23-26.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 26.

⁴⁷ TÛTENGİL, *Temeldeki Çatlak*, s. 13-14.

kurumlar değillerdi. Kuruluş yıllarının ülke ve dünya şartlarından doğan güçlükleri, yeterli bir idareci ve öğretmen kadrosu bulmaktaki zorluklar, bu çetin denemeyi daha başlangıç noktasında birtakım engellerle karşı karşıya getirmiştir. Yapıcı eleştirilerle kusurların belirtilmesi yerine, yıkıcı bir karşı koyma hareketi ortaya çıkmıştır. Demokrasiye götüren yolun Türkiye'nin büyük çoğunluğunu teşkil eden köyden geçtiğini görenler “köylü uyanırsa” ihtimali karşısında bu büyük atılışı durdurup kaldırmayı kendi çıkarları için uygun bulmuşlardır.⁴⁸ Üretim yaşamını değiştirmeyi, emeğe dayalı bir kalkınmayı amaçlayan, çalışmalarını bir tür halk hareketi boyutlarına ulaştıran enstitüler, egemenlerin korkulu rüyası olmuştur.⁴⁹

Tütengil'e göre, Köy Enstitüleri, Türk inkılâbının, millet temelinde başlamış olan Rönesans hareketidir. Türk aydınının görevi, bu Rönesans'ın üzerine çalışmaktır. Ziya Gökalp ve arkadaşlarının “Halka doğru” formülüyle ifade ettikleri “halka medeniyeti götürmek, halktan kültürü öğrenmek” yolundaki çabaları, bu Rönesans'ın fikir hareketidir.⁵⁰ Köy Enstitüleri'nin ortaya çıkardığı en büyük gerçek, köylümüzde birçok bilgi ve yeteneğin mevcut olduğudur. Herhangi bir enstitüyü dolaşırken, geçmişten gelen gözlemleri adım başı yapmak mümkündür. Kendi hâline bırakılma yıllarının külleri altında kalmış ateş parçaları, bir iki karıştırma, biraz yöneltme sonunda kendilerinde saklı cevheri ortaya çıkarmışlardır. Özellikle sanat bakımından büyük bir hazine ile karşı karşıyayız. Yağlı boya resmini ilk defa enstitüde gören, eline ilk fırçayı enstitüde alan birçok öğrenci, meydana getirmiş olduğu eserlerle hayretler yaratmaktadır. Büyük bir romana konu teşkil edebilecek olayların içinden geçmiş delikanlılar, yazı yazmaya çok isteklidirler. Sağlam bir kültüre kavuştuktan sonra, edebiyatımızın hasretini çektiği yaşanmış hayat, onların, gerçeğin izlerini taşıyan hikâye, roman ve şiirlerinde dile gelecektir.⁵¹

Tütengil, enstitülerin amaç edindikleri ideal köyün, ulaşılamayacak izlenimlerini verecek kadar uzakta, sadece hayalperestlerin gönlünde olduğunu söylemiştir. Ona göre, köylümüzün refahı meselesi, çoğu zaman katık meselesi değil, kuru bir ekmek meselesidir. Köyleri civar kasaba ve şehirlere yol şebekeleriyle bağlanmalıdır. Sağlık

⁴⁸ A.g.e., s. 14-16.

⁴⁹ BAŞARAN, Mehmet; “Tütengil ve Köy Enstitüleri”, **Tütengil'e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayıma Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 23.

⁵⁰ TÜTENGİL, **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler**, s. 17-18.

⁵¹ A.g.e., s. 16-18.

şartlarını düzenleyici tedbirler alınmalıdır. Yol, ilaç ve alfabe köyü kalkındırarak birinci plânda vasıtalar. İşe köyü tanımakla başlamalıdır. İhtiyacı yerinde düşünmeli, masa başı laf ebeliklerine son verilmelidir. İlk aşamada köyü, göze batan kusurlarından kurtarmak gerekir. Köy Enstitüleri, bunun için çabalamaktadır.⁵² Türkiye'deki eğitim kurumları içinde, millî özelliğe en uygun olan Köy Enstitüleri'dir. Köy Enstitüleri, halkın kültür hazinesinin yaşayan değer sahasıdır. Millî oyunların, Anadolu'nun her köşesinden ses ve ritim taşıyan, heyecan verici gösterileri, memleketin doğal güzellikleri, sevgi ve kahramanlık türküleri oradadır.⁵³

Tütengil, Köy Enstitüleri'ndeki eğitim ilkelerinin bazı ilköğretim okullarında devam ettiğini ifade etmiştir. Özellikle öğrenci ile öğretmen arasındaki yoğun etkileşim, özel kurslar gibi etkinlikler, Köy Enstitüleri'nden kalma ilkelere. Tütengil'in üzerinde durduğu nokta, eğitimde köy sorununun ve köy çevresinin köy enstitüleri aracılığı ile örgün eğitim düzenimizin içine girdiği ve varlığını sürdürdüğüdür. Tütengil'e göre, toplumsal değerlerimiz Köy Enstitüleri aracılığıyla ortaya çıkarılmaktadır. Önemli olan bir diğer nokta, köy enstitülerinin ışığından saptanan yerlerin, daha sonra da kullanılmış olmasıdır. Tütengil, Köy Enstitüleri sırasında yapılmış olan çalışmaların sonuçlarından günümüzde de yararlandığını belirtmiştir. Tütengil, Köy Enstitüleri'ni köksüz ve geçici bir deney olarak değil, toplumsal yapıyı derinden etkileyen ve yararları hâlâ devam eden bir etkinlik olarak görmüştür.⁵⁴

Tütengil, milletçe isteğimizin vatandaşların haklarını ve görevlerini bilmeleri, insanca yaşamaları, devlet örgütü içinde idare veya eleştirel yerlerini almaları, olaylar üzerinde düşünebilmek olduğunu söylemiştir. Tütengil, olayları gerçek sebepleriyle değerlendiremeyenlerin çok partili hayata girmeyi demokrasinin kendisi saydıklarını belirtmiştir. Ona göre, çok partiler demokratik hayatın şartları değil, ancak vasıtalarıdır. Başlıca şart olarak verimli bir üretim, düzenli bir iktisadî hayatın yanında okuryazar sayısını ele almak en doğru harekettir. Bu nedenle, demokrasinin ülkemizde gerçekleşmesi şartı, ilköğretim seferberliğinin özü olan Köy Enstitüleri'nin başarısına ve gelişmesine bağlıdır.⁵⁵

⁵² **A.g.e.**, s. 21-22.

⁵³ **A.g.e.**, s. 19.

⁵⁴ KONGAR, **Cavit Orhan Tütengil**, s. 94-95.

⁵⁵ TÛTENGİL, **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler**, s. 20-21.

Köy Enstitüleri çeşitli yönlerden eleştirilere maruz kalmıştır. Her konuda olduğu gibi burada da, bilende bilmeyende söz konusu olmuştur. Ortaokullardan birinde meydana gelen hoşla gitmeyen herhangi bir olay, bütün Türkiye ortaokullarına yayılıp genelleştirilmezken, enstitülerin birinde olup biten veya olup bittiği hayal edilen olaylar, haksızca enstitülerin hepsine birden yayılmıştır.⁵⁶ Tütengil'e göre, kusurlarımızı elbirliğiyle telafi etmeye çalışmalıyız. Yıkıcı ve inkâr edici eleştiriden bu memlekete fayda yerine zarar gelir. Tütengil, Köy Enstitüsü üzerine ortaya koyduğu düşüncelerle, zihni karıştırılmış okuyucuların doğruyu bulmalarına faydalı olmak istemiştir.⁵⁷

6.5. Köydeki Eğitim Sorunlarının Çözümünde Aydınlarla ve Gençlere Düşen Görevler Konusundaki Düşünceleri

Tütengil, Türkiye'deki köy sorunlarının eğitim ile çözüleceğini belirtmiştir. Ona göre, köy sorunlarının çözümünde aydınlara ve gençlere büyük görevler düşmektedir. Tütengil, kırsal alanlardaki eğitim ve öğretim çalışmalarının ne ölçüde etkili olduğunu araştırmıştır. Köylük yerlerdeki eğitim ve öğretimi etkili kılabilmek için, köy koşullarına ve köylünün gereksinimlerine cevap veren bir okul anlayışı gereklidir. Köyde okul bir amaç olarak değil, haklarını ve ödevlerini bilen iyi yurttaşı, çağdaş teknik ve yöntemlerden yararlanmasını bilen üreticiyi hayata hazırlayan bir araç olarak değerlendirilmelidir. Köylük yerlerde başlatılan ilköğretimle diğer öğretim basamakları arasındaki kopukluk ortadan kaldırılmalı, köylü çocuklar için de ilkokul üstü öğrenim olanakları sağlanmalıdır. Bölgesel özelliklere dayalı öğretim programlarının yanı sıra, köy büyüklüğünün zorunlu kıldığı değişik okul tiplerine de yer vermek gerekir. İlkokul üstü kurslarla belirli sorun ve işlere yöneltme görevi daha yoğun bir biçimde gerçekleştirilmelidir.⁵⁸ Önemli konulardan biri de, köyde başlayan ilkokulun diğer öğretim basamakları bakımından kopukluğudur. Köy okulu kapalı bir daire olmaktan çıkarılmadıkça hükümet zoruyla öğrenimin görünüşlerini kazanmaktadır. Bölgesel

⁵⁶ A.g.e., s. 18.

⁵⁷ TÛTENGİL, *Temeldeki Çatlak*, s. 31.

⁵⁸ TÛTENGİL, Cavit Orhan; *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 129-130.

özellikleri göz önünde bulunduran müfredat programının yanı sıra, köy büyüklüğünün gerekli kıldığı farklı okul türlerine de ihtiyaç vardır.⁵⁹

Tütengil, eğitim-öğretim konusunu değerlendirirken, aydınların konumundan bahsetmiştir. Tütengil'e göre, aydın olabilme çok nedenli bir olaydır. Eğitim ve öğretim, dünya görüşü, ülkücülük, yeni bir yarına yönelme gibi nitelikler aydın olmanın nedenleri arasında sayılabilir. Yurt sorunlarını kendine dert edinmek, en doğru çözüm yollarını arayıp bulmak ve kişisel çıkarların buyruğundan kurtulmak aydın kişinin başlıca özellikleri arasındadır.⁶⁰

Tütengil, özellikle, aydınların köy karşısındaki tutumlarına değinmiştir. Ona göre, köyün içinde bulunduğu durum, büyük ölçüde bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Üretim araçlarının ilkelliği ile ikiz olan bu bilgisizlik ortadan kaldırılmadıkça her köyümüz canlandırılacak köy olmaktan kurtulamayacaktır.⁶¹ Köy sorununu aydınlatmak için köyde eğitimin verimli olması gerekmektedir. Bir eğitim hamlesi olarak büyük önem taşıyan, aydının köye bakışına yenilikler getiren bu aşamada, gerçekçi bir tutumla köyden hareket edilmiş, yeni bir aydın tipi yaratılmasına çalışılmıştır. Çoğunlukla aydın köye gitmeyince, köylü çocuğunu eğiterek köye yollamak düşünülmüştür.⁶²

Tütengil, aydınların köye bakışı ve tutumlarının nasıl olması gerektiğini Ziya Gökalp'ten hareketle ele almıştır. "Halka doğru" formülü altında Ziya Gökalp; Halka doğru gitmek ne demektir?, Halka doğru gidecek olanlar kimlerdir?, Güzideler halka doğru niçin gidecekler? şeklinde bazı sorular ortaya koyarak bu soruları cevaplamıştır.⁶³ "Güzidelerin halka doğru gitmesi iki maksat için olabilir: Halktan Harsî (kültürel) bir terbiye almak için halka doğru gitmek ve halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek. Demek ki, halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mahiyetindedir. Bu güzideler halka doğru yalnız bir tek adım atabilmişlerdir. Tamamıyla halka doğru gidebilmek için halkın içinde yaşayarak, ondan millî harsı (kültür) almaları lazımdı. Halka doğru gitmenin ikinci vazifesi de halka medeniyet götürmektir. Çünkü halkta medeniyet yoktur. Güzideler ise, medeniyetin anahtarına mâliktir. Fakat halka değerli

⁵⁹ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Köy Sorunları ve Gençlik**, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayınları, İstanbul, 1967, s. 69-70

⁶⁰ TÛTENGİL, **Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)**, s. 116-117.

⁶¹ TÛTENGİL, **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler**, s. 6-7.

⁶² A.g.m., s. 114.

⁶³ A.g.m., s. 112.

bir armağan olarak Batı medeniyetini götürmelidir.”⁶⁴ Tütengil’e göre, aydınlar halkın ve köylünün içinde yaşamak yerine, sadece onlara doğru bir tek adım atmışlardır.⁶⁵

Tütengil, yaşanan çağda durumların değiştiğini ifade etmiştir. Ona göre, bugün büyük şehirlerde oturan aydınlar “bana ne” diyemezler, köyde ve köye bağlı olarak büyük şehirlerde olup bitenleri umursamazlık edemezler. Çünkü köyün tehdidi artık şehre kadar uzamıştır ve aydınlar için büyük bir problem yaratmıştır. Bütün bunlar aydınları fedakâr olmaya, gelip geçici tedbirler yerine olayların temeline ve özüne inmeye davet etmektedir. Köy sorunlarına bu açıdan bakılırsa olumlu çözüm yolları bulunacak ve Türk köyünün kaderi değişecektir. Önemli olan, aydın kişilerin bugün veya yakın gelecekte köy kalkınmasında üzerlerine düşen görevi tespit edip yerine getirmesidir.⁶⁶

Tütengil, bu çerçevede, aydınların köy karşısındaki tutumlarını iki noktada özetlemiştir: “Köye hizmet etmek için mutlaka köyde bulunmak şart değildir. Köy konularına yönelen yazar, köy için faydalı yayınlar yapan editör, köy sorunlarını kendisine tasa yapan aydınlar da köye hizmet ediyorlar demektir. İkincisi, köye hizmetin yanı sıra bir de köyde hizmet vardır ve köy sorunlarının çözülebilmesi için zorunlu görünmektedir. Köyde hizmeti, ‘gönüllü hizmet’ ve ‘zorunlu hizmet’ şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Gönüllü hizmete örnek olarak ‘Çalışma Kampları’, zorunlu hizmete örnek olarak ‘Yedek Subay Öğretmenleri’ verilebilir. ‘Barış gönüllüleri’ adıyla köyün kalkınmasına emek vermek için dünyanın uzak köşelerinden Türkiye’ye gelen gençlerimizi düşünmek gerekir.”⁶⁷

Tütengil, gençlik konusuna önem vermiştir. Özellikle, gençliğin köy karşısındaki görevlerini ve bunların köye yapacağı hizmetlerin neler olabileceğini araştırmıştır. Ona göre, gençlik, yarınki ormanların yerini tutacak, yeni gelişmekte olan körpecik ağaçlardır. Her milletin gençliği, toplum hayatının devamının garantisini ve yarının iyi ve kötü birtakım alâmetlerini ve işaretlerini bir araya getirmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bir hayat düzeni içerisinde toplumsal hayat, daima yaşlı nesillerden genç nesillere el değiştirme şeklinde intikal eden birtakım kurumlarda kendisini

⁶⁴ Ziya Gökalp’ten aktaran; TÛTENGİL, “Türkiye’de Köy ve Aydınların Tutumu”, s. 112.

⁶⁵ TÛTENGİL, “Türkiye’de Köy ve Aydınların Tutumu”, s. 112.

⁶⁶ A.g.m., s. 118.

⁶⁷ A.g.m., s. 117.

göstermektedir. Bu nedenle, gençlikten, milletçe yarına ulaşmanın köprüsü diye bahsetmek yerinde olur. Eğer bu köprü sağlamsa iyimser olmak için sebepler vardır. Eğer bu köprünün dayanakları sallantılıysa, eğer yarına doğru uzanan bu köprü umutlarımızı yitirmek için birtakım sebeplerle dolu ise, o zaman karamsar olmak için birçok sebep vardır.⁶⁸

Tütengil'e göre, bütün ileri fikirler, yeni düzen ve yarın için umutla bağlanan görüşler dayanak noktasını gençlikte bulmaktadır. Yeni fikirlerin topluma yayılması gençliğin tutumu ile gerçekleşebilmektedir. Gençliğin bu tutumunun zaman zaman gençliği birtakım ütopyalara ve hayali tutumlara götürmesi mümkündür. Fakat bir genç için hayali düşüncelere bağlı kalmak, bunun bir kısmının gerçekleşmesini daha sonraki yıllara bırakmak olağan bir şeydir. Çünkü her ütopya da yaratılacak bir dünyanın temelleri ve izleri mevcuttur.⁶⁹

Tütengil, gençliğin köy sorunu karşısındaki görevlerinden bahsetmiştir. O, Türkiye'de gençliğin köy sorunu karşısındaki görevlerini beş noktada ele almıştır. Gençler, köy sorununu öğrenmeli ve tanımalıdır. Gençler, köy sorunlarını öğrenmek ve tanımakla elde ettikleri bilgileri ve nitelikleri başkalarına duyurmalı ve tanıtmalıdır. Gençler, parlamentoyu, idareyi ve basını köy sorunları karşısında gerçekçi ve olumlu tavır takınmaları için bir baskı grubu olarak etkilemelidir. Gençler, köy sorunlarına örnek birtakım çözüm yollarını göstermeli ve teklif etmelidir. Üniversite gençliği, köy sorunlarının çözümünde köy gençliği ile işbirliği içinde olmalıdır.⁷⁰

Tütengil, gençliğin köy sorunu karşısındaki görevlerini belirtirken, gençlerin çok uzaklardaki köylere gitmesine gerek olmadığını söylemiştir. Tütengil, gençliğin köy sorunu karşısında yararlı olmasının iki yolu ve iki biçimi olduğunu ifade etmiştir. Bu yollardan biri "köye hizmet", ikincisi ise "köyde hizmet"tir. Köye hizmet, köye yönelen birtakım amaçları, şehirde otururken de yapabilme imkânlarının varlığına işaret eder. Örneğin, köy için, köylü için yayın yapmak, kitaplar veya bir dergi yayınlamak şehirde görülen köye hizmettir. Bunun için mutlaka köye gitmek gerekmez. Bunun yanı sıra, köy için birtakım yardımlarda bulunmak da köye hizmetin bir başka çeşidi olarak

⁶⁸ TÜTENGİL, *Köy Sorunu ve Gençlik*, s. 9.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 10.

⁷⁰ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 40.

karşımıza çıkmaktadır. Köye hizmet şeklinde nitelenen yardımların ve çabaların yanı sıra bir de köyde hizmet adı verilen bizzat köye giderek, köyde çalışarak ve köyde çalışanlarla birlikte bulunarak yapılan hizmet çeşidinden bahsetmiştir.⁷¹ Tütengil'in genç arkadaşlarına vermek istediği kazanımlardan biri de eğitim ve öğretimin ayrılmazlığıdır. Genellikle üniversite hayatında, bilgi edinme ve arttırmayı hedefleyen öğretim, davranış eksikliğini oluşturan eğitimi gölgede bırakmıştır. Tütengil için eğitim ve öğretim aynı değerdedir.⁷²

Tütengil'e göre, insan olma, üretici olma, iyi yurttaş olma amaçlarını gerçekleştirecek bir eğitim ve öğretim anlayışı mutlaka köye götürülecek ve büyük kitlelerin şuuruna varacakları bir bayram günü olacaktır. Engeller ve haksız suçlamalar, büyük davaları yavaşlatabilir, bir müddet durdurabilir, fakat ortadan kaldıramaz. Türkiye'nin mutlu geleceğine sıkı sıkıya bağlı olan köyde eğitim konusu, gerçeklerimizin gerekli kıldığı doğrultuda mutlaka çözülecektir.⁷³ Bunun için Tütengil, gelecek kuşağın da eğitim ve köy sorunlarına eğilmesini istemiştir. Tütengil'in köy sorunlarına eğilmesini istediği gençlikten beklediği başlıca şey; kendini vermek diye nitelendirdiği ruhsal bir tutumdur. Kendini vermek, bir sorun içerisinde kendisini kaybedercesine bütün varlığıyla kendisini bu meseleye vermesidir. Bu tutumun yanında, bir de bazı kendinden vermek denen bir başka ruhsal tutum vardır. Bu tutum Tütengil de ağır basmaktadır. Kendini bir davaya vermek tek başına yeterli değildir. Kendinden bir şeyler verebilmek daha önemlidir. Tütengil, kendinden verebilmenin yolunu da, sosyoloji öğreniminden geçmekte bulmuştur. Bu olanağı da, bir yazar ve öğretim üyesi olarak kökeni çocukluk dönemlerine kadar uzanan yaşantı ve gözlemlerini değerlendirme yolunda kullanmıştır.⁷⁴

Tütengil'e göre eğitim, Türkiye gibi geri kalmış ülkeler açısından önemli bir sorundur. Tütengil, köyü aydınlığa ulaştıracak yolları ararken, tıpkı Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini Türk gençliğine emanet eden Atatürk gibi, Türk köylerinin geleceğini, kendini verecek, kendinden verecek kültürlü ve idealist gençlerin iyi

⁷¹ TÜTENGİL, *Köy Sorunu ve Gençlik*, s. 14-16.

⁷² DIKEÇLİGİL, Beylü; "Tütengil Hoca ile Yaşanmış Zamanlardan Birkaç Anı..." **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 17.

⁷³ TÜTENGİL, *Temeldeki Çatlak*, s. 16.

⁷⁴ GÜNYOL, Vedat; "Tütengil", *Tütengil'e Saygı 1921-1979* (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 29.

niyetine, atılım coşkusuna bırakmıştır.⁷⁵ Dünyada olup bitenlere sırtımızı çevirmeden gerçeklere yönelmeli, özgür düşünceyi tabuların zincirinden kurtarmalıyız. Gerçeğe ulaşmanın başka yolu yoktur.⁷⁶

Sonuç olarak, Tütengil, yaşadığı dönemde bir bilim adamı olarak topluma karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirme çabası içine olmuştur. Tütengil, bilim adamı sıfatının yanı sıra sürekli kendini yenilemeye çalışan bir eğitimcidir. O, yalnızca kendisini eğitmek ve geliştirmekle kalmamış, toplumdaki genç kuşaklara yol göstermiştir. Bir yandan kendini sorunlara verirken, diğer yandan çözüm için kendinden bir şeyler vermeye çalışmıştır. Tütengil, eğitim konusunu ciddi şekilde önemsemiştir. Türkiye ikili yapılar içerisinde bulunan bir ülkedir. Uygarlık ve tutucu geleneksel görüş arasında gidip gelmektedir. Bu durum karşısında Tütengil, Türk toplumunun yaşadığı problemlerin çözümünde eğitimin oynadığı rol üzerinde durmuştur. Bunu araştırırken de aydınlara ve gençlere düşen görevlerden bahsetmiştir. Ona göre, özellikle kırsal kesimimizin kalkındırılabilmesi için eğitime ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı üniversiteli gençler ve aydınlar ile köydeki gençler işbirliği yaparak, birlikte hareket ederek karşılayacaktır. Ancak bu şekilde toplumumuz daha iyi bir konuma getirilebilir, eğitim sistemimiz kendini yenileyebilir.

⁷⁵ A.g.m., s. 30.

⁷⁶ TÛTENGİL, **Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)**, s. 140.

7. BÖLÜM

CAVİT ORHAN TÜTENGİL’İN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN BİRİ OLAN GAZETECİLİĞE İLİŞKİN ANALİZLERİ

İnsanoğlu, geçmişten günümüze kadar gerek kendi yaşantısıyla ilgili başkalarına bilgi vermek gerekse çevresinde olup bitenleri öğrenmek amacıyla birbirleriyle haberleşme ihtiyacı duymuştur. İletişimi gerçekleştirebilmek için birçok yol denemiştir. Yazının icadıyla duygu ve düşünceler ortaya konulmuş, kâğıt ve matbaanın bulunmasıyla yazılanlar çoğaltılmış ve bunlar bazı araçlar vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarılmıştır. İnsanlara bilgi veren kitle iletişim araçlarından biri de gazete, basındır. Gazete, farklı düşünce ve haberleri, topluma ulaştıran iletişim araçlarından biridir. Gazetenin temel amacı, toplum içindeki sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler hakkında bilgilere ulaşmayı sağlamak, insanları bilgilendirmektir. Gazetecilik ve basın alanında bu amacı gerçekleştirmek için çok sayıda bilim adamı ve düşünür araştırma yapmış, incelemelerde bulunmuş ve insanları aydınlatmaya çalışmıştır. Bu düşünürlerden biri de Tütengil’dir.

Tütengil’in ele alıp değerlendirdiği konulardan biri, kitle iletişim araçlarından biri olan gazetecilik, basındır. Tütengil, basın alanına ve basın ile ilgili çalışmalara büyük önem vermiştir. Sosyolojik çalışmalarının yanı sıra basın ve gazetecilik konularına yönelen Tütengil, bu alandaki çalışmalarıyla da yönlendirici olmaya çalışmıştır. Tütengil, gazete ve dergileri inceleme konusuna yönelik bir çalışma yapmıştır. Bunun yanında, Türkiye’de bölge basını konusu üzerine eğilmiş ve Diyarbakır bölge gazeteciliği konusunda incelemeler yapmıştır. Bölge gazeteciliği konusunda “Türkiye’de Çeşitli Gazete ve Dergilerde Bölge Basını Hakkında Yapılmış Olan Yayınlar” adlı makalesi ise bu konuda başvurulacak kapsamlı çalışmalardan biridir.¹

Tütengil, öncelikle gazete sözcüğünün kökenini araştırmış ve bununla ilgili açıklamalar yapmıştır. Ona göre, “Gazete” sözünü ve ne olduğunu bilmeyen bir Türk

¹ CILGA, İbrahim; “Cavit Orhan Tütengil”, **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 414.

vatandaşı düşünülemez. İtalyanca “gazzetta” kelimesinden gelen ve bizler için Avrupa’nın kapıları sayılan Fransa’da ilk defa 1631 yılında yayınlanan “La Gazette” sebebiyle de yaygınlık kazanan “gazete” çağdaş toplumların kitle haberleşme araçlarından biri ve belki de en önemlisidir. Gazetenin önemi, basılı yazı ve resimleri kolayca yaydığı kadar saklanabilir olmasından da kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, kamuoyunu yaratmak ve kamuoyunu dile getirmek görevleri, günümüzde basını demokrasilerin dayandığı kuvvetlerden biri haline koymuş, bir sanayi dalı olmasına ve iktisat kurallarına göre yönetilmesine rağmen basına, kamu hizmeti yapma özelliği kazandırmıştır.²

Tütengil’in tespitiyle, basının en temel özelliği, mekân içinde olduğu kadar zaman içinde de geniş bir alana uzanması ve ona biçim kazandıran sosyal, siyasi, tarihi ve kültürel faktörlerin bulunmasıdır. Tütengil, özellikle az gelişmiş ülkelerde basına önemli rollerin düştüğünü belirtmiştir.³

Tütengil, az gelişmiş bir ülke olarak nitelendirdiği Türkiye’nin basın alanına ilişkin analizler yapmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir Avrupa ülkesinde Türkçe gazete çıkarmanın hangi meselelerle iç içe olduğuna değinmiştir. Bütün dikkatlerin yazarlık ve yöneticilik görevlerini yüklenen gazeteciye çevrilmesine rağmen, bir takım güçlüklerin varlığı gözden kaçmamalıdır. Gerekli malzemelerin ve masrafların karşılanması, sermaye unsurunu zorunlu kılmaktadır. Asıl güçlük gazetenin yayınlanmasından sonra başlamaktadır. Çünkü okuyucular sınırların ötesindedir ve ülkeye konulması istenilmeyen bir gazetenin okuyucuya ulaştırılması hiç de kolay değildir. Yayının çeşitli yollarla engellenmesi ise olası bir durumdur. Gazete, sosyal çevrenin bir ürünüdür. Onu değerlendirirken kendisine vücut veren unsurların ve gösterilen fedakârlıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁴

Tütengil, Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu daha iyi analiz edebilmek için öncelikle Türkiye dışı Türk gazeteciliği üzerinde durmuştur. Tütengil’e göre, “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği”, düşün tarihimizin üzerinde yetesiye durulmamış alanlarından

² TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s. V.

³ BURCU, Esra; “Cavit Orhan Tütengil”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 34.

⁴ TÜTENGİL, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), s. 10-11.

biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısında “Tercüman-ı Ahval” ile aydınlarımızın başlattığı diyalog ve bir kamuoyu yaratma çabaları kısa bir süre sonra büyük engellerle önlenmek istenince girişilen mücadelenin yurt dışına aktarıldığı görülmektedir. Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği, Osmanlı Devleti sınırları dışına taşırdığı bir basın hareketi görünüşündedir.⁵ “Yeni Osmanlılar” ve onları devam ettiren “Jön Türklerin” Avrupa ülkelerinde “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğini” uzun süre devam ettirdiğini belirtmiştir.⁶

Tütengil, öncelikle konunun sınırlarını çizmeye çalışmıştır. “Türkiye dışı”, 1867 Türkiye’sinin siyasi sınırları dışında kalan ve hiçbir zaman Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ülkeleri ifade etmektedir. İstisna olan ülke, Türkiye ile bağları oldukça zayıflamış bulunan ve bağımsızlığa yönelen Mısır’dır. Özellikle üzerinde durulması gereken ülkeler arasında ise İngiltere, Fransa, İsviçre ve Belçika sayılabilir. Bu ülkelerle birlikte Mısır, “Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği”nin toplu hâlde yer aldığı mekân parçalarından biridir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin bir parçasını teşkil etmiş olan günümüz Balkan ülkeleri ile bazı Akdeniz adaları, Sovyetler Birliği’nin bir kısmı ve Mısır dışındaki Arap ülkeleri gerek Türk hâkimiyeti gerekse onu takip eden dönemdeki Türkçe gazete ve dergileriyle Türk basın tarihinin ayrı bir bölümünü teşkil etmektedir.⁷

Tütengil, bu çerçevede Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği’nin başlıca özelliklerini ve benzer sorunlarını ortaya koyabilmek için yayınladıkları ülkeler bakımından monografilere konu yapılmasını gerekli görmüştür. Tütengil, Türk gazeteciliğine ilişkin monografiyi hazırlarken izlediği bilimsel yolu şu şekilde açıklamıştır: “Aydınların basında başlattığı diyalog ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile biçim kazanan muhalefetin plüralist sistem doğrultusundaki gelişmeleri konuyla ilgisi ölçüsünde ele alınmıştır. İngiltere’de yayımlandığı tespit edilen Türkçe gazete ve dergi koleksiyonları dikkatli bir incelemenin konusu olmuştur. Belli bir plânı her koleksiyona aynen uygulamak yerine, önem, özellik ve bilinirlik derecelerine göre değişen bir çalışma yolu tutulmuştur. Konuya bir basın tarihçisi olarak değil bir sosyoloji mensubu olarak bakılmıştır.

⁵ A.g.e., s. 1.

⁶ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 34.

⁷ TÜTENGİL, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), s. 1-2.

Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısından gelen özelliklerin basındaki görünüşleri dikkat çekmiştir.”⁸

Tütengil, yapılan monografiden vardığı sonuçları özetlemiştir. Aydınlarımızın gazete sayfalarında başlattığı ve siyasi örgütlerin yayın organlarında devam ettirdiği “diyalog”, bir örneği İkinci Meşrutiyet’i takip eden günlerde görülen “diyalog anarşisi”ne rağmen, siyasi hayatımızın olduğu kadar fikir hayatımızın da vazgeçilmez bir unsuru haline almıştır. Kendisini kitlelere tanıtma ve kabul ettirme durumunda bulunan siyasi örgütlerle halk arasında bir köprü olan basının gelişmesi bir paralellik göstermektedir. “Sade Türkçe” düşüncesinin fikir gazeteciliğimizle başlamış olması bir tesadüf değildir ve gazetenin yüklenmeye hazırlandığı bir görevin sonucudur. Basın tarihimizle temellendirilmeyen bir fikir tarihi en önemli kaynağından yoksun bırakılmış demektir. Bu sebeple, “ulu bir çınar görünüşünde” olduğunu söylediğimiz Türk Basın Tarihi’nin bütün alanları yoklanmadan kültürümüzün hiçbir dalında gerçekler bütünüyle ortaya konulamaz. Bu görüş, öncelikle sosyoloji tarihimiz için geçerlidir.⁹

Tütengil’e göre, diyalogu yani iletişimi canlı tutmak, kamuoyunun ilgisini sürdürebilmek için sosyal gerçekliği işlemek zorunluydu ve Türkiye’nin sorunlarına Türkiye dışından bakmak daha elverişli bir ortam hazırlamaktadır.¹⁰ Tütengil, bu çerçevede İngiltere’de yayınlanan Türkçe gazete ve dergilere yer vermiştir. İngiltere’de yayınlanan Türkçe gazete ve dergileri kronolojik sıra içinde ele almıştır. Tütengil, inceleme sırasında mevcut malzemenin tespiti, başlıca özelliklerinin belirtilmesi, gazete veya dergide yer alan görüşlerin ortaya konulması amacını gözetmiştir. Tütengil’e göre, her gazete ve dergi için elimizde tam bir koleksiyon yoktur. Bazı yayınların ise tek bir sayısı bile günümüze kadar saklanamamıştır. Bu gibi durumlarda başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle yetinilmiştir. İncelenen yayınların fikrî içeriği kadar bilinirlik derecesi de göz önünde tutularak değişik ölçülerle tanıtılması yolu izlenmiş, az bilinenler üzerinde daha genişçe durulmuştur.¹¹

Tütengil, ilk olarak İngiltere’de yayınlanan ilk Türkçe gazete “Muhbir” hakkında bilgiler vermiştir. Tütengil, Londra’da yayınlanan Muhbir gazetesiyle ilgili

⁸ A.g.e., s. 12.

⁹ A.g.e., s. 29-30.

¹⁰ A.g.e., s. 16.

¹¹ A.g.e., s. 31.

çok fazla inceleme yapılmadığı gibi, hakkında bildiklerimizin de yeterli olmadığını belirtmiştir. Muhbir'in ilk sayısında yer alan “Doğru söylemenin yasak olmadığı bir memleket bulunur.” sözüne yer vermiştir. Gazetede imzalı yazıya çok az rastlanmaktadır. Taklit edilme korkusu görülmektedir. Gazeteye abone olabilmek için Londra bürosuna olduğu gibi Paris için verilen adrese de başvurulabilmektedir.¹²

Tütengil'in üzerinde durduğu ve önem verdiği gazetelerden biri de, Muhbir'in yayını devam ederken, Londra'da çıkarılan “Hürriyet” gazetesidir. Hürriyet gazetesinin ilk sayısı 1868'de yayınlanmıştır. Türkiye'nin çeşitli kitaplıklarında Hürriyet'in tam koleksiyonu görülebilir. Gazetenin ilk sayısında amacı ve çıkış sebebi belirtilmiştir.¹³ Tütengil, fikir tarihimizin önemli kaynaklarından biri olan “Hürriyet” gazetesinin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: “Hürriyet, önemli bir fikir gazetesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazete, bütün yazıları ve haberleri ile tutarlı bir yayın yapmaktadır. İlk sayısı ‘Reşat’ imzasıyla çıkmıştır. ‘Muhbir’ ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan özellik, Hürriyet'in kolektif bir çalışmanın ürünü olmasıdır. Muhbir de olduğu gibi Hürriyet'te de İstanbul ve Avrupa gazetelerinden aktarılan haberler, bazı yorumlarla birlikte yayınlanmıştır. İstanbul basınının inceliklerle eleştirildiği görülmektedir. Hürriyet'i çıkaranların yakın çevrelerinde olup bitenleri ilgiyle izledikleri anlaşılmaktadır.”¹⁴

Tütengil, “Hürriyet” gazetesini Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına yapılan bir ekip çalışması olarak değerlendirmiştir. Gazetede yer alan makaleler incelemelere konu olmuştur. Tütengil'e göre, kelimenin gerçek anlamında bir fikir gazetesi olan Hürriyet'te “meşrutiyet” ve “hürriyet” fikirleri savunulmaktadır. Türkiye'nin gerileme sebepleri ve “Cemiyet”in asıl amacı olarak nitelendirilen “Danışma Meclisi” üzerinde durulan konular arasındadır. Parlamento sistemini savunan Hürriyet'e göre, takip edilmesi gereken metot, önce sorunların bulunması, sonra da onları çözmeye çalışmak ve çare aramaktır.¹⁵

Tütengil, Hürriyet'teki makalelerde Doğu ve Batı'nın düşünürlerinden söz edildiğini belirtmiştir. Montesquieu, “kuvvetler ayrılığı” konusundaki görüşleriyle Hürriyet'in yazarları tarafından benimsenmiştir. Muhbir'in aksine Hürriyet'te soyut

¹² A.g.e., s. 34-35.

¹³ A.g.e., s. 53.

¹⁴ A.g.e., s. 55-58.

¹⁵ A.g.e., s. 65.

kavramlar ve teorik meseleler ağır basmaktadır. Hürriyet'in dili gibi meseleleri ortaya koyuşu da elitlerin anlayabileceği bir seviyededir. Osmanlıların gerileme sebepleri arasında görülen halk-aydın ikiliği de Hürriyet'te ele alınmıştır. Ayrıca Tütengil'e göre, siyaset felsefemizin pek çok fikirlerini, başta gazetenin adı olmak üzere, "Hürriyet"e borçluyuz.¹⁶ Tütengil'e göre, Hürriyet en çok okunan bir gündeliğimizdir, ama eksiklikleri vardır. Kültür meselelerine, iktisadî, malî ve sosyal haberlere daha çok yer veren gazetelerimizi göz önünde tutarak iyimser olmaya kendimizi zorlamamız da mümkündür. Fakat gerçek sonuç şudur ki gazeteciliğimiz yeni bir anlayışa muhtaçtır.¹⁷

Tütengil, Londra'da Türkçe olarak yayınlanan üçüncü gazetenin "Girit" gazetesi olduğunu belirtmiştir. Günümüze kadar tek bir sayısı bile gelmeyen, hiçbir kaynaktan sözü edilmemiş olan bu gazete hakkındaki bilgilerimiz "Muhbir" ve "Hürriyet"te karşılaştığımız haberlere dayanmaktadır. "Girit" gazetesinin ilk sayısının 1868'de ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat kaç sayı çıktığı ve kimler tarafından çıkarıldığı bilinmemektedir. Türkçe ve Rumca olarak yayınlanmıştır.¹⁸

Tütengil'in ele aldığı bir diğer yayın Hayal Dergisi ve İstikbal Gazetesi'dir. Bir mizah dergisi olan Hayal'in ilk sayısı 1895 tarihli'dir. Taşbasması olarak iki sütun üzerine dört sayfa olarak çıkan dergi, bu özelliği ile İngiltere'deki Türk gazeteciliği içinde karşımıza çıkan ilk mizah dergisidir.¹⁹ Hayal dergisinin yayını devam ederken İstikbal gazetesi de Londra'da 1895'te yayınlanmıştır. Ahmet Rıza bu yayında önemli bir isimdir. Tütengil'e göre, siyasi mücadeleleri, gazetecilik hayatı ve sosyoloji tarihimizdeki yeri ile tanınan Ahmet Rıza'nın Türkçe ve Fransızca olarak yayınlandığı "Meşveret" gazeteleriyle, Türkiye dışı gazeteciliğimizde önemli bir yeri vardır. İstikbal gazetesini sosyoloji tarihimiz bakımından önemli hale getiren, Ziya Gökalp'in ilk yazısının bu gazetenin son sayısında yayınlanmış olmasıdır.²⁰

Tütengil'in ele aldığı mizah gazetesinden bir diğeri, "Hamidiye" gazetesidir. 1895 yılında yayınlanan mizah dergisi Hayal'den sonra aynı türde bir gazetenin 1896 yılında çıkarıldığı bilinmektedir. Tütengil, 1899 yılında Türk ve Arap Vatanperver

¹⁶ A.g.e., s. 66-72.

¹⁷ TÛTENGİL, Cavit Orhan; **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966, s. 35.

¹⁸ TÛTENGİL, "**Yeni Osmanlılar**"dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967), s. 72-73.

¹⁹ A.g.e., s. 80-81.

²⁰ A.g.e., s. 82.

Cemiyeti'nin organı olarak iki dilli bir gazete olan “Hilâfet”in ortaya çıktığını ifade etmiştir. Hilâfet'in ilk sayısı 1899 yılında çıkmıştır. Hilâfet gazetesinin dikkat çeken ilk özelliği, Türkçe ve Arapça olarak yayın yapmasıdır. Başlangıçta bir bütün halinde yayınlanan gazete, ikiye bölünerek Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmıştır. Gazetenin ilk sayısında Hilâfet'in amacı ortaya konulmuştur. Gazete, Osmanlı'nın devamı amacını taşımaktadır. Gazetenin dikkat çeken özelliği, hilâfeti savunmasına rağmen Halife Abdülhamit'e şiddetle karşı çıkmaktan geri kalmamasıdır.²¹

Tütengil, Londra'da yayınlanan bir diğer gazetenin, “Osmanlı” olduğunu belirtmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın aracı olarak önce Cenevre'de çıkan “Osmanlı”yı yine Jön Türk gazeteleri arasında yer alan ve aynı adı taşıyan “Osmanlı” gazetesiyile karıştırmamak gerekir. Basın tarihimizde aynı adı taşıyan pek çok gazete ve dergi vardır. İngiltere'de yayınlanan Osmanlı gazetesinin ilk sayı 1897 yılında Cenevre'de yayınlanmıştır.²²

Tütengil, İngiltere'de yayınlanan başka bir gazetenin de “Kürdistan Gazetesi” olduğunu bildirmiştir. Söz konusu gazete önce Mısır'da yayınlanmış, daha sonra Cenevre'de yayına devam etmiştir. Kürdistan gazetesinin tek sayısı Ankara'da Millî Kütüphanededir. Gazete Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanmıştır. Ayrıca bu şehirde yayınlanan gazetelerden biri de “Dolab” isimli mizah gazetesidir. Gazete çok uzun süreli olmamıştır.²³ Tütengil'e göre, bazı fikirleri halka mal etmek, kendisine karşı mücadele edenleri eleştirmek için, Türkiye dışı gazeteciliğimizde mizahtan yararlanılmıştır.

Tütengil, Türkiye dışı Türk gazetelerinden bir diğerinin “Abdülhamid” gazetesini olduğunu söylemiştir. Londra'da çoğaltılmak suretiyle basılan bir gazetedir. Tek bir nüshası Ankara'da Millî Kütüphane'de bulunmaktadır. Üzerinde sayı kaydı bulunmayan dört sayfalık gazete 3 Aralık 1901 tarihli. Abdülhamid'in şahsını hedef alan gazetede “Havadisler” ve “Osmanlı Padişahları” başlıklı makaleler yer almaktadır. Bir diğer

²¹ A.g.e., s. 83-86.

²² A.g.e., s. 87.

²³ A.g.e., s. 92-93.

gazete ise, “Sadakat”tir. Manchester’da yayınlanmıştır. Bu gazete ile İngiltere’deki Türk gazeteciliğinin yayın yerlerine Manchester da katılmıştır.²⁴

Tütengil, son olarak İngiltere’de Türkler tarafından çıkarılan “Türk Sesi” gazetesinden bahsetmiştir. Bu gazete, Kıbrıs olayları sırasında Londra’da yayınlanan bir gazete olarak 1868’de çıkarılan “Girit” gazetesini hatırlatmaktadır. İlk sayısı 1959’da yayınlanan “Türk Sesi” M. Necati Sağar tarafından çıkartılmıştır. Bu gazetenin en büyük özelliği, büyük çoğunluğu gazetenin yayınlandığı şehirde oturan Türk topluluğuna hitap etmesidir. Gazetenin Türkiye ve Kıbrıs da okuyucuları vardı fakat büyük okuyucu kitlesini İngiltere’de oturan Türkler oluşturmuştur. Bu açıdan söz konusu gazete, Türk toplumunun sorunlarını öğrenmek isteyenler için başvurulması gereken bir kaynaktır.²⁵

Tütengil, Türkiye dışında yayınlanan Türk gazeteleri hakkında bilgi verdikten sonra, bu gazetelerin diline değinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal yapısı ve etnik grupların varlığı Türkçe’nin yanı sıra bir takım dillerin de kullanılmasına yol açmıştır. Bir yandan, bağımsızlık davası güdenler de kendi dilleriyle yayın yapma yolunu tutmuşlardır. Diğer yandan, savundukları fikirlerin Batı dünyası tarafından da anlaşılmasını gözeterek Fransızca, İngilizce ve Almanca yayınlara başvurmuşlardır. Batı dilleriyle yayının üç türü vardır. Bunlar; “Bu dillerle yayın yapan gazeteler, Türkçe gazetelerin ek halinde yabancı dillerdeki gazeteler, Türkçe gazetelerin bazı sütunlarında yer alan Batı dilleriyle özetlerdir.”²⁶ Tütengil’e göre, Türkler tarafından Türkçe olarak çıkarılan gazetelerle Batı dillerindeki ek ve özetlerin ve doğrudan doğruya Batı dilleriyle çıkarılan gazetelerin “Türk Gazeteciliği” içinde yer aldığı şüphe götürmez. Eğer İmparatorluk sınırları içinde konuşulan dil veya diller Türkçenin dışında bir gazetede yer alıyorsa, bu durumun “Türk Gazeteciliği” içinde yer alması söz konusu olamayacaktır.²⁷

Tütengil, sonuç olarak İngiltere’deki Türkçe yayınları dört grup içerisinde değerlendirmiştir. Bunlar; “Türkiye’den kaçan gazeteciler tarafından yapılan yayınlar, büyükşehir çevresinde oluşan Türk kolonisi mensupları tarafından yapılan yayınlar,

²⁴ A.g.e., s. 96-97.

²⁵ A.g.e., s. 98-101.

²⁶ A.g.e., s. 5-6.

²⁷ A.g.e., s. 6.

hükümete bağlı resmî kuruluşlar tarafından yapılan yayınlar ve özel teşebbüse mensup kişiler tarafından yapılan yayınlardır. İngiltere’de yayınlanan bütün Türkçe gazete ve dergiler bu gruplardan biri içinde yer almaktadır.”²⁸ Tütengil’e göre, Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine doğru meydana gelen göçün yarattığı basın türünün de aynı çerçevede ele alınması gerekmektedir. Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği adını taşıyan bu dönemin bütünüyle bilinmesinin basın tarihimize olduğu kadar kültür tarihimize de aydınlık getireceğine şüphe yoktur.²⁹

Tütengil, Türkiye dışı Türk gazeteciliğini değerlendirdikten sonra Türkiye’nin basın hayatına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Tütengil, Türkiye’de gazetenin siyasi örgütleşmede oynadığı rolden bahsetmiştir. Tütengil, teokratik bir monarşinin hüküm sürdüğü 19. yüzyıl Türkiye’inde “diyalog” kelimesiyle ifade edilmeye çalışılan siyasi eleştirinin engellerle karşılaştığını söylemiştir. Gazete çeşitlerinin hükümetin isteğine göre düzenlenmesi, hoşla gitmeyen yayınların ve gazetelerin tatil edilmek suretiyle engellenmesi, çeşitli yollarla men edilmesi diyaloga karşı takınılan olumsuz tutumlar arasında sayılabilir.³⁰ Tütengil’e göre, gazete siyasi örgütleşmede iki farklı görev üstlenmektedir. Bir yandan, “halka hizmet için halk tarafından anlaşılacak ve ona hitap etmek” anlayışına varan siyasi örgütlerin vazgeçilmez organı halini alır. Diğer yandan da, görevinin bilincine vardığı ölçüde “gazeteciliğin bir halk müessesesi olarak kurulması ve bu sayede bir kamuoyunun yaratılmış olması” sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece, aydınların başlattığı, başlamasına gazete sayfalarında öncülük ettiği diyalog, ileride “plüralist sistem” içinde seçmen olarak ağırlığını koyacak olan kamuoyunun biçim kazanması olayına yol açmış bulunmaktadır.³¹

Tütengil, gazete ve basın tarihinin Türkiye’deki durumundan söz etmiştir. Tütengil, gazete ve basımevi açısından yerli ve dış mukayeseler yapmıştır. Türkiye’de ilk gazetenin yayınlandığı yılın (1831) kültür çevremizi yoğun etkileyen Fransa’dan 200 yıl sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Baskı tekniği açısından da Gutenberg’in 1440 yılında kurduğu basımevi ve İbrahim Müteferrika’nın kurduğu basımevi arasında 287 yıllık bir zaman parçası vardır. Diğer taraftan Osmanlı döneminde azınlıklar arasında

²⁸ A.g.e., s. 110.

²⁹ A.g.e., s. 118.

³⁰ A.g.e., s. 13.

³¹ A.g.e., s. 14.

gazetecilik yapanların İstanbul’da kurdukları basımevleri de Türklerden daha öncedir.³² Tütengil, bu şekilde bir karşılaştırma yapmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, basımevi ve ona bağlı olarak ortaya çıkan kitap ve süreli yayınlar fikrî gelişmenin olduğu kadar millî bilinci kitlelere ulaştırmanın da aracı olmuşlardır. Bu sebeple, bazı olayların anlaşılması için bu faktöre de başvurulması gerekmektedir. Tütengil, gerek basımevi gerekse gazetenin Türkiye’ye geç gelmesine rağmen hızlı bir şekilde yayıldığını ifade etmiştir. Karşı koyma ve engellemelere rağmen geç kalmışlığı giderici çabalar sarf edilmiştir.³³

Tütengil, Türkiye’de artık basımevi ve gazetesi olmayan tek bir il kalmadığını, aynı zamanda Türkiye’nin siyasi sınırları dışına da çıktığını vurgulamıştır. Tütengil, konu tarihi bakımından da zenginliğin olduğunu, bir zamanlar Türk hâkimiyeti altında kalmış bölgelerde de “Türk Basın Tarihi” içinde yer alan yayınların bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴ Bugün, Türkiye ölçüsünde dağıtılıp okunan “Millî Basın” hemen hemen yurdun her köşesinde günü gününe okuyucuya ulaşmaktadır. Aralarında “bölge basını” niteliğinde olanlar da bulunan çok sayıda gazete ise il, ilçe ve hatta bazı köylerimizde bile yayınlanma olanağı bulmaktadır. Türkiye’nin siyasi sınırları dışında da bizim ilgimizi çekmesi gereken bir basın faaliyeti sürüp gitmektedir. Türk topluluklarının oturduğu yerlerle Türk lehçelerinin konuşulduğu ülkelerde de “Türkçe” gazeteler yayınlanmaktadır.³⁵

Tütengil, Türkiye’de çeşitli gazete ve dergilerle bölge basını hakkında yapılmış olan yayınlara değinmiştir. Türk basın tarihi ile ilgili yayınların yanı sıra farklı şekillerde üzerinde durulmuş olan çeşitli gazete ve dergilerle monografi özelliğindeki araştırmalar, toplu bir bibliyografyanın konusu olmamıştır. Tütengil, bu durumu göz önünde bulundurarak, dağınık yayınları toplu halde sunmaya çalışmıştır. Onun amacı, bütün yayınları kuşatmaktan çok, bu yayınların nasıl bir tasnifle ele alınabileceğine işaret etmektir. Tütengil, gazete ve dergileri ayrı ayrı ele alan yazıların yanı sıra, belirli bir amaçla düzenlenen listelerle, belirli zaman ve konu çerçevesinde basın tarihini inceleyen araştırmalara rastladığımızı ifade etmiştir. Tütengil, çalışmalarımızı

³² BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 34.

³³ TÛTENGİL, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967),s. VI-VII.

³⁴ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 33-34.

³⁵ TÛTENGİL, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), s. 5.

genişlettikçe eksikliklerimizi tamamlayabileceğimize, aynı konuya yönelen başka araştırmacıların çabalarıyla basın tarihimizin kaynaklarının aydınlığa çıkarılacağına işaret etmiştir.³⁶

Tütengil, Türkiye’de basın ile ilgili çalışmalar yaparken özellikle Diyarbakır basını üzerinde durmuştur. Diyarbakır, kültür tarihimizin önemli merkezlerinden biridir. Şimdiye kadar yetiştirdiği büyük adamlar yanında, uzun yıldırd devam eden gazeteye sahip oluşu, bizi, kentin basın tarihi yönünden incelenmesine götürmüştür. Diyarbakır’ın diğer yönleri de incelenmek suretiyle kentin kültür merkezi, iktisadi ve siyasi merkez olarak bir zamanlar oynamış olduğu rol ortaya çıkacaktır.³⁷ Tütengil’e göre, Diyarbakır basın hayatı yakından incelendiğinde, bir yandan yeni gazete ve dergiler yayınlanırken, diğer yandan bazılarının sessiz sedasız ortadan çekildikleri ve isim değiştirerek yeniden çıkmaya başladıkları görülmektedir. Araştırmacının işini zorlaştıran bu durumu sadece Diyarbakır basınına özgü bir özellik saymak doğru değildir.³⁸

Tütengil, Diyarbakır’da yayınlanmış olan gazeteler ve dergileri ele almıştır. Dışarıda basılanlardan idare yeri Diyarbakır olan gazetelere yer vermiştir. Kentin kültür ve politika meseleleri ile ilgilenen Diyarbakır dışında basılmış “Amid Dergisi, Dicle Kaynağı ile Őarkın Sesi” gazeteleri araştırmasının dışında kalmıştır. Ayrıca, Diyarbakır basımevlerinden yararlanarak çevre iller için hazırlanan “Muş-Altınova” gibi gazetelere de yer vermemiştir. Bunun nedeni ise her yanıyla, şehrin içinden doğan basın hayatını bir bütün şeklinde kavrayabilmektir.³⁹ Tütengil, o dönem içerisinde bir şehir kütüphanesinden mahrum olan Diyarbakır’da yerel olarak basılmış olan kitaplara yer verilmediğini söylemiştir. Tütengil, bu sebepten yola çıkarak, Diyarbakır’da basılmış olan gazeteleri belli başlı eksiklikler olduğunu belirtmesine rağmen açığa çıkarmaya çalışmıştır.⁴⁰

Tütengil, Diyarbakır’daki gazeteleri araştırmış ve bu gazeteleri şu şekilde sıralamıştır: “Diyarbakır, Peyman, Dicle, Mücahid, Diyarbakırde Dicle, Yeni Dicle,

³⁶ TTENGİL, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 42-43.

³⁷ TTENGİL, Cavit Orhan; **Diyarbakır Basın Tarihi zerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954, s. 3.

³⁸ TTENGİL, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 55.

³⁹ **A.g.e.**, s. 5-6.

⁴⁰ **A.g.e.**, s. 6.

Halk Sesi, Yeni Yurt, Diyarbakır, Halkın Dili, İç Oğuz, Yeni Şark, Şark Postası, Demokrasiye Güven, Sesleniş, Ümmid, Kelek.”⁴¹ Tütengil, bu gazetelere ilişkin bazı bilgiler vermiştir. “Diyarbakır” gazetesi, gerek şehrin ve çevresinin olaylarını araştırmak, gerekse yayınlandığı zamanki Türkiye gazetelerinde yaptığı alıntılar sebebiyle İmparatorluk olayını incelemek için önemli bir kaynaktır. Diyarbakır gazetesi, kendisini önceki gazetelerin devamcısı saymıştır. 1931 yılına kadar resmî il gazetesi olarak yayınlanmış olan Diyarbakır gazetesi, uzun yıllar yayınlanmaya devam etmiştir. Bu bakımdan Türkiye’de yayınlanmış olan en yaşlı gazetelerden biridir. Gazetenin diğer bir özelliği, Ziya Gökalp’in ilk yazılarının bu gazetede yayınlanmış olmasıdır.⁴²

Tütengil, Diyarbakır’da çıkan ilk özel gazetenin “Peyman” olduğunu belirtmiştir. Ziya Gökalp’in değişik imzalarla makale ve şiirleri Peyman’da yayınlanmıştır. Ziya Gökalp’in nutuklarından birinin Kürtçesi de Peyman da yer almıştır. Vatanın menfaatine çalışan edebî, ilmî, siyasi ve bağımsız Osmanlı gazetelerinden biri, “Mücahid”dir. Her hafta yayınlanan, hak ve özgürlüğü esas alan, bağımsız Türk siyasi gazetelerden biri de “Yeni Dicle”dir. 1953’ten itibaren yayınlanmaya başlamıştır ve uzun yıllar devam etmiştir. Ayrıca tarafsız ve siyasi içerikli bir diğer gazete, “Halkın Dili”dir. Yayın hayatına girerken, gazetenin halkın hizmetine arz edilmiş ve partiler üstü bir yayın aracı olacağı belirtilmiştir.⁴³

Tütengil, 15 günde bir çıkarılan, millî, ilmî, edebî ve sosyal gazetelerden birinin, “İç Oğuz” olduğunu ifade etmiştir. Türk Milliyetçiler Derneği Diyarbakır Şubesi tarafından çıkarılmıştır. Yalnızca bir sayısı çıkmış ve iki aylık bir aradan sonra aynı isimde dergi halinde yayınlanmıştır.⁴⁴ Tütengil, Doğu’nun bir an önce kalkınmasını sağlamak amacıyla yayın hayatına atılmış olan gazetelerden birinin de “Şark Postası” olduğunu söylemiştir. Bu gazete, uzun yıllar yayınlanmaya devam etmiş, günlük olarak yayınlanmak için çeşitli hazırlıklar yapmıştır.⁴⁵

Tütengil’in basın konusunu ele alırken üzerinde durduğu diğer bir alan dergilerdir. Diyarbakır’da çıkan dergileri araştırmış ve incelemiştir. Tütengil, incelediği

⁴¹ TÛTENGİL, **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)**, s. 7-13.

⁴² **A.g.e.**, s. 7-8.

⁴³ TÛTENGİL, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 11-14.

⁴⁴ TÛTENGİL, **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)**, s. 13.

⁴⁵ TÛTENGİL, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 16.

dergileri şu şekilde sıralamıştır: “Şark Yıldızı, Borazan, Küçük Mecmua, Yeni Hilal, Gençler Evi, Dicle Kaynağı, Diyarbakır Kliniği, Karacadağ, Yeni Klinik, Birliğin Sesi, Dicle, İç Oğuz, Ziraat Bilgileri, Çizgi, Tıp Gecesi, Kara Amid ve Fen Dergisi.”⁴⁶

Tütengil, söz konusu dergilerle ilgili kısa açıklamalarda bulunmuştur. Diyarbakır’da o dönem içerisinde yayınlanan en önemli derginin “Küçük Mecmua” olduğunu söylemiştir. Türk basın tarihinde önemli bir yeri vardır. Ziya Gökalp’in dergide yer alan makale, şiir ve hikâyeleri birçok dergi ve kitapta yeniden yayınlanmıştır. “Yeni Hilâl” dergisi, başlangıçta 15 günde bir yayınlanmıştır. 18. sayıdan sonra aylık olarak 4 sayı daha yayınlanmıştır. “Dicle Kaynağı” dergisinin ilk sayısı Diyarbakır’da, diğer sayıları İstanbul’da yayınlanmıştır. Tamamen tıpla ilgili makale ve haberlere yer veren ilmî dergi ise “Diyarbakır Kliniği”dir. Bu gazete, üç yıl yayımlandıktan sonra, “Yeni Klinik” adıyla tekrar yayın hayatına girmiştir.⁴⁷

Diyarbakır Halkevi tarafından çıkarılan dergi ise, “Karacadağ”dır. Bu dergide Diyarbakır üzerinde yapılmış olan araştırmalara geniş yer verilmiştir. Ziya Gökalp’in Küçük Mecmua’da yer alan bazı makale ve manzumeleri bu dergide yayınlanmıştır. Şehrin kültür olaylarını geniş ölçüde yansıtan Karacadağ, Diyarbakır’da yayınlanmış olan dergilerin en uzun ömürlüsüdür. “Dicle” dergisi ise Diyarbakır’da Öğretmenler Derneği tarafından çıkarılmıştır. Aylık kültür ve eğitim dergisidir. Yalnızca bir sayısı yayınlanmıştır. “Tıp Gecesi” dergisi, yılda bir defa çıkarılmış, ilmî, düşünsel ve mizahi bir gazetedir. Tıp ve Hukuk adaylarının yıllık baloları aracılığıyla yayınlamış oldukları mizahi gazetelere bir örnek teşkil etmiştir.⁴⁸ “Kara Amid Dergisi”, 15 günde bir çıkarılan, ilim, fikir, sanat ve edebiyat dergisidir. “Fen Dergisi” ise ayda bir çıkmıştır. Derginin amacı, okuyucularının çalışmalarını, yazılarını ve problemlerini yayınlamaktır.⁴⁹

Tütengil, 1869 yılından itibaren Diyarbakır’da yayınlanmış olan gazete ve dergiler listesini tamamlamak için biri el yazısıyla, diğeri çoğaltılmış olarak bulunan iki gazeteden söz etmiştir. Bu gazetelerden ilki Bulgarca olarak yayınlanan “Budnina (İstikbal)”dır. Bu gazete 1875’te gizlice el yazısıyla yayınlanmış, iki veya üç sayı kadar

⁴⁶ A.g.e., s. 21-28.

⁴⁷ TÛTENGİL, *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)*, s. 20-22.

⁴⁸ A.g.e., s. 22-26.

⁴⁹ TÛTENGİL, *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz*, s. 28.

çıkıştır. Her sayı üç dört örnek şeklinde hazırlanan gazetenin yöneticisi, o zamanki Türk idaresi tarafından sürgüne gönderilen Yanko Koçev'dir. Gazetenin amacı, sürgünde bulunan Bulgarların dayanma güçlerini yükseltmektir. Gazetelerden ikincisi, bizi Diyarbakır basın tarihi ile Ziya Gökalp arasındaki ilişkiler konusuna götüren "Bahar"dır. Bu gazete, İstanbul'da gizlice çıkarılmıştır. Gizli yayınlanan bu iki gazete dışında Diyarbakır basını hakkında bildiklerimiz ve bölge gazeteciliği üzerine düşündüklerimiz, bu yeni basının konusunu sınırlandırmaktadır. Türkiye'deki dağıtılma ve okunma alanı açısından ulusal, bölgesel ve yerel olarak üçe ayrılan Türk basınının bölgesel basın bölümü, sadece bir çerçeve niteliğinde işlenmiştir.⁵⁰

Tütengil, Diyarbakır'a ilişkin açıklamalarından sonra fikir gazeteciliğimizin 100. yılında gazetelerimizin durumundan bahsetmiştir. 1960 yılı fikir gazeteciliğimizin 100. yılına rastlamaktadır. Tercümanı Ahval yayınlanabilseydi 1960'da 100 yaşında olacaktı. Tütengil, Ağâh Efendi ve Şinasi ile başlayan, Namık Kemal, Ali Suavi ve Hüseyin Cahit kuşağından geçerek bugünlere, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Bülent Ecevit'e varan gazeteciliğimizin nasıl bir durumda olduğunu değerlendirmiştir.⁵¹

Tütengil, 1960'lı yıllarda basında gelinen son durumdan bahsetmiştir. Ona göre, basının önemi ve görevleri konusu, bugün üzerinde bir tartışma açılmayacak kadar ortak görüşlere ulaştırılmış ve halkın malı olmuştur. Okuyucular, Türk basını içinde yer alan bütün gazete ve dergiyi, onları çıkaranlar kadar kendilerinin de saymaktadır. Basın ile okuyucu arasında kurulmuş olan yakın bağların ilk sonucu, gazete ve dergileri yönetenlerin okuyuculara karşı sorumluluklarının artmakta oluşudur. Belirli alışkanlıklar ve beklentilerle satın alınan süreli yayınlar istenileni vermeyince okuyucu tedirgin olmaktadır. Ayrıca, değişen yurt ve dünya koşullarının gerekli kıldığı insana ve gerçeğe dönüş, basını içerikte olduğu kadar biçimde de yeniliklere zorlamaktadır.⁵²

Tütengil'e göre, fikir gazetelerimiz bile, bir toplum hizmeti görme anlayışından uzaktırlar. Az masrafla çok kazanç sağlama, gazeteyi ucuza çıkararak daha fazla kâr elde etme ortak bir tutumdur. Her türlü okuyucuyu bir tarafından yakalamak istedikleri için çoğunda dinî yazılarla açık resimler yan yanadır. Akla övgünün yanı sıra yıldız falı da yer almaktadır. Ülkemizin birçok sorunu sahipsiz bir tarafta dururken bizi uzaktan

⁵⁰ A.g.e., s. 3-4.

⁵¹ A.g.e., s. 38.

⁵² A.g.e., s. 60.

yakından ilgilendirmeyen dış basından çeviriler, bir ajansın görüşüne uygun dünya olayları ve bir iki fikra gazetelerimizin ana çizgilerini ortaya koymaktadır. 1960 Türkiye’inde fikir gazeteciliği yapanlar vardır, fakat bir fikir gazetesi yoktur. 1860’tan itibaren hürriyet ve gerçeklik için savaşımlar ile kiralık kalemler bir arada süregelmiştir. Kâğıt üzerindeki her satırın hakkını vermek gerekir. Ancak böyle bir sorumluluk anlayışı gösterilmemektedir. Halkın yükselmesine elinden geldiğince yardım etmeyen bir basın, eninde sonunda kendi kuyusunu kazar.⁵³

Tütengil, bu çerçeveden hareketle, gazetelerin ortaya çıkardığı meseleler üzerinde durmuştur. Tütengil, basın ile okuyucu arasındaki ilişkilerin yanı sıra basının kendi arasındaki yarışmaların ve çelişkilerin, basının görevleri konusunda tehlikeli sapmalara yol açabilecek bir döneme girdiğini ifade etmiştir. Olay, büyük yatırımları gerekli kılan herhangi bir işletmedeki iktisadi kurallar çerçevesinde gelişmekte, reklam ve ilân sağlanan kaynakların istekleriyle okuyucunun beklentileri arasında yeni bir çatışma doğmaktadır.⁵⁴ Tütengil, özentili ve alacalı bir biçimden ağırbaşlı bir görünüşe henüz geçemeyen gazetelerimizin, benzer makinelerde aynı cins kâğıtlara basılmak dışında, çağdaş basınla aralarında benzerlik bulunmadığını belirtmiştir. Bunun sebebi ise, yurt gerçekleri ile varlık sebepleri arasında birbirini tamamlayan bir ilişkinin kurulamamasıdır.⁵⁵

Tütengil, her gazetenin kendine özgü bir tutumu olmakla birlikte, bu gazetelerin bir alışkanlık olarak meselelere yer verişlerinin düşündürücü olduğunu ifade etmiştir. Haberler bakımından dış haberler, iç haberlere nazaran daha çok yer almaktadır. Çünkü iç organizasyon az sayıdadır, dış haberleri almak ise ajanslar yolu ile daha kolaydır. Haberlerde meselelerden ziyade olayları aksettirenler tercih edilmektedir. Kültür haberlerine verilen yer de çok azdır. Okuyucu önüne sürülen konular, zaman aralıklarıyla gazetelerin bir tekrarı olmaktadır. Eski gazete koleksiyonlarının bazı yazarlar için ilk müracaat kitabı halini alması da gazeteciliğimizin düşündürücü meseleleri arasındadır.⁵⁶

⁵³ A.g.e., s. 39-40.

⁵⁴ A.g.e., s. 60.

⁵⁵ A.g.e., s. 39.

⁵⁶ A.g.e., s. 34.

Tütengil, vatandaşların kültür seviyesinin yükseltilmesi ve aydınların kültür bakımından beslenmesinin gazetelerin ödevleri arasında yer aldığını vurgulamıştır. Bir yandan, memleket ve dünya haberlerini yayarken diğer yandan bir kültür hizmeti görmek gerektiğini gazeteciliğimiz de anladığı gün sayfaların içeriği değişecektir. Tütengil, ele alınan meselenin gerçeğe uygun bir şekilde incelemek imkânından mahrum olduğumuzu fakat dünya bakımından aynı durumda olmadığımızı söylemiştir.⁵⁷ Üzerinde durulması gereken sorunlardan biri de, gazetelerin, kültürün yayılmasında önemli bir işleve sahip olmasıdır. Dış olayların ve yabancı ajansların görüşüne göre halka mal edilmesindeki sakınca bir yana, hayatî olandan çok hayaliye verilen yer, masrafsızca gazete çıkarma girişimi ve sayfaların konulara dağılışındaki ölçsüzlük göze batacak şekildedir. Günlük olaylarla ve bizim gerçeklerimizle ilgili olmayan fotoğraflara sarılmak yolu da meselelerden biridir.⁵⁸

Tütengil'e göre, meseleleri bilmek kadar onları nasıl çözmek gerektiğini kararlaştırmak da önemlidir. Her şeyi kanunla düzenlemek alışkanlığının bulunduğu ülkemizde, meslek oluşumlarının kendi kendilerini denetleme yolu daha verimlidir. Dışarıdan müdahale yerine, daha verimli olacağına inanılan kendi kendini denetleme yolu, basınla ilgili meslek edinimlerine itibar kazandıracaktır.⁵⁹ Millî basının bölge basınıni silip süpürmesi beklenemez. Dünyanın bütün ülkelerinde değişik oranlarla iki gazete türü birlikte yaşamaktadır. Türkiye'deki ulaştırma kolaylıkları ve bazı gazetelerin İstanbul dışındaki büyük şehirlerde de basılma olanakları bulması bölge basını için ciddi bir durum yaratmaktadır. Fakat bu durum, her iki taraf için de olumlu ve olumsuz yönleri bir araya getirmektedir. Koşullar, Türkiye ölçüsünde dağıtılan gazeteleri, mümkün olduğu kadar erken hazırlanmaya basılmaya zorlamakta, bu da yeni haberleri verme bakımından bölge basını için açık bir kapı bırakmaktadır. Diğer yandan, millî basındaki bulvar gazetesi olma, magazinleşme eğilimine karşılık bölge basınında fikir gazetesi olarak gelişme yolu açık durmaktadır. Bu durumda bölge basını için en gerekli olan tutum "bölge basını olmak" yolunu tutmaktır. Bunun için de yakın çevrenin haberlerine ve meselelerine geniş ölçüde yer vermek şarttır.⁶⁰

⁵⁷ **A.g.e.**

⁵⁸ **A.g.e.**, s. 37-38

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 38.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 65.

Tütengil, tüm bu sorunlardan yol çıkararak, gazete ve dergilerin nasıl incelenmesi gerektiğinden ve bunları inceleme metodundan bahsetmiştir. Ona göre, Türk fikir gazeteciliğinin 100. yılı nedeniyle üzerinde durulan ana fikirlerden biri de basın tarihimizin henüz yazılmamış olmasıdır. O dönem içerisinde yayınlanan kitaplar, makaleler ve araştırmalar konunun çerçevesini çizmiş olsa da meseleyi her yanıyla aydınlığa çıkarmış sayılamaz. Birbirinden habersiz, farklı görüş ve anlayışlarla yapılan çalışmalarla bundan başka bir sonucun elde edilemeyeceği ise ortadadır.⁶¹

Tütengil, Türk basın tarihinin yazılabilmesi için gereken ön çalışmalar yapılmadan, birleştirici eserler ortaya çıkarılamayacağını vurgulamıştır. Basın tarihimiz ile ilgili kişilerin ve belgelerin yanı sıra, basın hayatında yer alan her gazetenin ve derginin, zamanı, yeri ve özellikleri ayrı ayrı ele alınmalıdır. Böyle bir çalışma yapılmadan bütünü tanımak mümkün olmayacaktır. Gazete ve dergiler üzerinde yapılacak sistemli araştırmalar, basın tarihimiz için olduğu kadar kültür tarihimiz için de büyük önem taşımaktadır. Bir gazete ve dergi koleksiyonu, belirli bir çevrede ve zamanda geçen çeşitli olayların, düşüncelerin ve duyguların ortaya çıkarılmasını sağlayan kaynaklar olarak sosyal hayatın bir kesiti değerindedir. Tarihçi ve sosyologlar da yeri geldikçe bu koleksiyonlara başvurarak çalışma konularına ışık tutacaklardır. Değerini bilmeme, ihmal veya küçümseme sonucu olarak basın tarihimizde yeri olan bütün gazete ve dergilerin koleksiyonlarına sahip bulunmamaktayız. Türkiye dışında yayınlanmış olanlarla illerimizde eski yıllarda yayınlanan gazete ve dergilerin tam koleksiyonları ya yoktur ya da eksiktir. Bu nedenle, işe, bu koleksiyonları, çeşitli yollarla tamamlamaktan başlamak gerekmektedir. Türkiye dışındaki kitaplıklarda bu bakımdan nelerin bulunduğunu tespit etmek de araştırmacılara faydalık olacaktır. Bölge kitaplıklarında çevrede yayınlananların, Milli Kütüphane'de eski veya yeni bütün önemli koleksiyonların toplanması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır.⁶²

Tütengil, gazete ve dergileri incelemenin önemine değindikten sonra, böyle bir incelemede kolaylık ve birlik sağlamanın yolları üzerinde durmuştur. Monografi yönteminin basın alanında uygulanmasının faydalı olacağını bildirmiştir. Tütengil, basın

⁶¹ A.g.e., s. 40.

⁶² A.g.e., s. 40-41.

tarihimizde yeri olan gazete ve dergiler üzerinde monografiler hazırlamak suretiyle parçadan bütüne ulaşmanın kolaylaşacağını vurgulamıştır.⁶³

Ayrıca Tütengil'e göre, Türk basın tarihinin bütünü ile kavranabilmesi için İstanbul gibi büyük merkezler dışında kalan bölge basınının da incelenmesi gerekir.⁶⁴ Tütengil, bölge basını denilince ne anladığını şu şekilde açıklamıştır: "Bölge basınından, mahallî fikir ve el emeği ile meydana getirilip sadece çevrede okunup satılan, yurt ve dünya olaylarının yanı sıra yakın çevre ile ilgili haberleri veren, meselelere ilişkin gazete ve dergiler anlaşılmaktadır."⁶⁵ Tütengil, bu tanımın, bizi metodolojik bir güçlükle karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Büyük merkezlerde hazırlanıp çevre illerde dağıtılan gazete ve dergilerin durumu önemlidir. Mahallî fikir ve el emeği ile meydana getirilme şartı, bu gibi gazete ve dergilerin, hazırlandığı yere mal edilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, İstanbul'da hazırlanan bir gazeteyi, yalnız Edirne'de satılsa da Edirne basını içinde ele almamak gerekir.⁶⁶

Tütengil'e göre, ulaştırmanın ortaya çıkardığı yeni imkânlar İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük merkezlerin gazetelerine çok geniş bir alanda satış yapmak, okunmak ve dağıtılmak yolunu açmıştır. Fakat bu durum bölge gazeteciliğine son vermeyecek, bir işbölümünü gerekli kılacaktır. Basının gelişmesiyle birlikte gazeteci denilen yeni bir fikir işçisi doğmaktadır. Ya resmî ilanlarla beslenen ya da bir basımevinin "kâr olmasın, nam olsun" anlayışı ile yayınlanan çok sayıda gazete dışında gerçek gazeteyi bulmak güçtür. Dikkate değer bir taraf da, hazır konmanın bir sonucu olarak, yakın çevre yerine uzak dünya olayları hakkında haber ve resimlerin bölge gazetelerinde yer almakta oluşudur. Bunun sonucunda, İstanbul ve Ankara gazetelerinin yanında, çevreye yönelen, haber ve mesele olarak çevreden hareket etmek gereğini duyan bölge gazeteleri yaşamaya devam edecektir. Bu gazetelerin bölge araştırmaları ve seçim sosyolojisi gibi konularda doküman olarak değerleri azalmak yerine, daha da artacaktır.⁶⁷

⁶³ A.g.e., s. 41.

⁶⁴ A.g.e., s. 59.

⁶⁵ A.g.e., s. 51.

⁶⁶ A.g.e., s. 52.

⁶⁷ A.g.e., s. 52.

Tütengil de dikkat çeken bir husus, bu konuları tarihsel bir perspektifte incelemesi ve Türkiye'nin siyasi ve fikir hayatıyla ilişkilendirerek tartışmasıdır. Tütengil bu incelemesinde metodik anlayışını yansıtmış ve parça-bütün ilişkisinin önemi üzerinde durmuştur.⁶⁸ “Türk Basın Tarihi” mozaiğini olduğu kadar, kültür tarihimizi aydınlığa çıkarmak için de bütünü meydana getiren küçük parçalar üzerinde durulması gerekmektedir.⁶⁹

Sonuç olarak, Tütengil, “Türk Basını” ve onun bir kolu olan “Türkiye dışı Türk Gazeteciliği” konularını ele almıştır. Tütengil, Türk toplumunun geçmişten günümüze kadar gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yayınlanmış olan gazete ve dergilerine ilişkin analizlerde bulunmuştur. 1908’de Jön Türklerle başlayan, Şinasi ve Namık Kemal ile devam edip günümüze kadar gelen basın hayatı sosyal gerçekliği açıklamada önemli bir rol oynamıştır. Başlangıçta siyasi faaliyetlere yönelik olan gazetecilik, daha sonraki yıllarda sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlara yönelmiş ve toplumu aydınlatmaya çalışmıştır. Tütengil, toplumun aydınlanması konusunda gazetelere önemli görevler düştüğünü belirtmiş ve kendisi de bu görevi üstlenerek çalışmalar yapmıştır.

⁶⁸ BURCU, “Cavit Orhan Tütengil”, s. 34.

⁶⁹ TÛTENGİL, “Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği,s. 7.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yaptığımız çalışma Tütengil'in sosyolojik fikirlerini tespit etmeye yöneliktir. Bu bağlamda Tütengil'in sosyolojik görüşleri analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Tütengil'in sosyolojik fikirlerini ortaya koyarken çok sayıda düşünürden etkilendiği görülmektedir. Tütengil, Aydınlanma Çağı'nın ünlü düşünürü olan Montesquieu'nün siyasal özgürlükten yana olan parlamenter sisteme yönelik ortaya koyduğu görüşleri benimsemiş, Bacon, Descartes, Comte, Durkheim, Marx, Hegel ve Le Play'in ise özellikle yöntem konusundaki görüşlerinden etkilenmiştir. Tütengil, Bacon'ın gözlemden yola çıkıp tek tek olayların incelenip genel olgulara ulaşılması yani tümevarım yöntemini benimsemiş ve uygulamalı çalışmalarına bunu yansıtmıştır. Tütengil de Descartes'ın bilgiye ulaşmak için metodik şüpheyi kullanmasını doğru bulmuş ve kendisi de şüpheyi bir amaç olarak değil, araç olarak kullanmıştır. Ayrıca Tütengil'in düşüncelerini şekillendirirken, Comte ve Durkheim'in deney, gözlem ve olgulara dayalı olan pozitivist bakış açısından, evrenin sürekli değiştiğini ve karşıtlıkların birliğini savunan diyalektik yaklaşımın kilit isimleri olan Hegel ve Marx'tan, son olarak da monografi tekniğiyle sosyal bilimlerde önemli bir yere sahip olan Le Play'den etkilendiği söylenebilir.

Tütengil'in Batı sosyolojisinin önde gelen isimlerinin yanı sıra Türk sosyolojisinin önemli isimlerini incelediği ve etkilendiği görülmektedir. Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp üzerine derin araştırmalar yapmıştır. Tütengil, Türk sosyolojisinde Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp'i sistemli olarak inceleyen sosyologdur. Ona göre, söz konusu iki düşünür Türk sosyoloji tarihi içerisinde incelenmeye değer kişilerdir. Tütengil, Prens Sabahaddin'in görüşlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuş, onun öne sürdüğü görüşlerin, Türk düşünce hayatı açısından önemli olduğunu vurgulamış ve onun monografi tekniğini çalışmalarında kullanmıştır. Tütengil'in üzerinde en çok durduğu ve derin araştırmalar yaptığı düşünür, Ziya Gökalp'tir. Tütengil'in Türk sosyolojisinde başrolde bulunan Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışının yanı sıra, dil, kadın, kültür ve medeniyet gibi konulara ilişkin ortaya koyduğu görüşlerinden etkilendiği söylenebilir.

Tütengil'in fikirlerini oluştururken etkilendiği düşünürlerin görüşleri çerçevesinde belirli bir yol izlediği, sosyoloji alanındaki yöntem sorunu üzerine odaklaştığı görülmektedir. Tütengil, gerek yöntem gerekse teknik sorunlarına ışık tutmaya çalışmıştır. Tütengil, sosyal bilimler yöntem konusunu ele alırken, bilim adamlarının ve sosyologların çalışmalarını yaparken kendilerine özgü bir yöntem geliştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Tütengil de kendine özgün bir sosyoloji anlayışı geliştirmiştir. Bir sosyolog olarak farklı bakış açılarına yer vermiştir. Bunun sonucunda bütüncül bir yaklaşım sergilemiştir. Tütengil, pozitivist bir sosyolog olarak diyalektik yaklaşımdan da yararlanmıştır. Uygulamalı araştırmalara önem vermiş, monografi tekniğini çalışmalarında kullanmıştır.

Tütengil'in üzerinde durduğu ve Türkiye için önemli konulardan biri olarak gördüğü alanlardan biri kırsal yapı ve köy sosyolojisidir. Tütengil, bir ülkedeki bilim çalışmalarının, o ülkenin temel sorunlarını çözme amacına yönelmesi gerektiğini belirtmekte ve bu bağlamda Türkiye'de köy çalışmalarının anlamına değinmektedir. Türkiye nüfusunun genel niteliklerinin köylülük ile belirlendiği bilinmektedir. Ancak, Türkiye'nin köylülük özelliği ağır basan nüfus bileşimi, gün geçtikçe değişmekte ve kentler büyümektedir. Bu büyümeyle birlikte kentleşme sorunları ortaya çıkmakta, nüfusun kentli özellik kazanması tartışma konusu olmaktadır. Böylece, kırsal alanların özellikleri ile birlikte, kırsal alanlardan kentsel alanlara göç birbirine bağlı olan iki sorun oluşturmaktadır. Tütengil, birbirine bağlı olan bu iki konuya da eğilmiştir.¹

Tütengil, bir yandan köyden kente göçün genel nitelikleri üzerinde dururken, diğer yandan belli bölgelerde ortaya çıkan durumu, somut olarak saptamaya çalışmıştır.² Ona göre, kırsal alandaki itici faktörlerin yerini kentin çekici özellikleri almıştır. Bunun sonucunda kırsal alandan kentsel alana doğru göç yaşanmış ve sosyal yapıda birçok değişim meydana gelmiştir. Tütengil, yaşadığı çağın sorunlarını, özellikle de 19. yüzyıldan bu yana meydana gelen değişim ve dönüşümleri, Türkiye'nin Sanayi toplumuna geçiş sürecini gözler önüne sermiştir. Tütengil, Türk toplumunun geçiş toplumu olduğunu ifade etmiş, bunun tarım kesiminden sanayi ve hizmet kesimlerine

¹ ÇETİN Gamze ve GÜNAY Halis; "Sosyolojik Değerlendirme", **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 30-31.

² KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 22-23.

doğru yönelmekten kaynaklandığını belirtmiştir. Tütengil, Türk toplumunun geçiş sürecinde yaşanan dönüşümleri, sorunları ve sürekli gündeme gelen toplumsal değişme ve kentleşme gibi kavramları sosyolojik bakış açısıyla ele alıp değerlendirmiştir. Bu açıdan Tütengil'in Köy Sosyolojisi alanındaki çalışmaları, Türk sosyolojisi adına önemli çalışmalardır.

Tütengil, kırsal yapı ve köy konusuyla bağlantılı olan az gelişmişlik konusu üzerine yoğunlaşmış, bu alanda önemli eserler kaleme almıştır. Ona göre, az gelişmiş toplum; tabiatın getirdiği şartlar ve güçlüklerin yaşanması, kaynakların kıtlığı ve yeterince kullanılmaması, sosyo-kültürel güçlüklerin varlığı, gelişme hızını kesen nüfus artışı, gelişmeyi yönlendirici bir nüfus niteliğine ve yoğunluğuna sahip olamama, dış gelişmelerden uzak ve habersiz olma, teknolojik ilerlemenin gerisinde kalma ve yeterli organize özelliğine sahip olamama, dış ilişkilerde diğerlerinin çıkarına yönelik ilişkilerin varlığının söz konusu olması ile ortaya çıkan bir toplum gibidir.³

Tütengil'e göre, geçiş döneminde bulunan az gelişmiş ülkelerde bir yandan geri kalmış sosyal yapılar devam ederken, bir yandan da çağdaş kurumlar ortaya çıkmıştır. Geri kalmış sosyal yapılarla çağdaş kurumları karşı karşıya getiren ikili yapıları iktisat alanında olduğu gibi, sosyal hayatın hukuk, millî eğitim, teknoloji, dünya görüşü, giyim-kuşam gibi alanlarında da görülmektedir. Sosyolojik açıdan kapalı toplum/açık toplum olarak nitelenen ikili yapılar, geleneksel değerlere sıkıca bağlı kalmak veya yeniliklere açık olmak özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.⁴

Türkiye az gelişmiş ülkelerden biridir. Siyaset alanından iktisat alanına, eğitimden gecekondü meselesine kadar çeşitli konulardaki çıkmazlarımız ortaklaşa kaynağını bu özelliğimizden almaktadır. Gelişmiş bir ülke olmadan, başka bir deyişle refah içinde yaşar hale gelmeden hayatımızı ağırlaştırın, çekilmez bir yük haline getiren gerginliklerden kurtulamayız. Bizim sosyal bir düşünceye ihtiyacımız var.⁵ Tütengil'e göre, az gelişmiş ülkelerde görülen huzursuzluklar karşısında özellikle "aydınlara" büyük görevler düşmektedir.

³ BURCU, Esra; "Cavit Orhan Tütengil", **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 15.

⁴ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1970, s. 146-147.

⁵ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)**, Çan Yayınları, İstanbul, 1968, s. 140.

Tütengil, kırsal ve az gelişmiş bir ülke olarak tanımladığı Türkiye'nin yaşadığı sorunların çözümü noktasında aydınlarla birlikte genç nesillere önemli görevler düştüğünü belirtmiştir. Tütengil'e göre, gençlerimiz kırsal Türkiye'nin sorunları karşısında ilgisiz kalamazlar. Köy kökenli olmasalar da köyü ve sorunlarını tanımak, Türkiye'yi anlamak için zorunludur. Türkiye'ye ilişkin tüm konular, doğrudan veya dolaylı olarak kırsal yerleşmelerle bağlantılıdır. Bu durum, köy sorunu karşısında üniversite gençlerini bazı görevlerle karşı karşıya getirmektedir.⁶ Tütengil, hem kırsal kesimden köy gençliği hem de üniversite gençliğini ele alarak her ikisinin işbirliği yapması gereğine değinmiştir. Gençliğin köy sorunu karşısında, köye hizmet ve köyde hizmet etmesi üzerinde durmuştur. Bu hizmetler, ona göre köy kalkınması açısından olmalıdır. Kamu kesimi açısından ise, köy gençliğine hizmet sağlanması gereğine değinmiştir. Bunlar, eğitim hizmetleri, boş zamanları değerlendirme olanakları ve köy kalkınmasına yönelik hizmetler olmalıdır.⁷

Tütengil, gençliğin köy sorunları ve az gelişmişlik karşısındaki görevlerini belirtirken sorunların çözümünde önemli bir faktör olarak gördüğü eğitim konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Topluma uyum süreci olarak tanımladığı eğitimin, sorunların çözümünde başat rol oynadığını vurgulamıştır. Tütengil, eğitim alanında özellikle Cumhuriyet döneminde atılan önemli bir adım olan Köy Enstitülerine önem vermiş, burada yetişen öğretmenlerin gerek eğitim alanında gerekse toplumsal alanda yaşanan sorunların çözümünde önemli roller üstleneceğini belirtmiştir. Köy Enstitüleri, köye ve köydeki insanlara hizmet verecek, onları aydınlatacak, onlara yol gösterecek ve halkın kültürel değerlerini koruyacak bir amaç izlemiştir. Tütengil de bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Tütengil, yaşadığımız sorunların temelinde eğitim birliği sorununu görmüştür. Ona göre, Türkiye'de lâik eğitim ile teokratik eğitim, resmi eğitim ile özel eğitim, özerk eğitim ile bağımlı eğitim arasında ikilikler yaşanmakta, bu durum eğitim alanında önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Tütengil, Türkiye'nin birbiriyle bağlantılı konuları olan kırsal yapı, köy, az gelişmişlik ve eğitim alanında yaşadığı sorunları benzetme yaparak özetlemiştir. Tütengil, Türkiye'de yaşanan durumu "saat"e benzetmiştir. Önemli olan saatin

⁶ TÜTENGİL, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, s. 132.

⁷ TEZCAN, Mahmut; "Cavit Orhan Tütengil'in Eğitimci Kişiliği", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, s. 297.

işlemesi değil, doğru bir biçimde işlemesidir. Bunun da güvencesi ve ölçüsü ayarlı bir saatle uyuşumdur. Konu soyut bir biçimde ele alındığında, şaşırtıcı bir yan ortaya çıkmaktadır. Ayarlanmamış bir saatin doğru işleyen bir saate göre doğruyu göstermesi mümkün değildir. Oysaki duran, işlemeyen bir saat, ayarlı bir saate göre 24 saatte iki kez doğru zamanı gösterme olanağına sahiptir. Bir saatin olur olmaz işlemekte oluşu, yüklendiği görev bakımından bir anlam taşımaz, önemli olan, saatin işler durumunda bulunması değil, doğru işlemesi ve zamanı göstermesidir. Konu toplumsal planda ele alındığında, 19. yüzyılın başından bu yana Türkiye’de girişilen “Islahat Hareketi” denilen çabanın amacı, ayarlanmamış bir saate benzeyen devlet çarkını doğru işletmek olmuştur. Bunun için gerekli olan ayarlı saat Batı’da aranmıştır. Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin bütün çabalarındaki ortak yan, bu saati ayarlama isteğidir. Fakat istedikleri başarıya ulaşamamışlardır. Mustafa Kemal’in önderliğinde gerçekleştirilen Türk Devrimi ile bütüncül bir anlayışla toplumumuza çekidüzen verilmiş, saatin ayarlanması sağlanmıştır.⁸

Bu bağlamda Tütengil’in Atatürkçü düşünce sistemi üzerinde durduğu görülmektedir. Tütengil, Atatürkçü düşünceyi savunmuş önemli bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. O, yaşamı boyunca Atatürk’ün görüşlerini benimsemiştir. Türkiye’nin yaşadığı sorunların çözüm konusunda da Atatürkçü düşünceyi esas almıştır. Tütengil’e göre, Atatürk Türkiye’si bir yandan Tanzimat’ın ikiciliğinden doğan toplumsal kurumları ve dünya görüşlerini “Kemalizm” adı verilen bir düşünce potasında eritirken, bir yandan da “reform” niteliğindeki çeşitli düzenlemelerle “ayarlama” işlemini toplumun bütün alanlarında gerçekleştirmeye yönelmiştir. Zamanla etkisiz olması beklenen toplumsal tortuların güç kazanması sonucu saatin tutukluk yapması kaçınılmaz olmuş, geri kalması kaygı yaratınca da müdahalelere yol açılmıştır. Günümüz Türkiye’si, saatin yeniden ayarlanması demek olan zor bir geçitte bulunmaktadır. Türkiye’nin temel sorunu, hangi “saat”e ve “pusula”ya göre hareket edileceği sorunudur. Gerçeğe ulaşma niyeti ve çabası varsa, bir gün gerçeğe ulaşılacaktır.⁹

Tütengil’in son olarak üzerinde durduğu konu, basın ve gazeteciliktir. O, Türkiye dışında ortaya çıkan gazetecilik alanıyla birlikte Türkiye’de gelişen basın ve

⁸ TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Memleket Saat Ayarı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 97.

⁹ **A.g.e.**, s. 98-100.

gazetecilik alanına yönelmiş, bu alanda araştırmalar yapmıştır. Tütengil, basınımızın sorunlarına değinmiştir. Ona göre, toplumsal gerçekliğin basın aracılığıyla halka duyurulması açısından gazetecilik önemli bir görevi üstlenmektedir. Fakat basın alanı bu görevi yerine getirememekte, sorunları yansıtmak yerine sorun oluşturmakta, gösteriştten öteye gitmemektedir.

Sonuç olarak, Türk sosyolojisi geçmişten günümüze kadar çok sayıda düşünürü ev sahipliği yapmıştır. Türkiye’de Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp ile başlayan sosyolojik düşünce, farklı konu ve tartışmalarla günümüze kadar gelmiştir. İki düşünürün görüşleri çerçevesinde şekillenen sosyoloji tarihimiz daha sonradan gerek bu sosyologların görüşleri doğrultusunda gerekse kendilerine özgü bakış açısıyla birçok düşünürün fikirleriyle devam etmiştir. Türk sosyolojisinde Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp çizgisini benimseyen, onlardan etkilenen isimlerden biri Cavit Orhan Tütengil’dir. 1960’larla başlayan Türkiye, çağdaş tarihimizde yeni bir dönemi simgelemektedir. En belirgin özelliklerinden biri, düşünce alanındaki büyük değişiktir. Tütengil, Türkiye’deki bu büyük değişikliğin içinde yaşamış, durmadan araştırmış ve yorumlayıp yazmıştır.¹⁰ Tütengil, yaşadığı dönemin koşullarına uygun eserler kaleme almış, güncel konularla ilgilenmiş bir sosyologdur. Bugünkü araştırmalarda, kırsal yapı, köy, göç, kentleşme ve az gelişme gibi konularda yapılan çalışmalarda hâlen Tütengil’in çalışmalarına başvurulması onun güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Tütengil, ortaya koyduğu görüşlerle Türkiye’nin günümüzde de yaşamaya devam ettiği sorunları anlamaya yönelik çalışmalarda bulunmuş ve sorunlara ışık tutmaya çalışmıştır. Tüm bu katkıları sebebiyle Tütengil’in sosyolojik fikirleri daima sosyoloji tarihimiz içinde yaşamakta ve yaşamaya devam etmektedir.

¹⁰ TANİLLİ, Server; “Cavit Hoca’yı Anarken”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 20.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. Türker; “Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dostum Prof. Dr. Tütengil’in Değeri”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 11-24.
- BAŞARAN, Mehmet; “Tütengil ve Köy Enstitüleri”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 23-27.
- BUDAK, Muzaffer; “Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 5-9.
- BURCU, Esra; “Cavit Orhan Tütengil”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II** (iç.), Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 13-48.
- CILGA, İbrahim; “Cavit Orhan Tütengil”, **Türk Toplum Bilimleri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 377-419.
- ÇETİN, Gamze ve GÜNAY, Halis; “Sosyolojik Değerlendirme”, **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 25-52.
- DİKEÇLİGİL, Beylü; “Tütengil Hoca ile Yaşanmış Zamanlardan Birkaç Anı...” **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 15-19.
- ERKUL, Ali; “Prens Sabahattin”, **Türk Toplum Bilimcileri 1** (iç.), Editör: Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 75-144.
- GÜNYOL, Vedat; “Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 28-32.
- HATİPOĞLU, Atakan; “Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Bakışı”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 16, 2006, s. 55-77.

- HATIPOĞLU, Atakan; “Cavit Orhan Tütengil’in Ulusal Eğitim Anlayışı”, **Öğretmen Dünyası Dergisi** (iç.), Sayı: 344, 2008, s. 15-18.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyologları: Sosyal Siyasetçi, Milliyetçi ve Bütüncü Sosyoloji Ekolü”, **Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakârlık** (iç.), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 169-190.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram; “Türkiye’de Sosyolojinin 100 yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 52, 2015-2, s. 29-55.
- KASAPOĞLU, Aytül; “Önsöz”, **20. Ölüm Yılında Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil** (iç.), Yayına Hazırlayan: Aytül Kasapoğlu, Sosyoloji Derneği Yayını No. VII, Ankara, 1999, s. 3-7.
- KIZILÇELİK, Sezgin; **Sosyolojinin Neliği**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.
- KONGAR, Emre; “Cavit Orhan Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 3-9.
- KONGAR, Emre; **Cavit Orhan Tütengil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- KONGAR, Emre; **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- KORKMAZ, Abdullah; **Değişme ve Farklılaşma**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006.
- KURTKAN, Âmiran; “Cavit Orhan Tütengil’in Ardından”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 1-2.

- TANILLİ, Server; “Cavit Hoca’yı Anarken”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 20-22.
- TANYOL, Cahit; “İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 4-5, 1947, s. 145-175.
- TEZCAN, Mahmut; “Cavit Orhan Tütengil’in Eğitimci Kişiliği”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi** (iç.), Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, s. 289-304.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Prens Sabahaddin”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1947, s. 176-220.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler**, Berksoy Yayınevi, İstanbul, 1948.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1949.
- TENGİL, Cavit Orhan; “Ziya Gökalp’in İlk Yazıları”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Sayı: 12, 1952, s. 145-154.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar: Gazetelerle Dergiler (1869-1953)**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Ziya Gökalp’in Yazılarında Görülen Değişik İmzalar ve Takma Adlar”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 9, 1954, s. 164-168.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Ziya Gökalp’in Diyarbekir Gazetelerindeki İlk Yazıları”, **Türk Mecmuası** (iç.), Cilt: 11, 1954, s. 153-156.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “İhsaniye Köyü İncelemesi”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 9, 1954, s. 37-59.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Keçiler Köyü İncelemesi”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Sayı: 10-11, 1954, s. 36-43.

- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Ziya Gökalp Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 10-11, 1955, s. 101-105.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Montesquieu’nün Siyasi ve İktisadî Fikirleri**, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Türkiye’de İçtimaî Değişmeler ve Yol”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 1, 1960, s. 22-38.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiye’nin Karayolları**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Köyden Şehre Göçün Sebepleri ve Neticeleri”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 2, 1961, s. 88-99.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Türkiye’de Köy ve Aydınların Tutumu”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 17-18, 1962, s. 106-118.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Az Gelişmenin Sebepleri”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 4, 1963, s. 152-160.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Öğretimi ve Ziya Gökalp”, **Sosyoloji Dergisi** (iç.), Cilt: 2, Sayı: 19-20, 1964, s. 274-279.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Ziya Gökalp’in İktisadi Görüşü”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 5, 1964, s. 122-141.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Atatürk ve Mazlum Milletler”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 15, Sayı: 170, 1965, s. 106-108.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Atatürk’ün Çilesi”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 16, Sayı: 182, 1966, s. 117-119.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1966.

- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Köy Sorunları ve Gençlik**, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayınları, İstanbul, 1967.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Ağrı Dağındaki Horoz (Derlemeler)**, Çan Yayınları, İstanbul, 1968, s. 107-108.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Az Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme İktisadı Konularındaki Türkçe Kitaplar ve Yazılar Bibliyografyası”, **İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** (iç.), Cilt: 28, Sayı: 1-4, 1968, s. 197-235.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Türkiye’de Köy Sorunu**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1970.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Atatürk’ü Yaşatmak”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 242, 1971, s. 106-108.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Temeldeki Çatlak**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Fındıkoğlu Özel Sayısı İçin”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 3-4.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 13-27.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; ERÖZ, Mehmet ve ERKAL, Mustafa; “Fındıkoğlu’nun Ölümü Üzerine Kürsü Mensuplarının Yazdıkları”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 13, 1975, s. 104-117.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Mustafa Kemal Çizgisi”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi** (iç.), Cilt: 25, Sayı: 290, 1975, s. 610-613.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Gökalp’e İlişkin Yeni Notlar”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 14, 1976, s. 171-193.

- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Bölgesel Az Gelişme ve Bölgeler-Arası Dengesizlik Sorunu”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 1-14.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Hilmi Ziya Ülken’in Anısına”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 15, 1977, s. 111-120.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “Ülken Üzerine Notlar”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 17, 1979, s. 31-37.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1981.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod**, Ayko Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1981.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “**Yeni Osmanlılar**”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967), Belge Yayınları, İstanbul, 1985.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Memleket Saat Ayarı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.
- TÜTENGİL, Şükriye; “Sunuş Yazısı”, **Az Gelişmenin Sosyolojisi** (iç.), Yayına Hazırlayan: Cavit Orhan Tütengil, 3. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1970.
- TÜTENGİL, Şükriye; “Eşim Tütengil”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. XI-XVI.
- TÜTENGİL, Şükriye; “Sunuş”, **Tütengil’e Saygı 1921-1979** (iç.), Yayına Hazırlayanlar: Sami N. Özerdim, Perran Özben ve Rebab Taş, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. IX-X.
- YUND, Kerim; “Tütengil’den Anılar”, **Sosyoloji Konferansları** (iç.), Sayı: 18, 1980, s. 25-36.